

**Γυναικεία Μοναστήρια και Γυναίκες Μοναχές
στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη (13^{ος} αι. - μέσα 16^{ου} αι.)**

Μια πρώτη καταγραφή των πηγών.

Πανεπιστήμιο Κρήτης
Διατμηματικό μεταπτυχιακό πρόγραμμα
Βυζαντινή φιλολογία
Καθηγητής: Μ. Λουκάκη

Θέμα: Γυναικεία Μοναστήρια και Γυναίκες Μοναχές
στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη (13^{ος} αι. - μέσα
16^{ου} αι.)
Μια πρώτη καταγραφή των πηγών.

Ζαραφωνίτη Μαρία
A.M. 398

Περιεχόμενα

	Σελ.
Εισαγωγή	4
Βραχυγραφίες-Βιβλιογραφία	6
1 ^ο κεφάλαιο Κατάλογος μοναστηριών	12
2 ^ο κεφάλαιο Η ίδρυση των μοναστηριών και οι γενικότερες ιστορικές συγκυρίες	47
3 ^ο κεφάλαιο Γυναίκες μοναχές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη (13 ^{ος} - μέσα 16 ^{ου} αιώνα)	61
Παράρτημα	102

Εισαγωγή

Το θέμα του γυναικείου μοναχισμού στην Κρήτη εμφανίζει ενδιαφέρον καθώς είναι ένα ερευνητικό πεδίο που δεν έχει ακόμη μελετηθεί διεξοδικά. Αν και υπάρχουν πολλές μελέτες, άρθρα και επιστημονικές εργασίες για το μοναχισμό στο νησί, κατά την περίοδο που μας ενδιαφέρει, δεν υπάρχει μια συγκεντρωτική μελέτη γύρω από το θέμα των γυναικείων μοναστηριών και του γυναικείου μοναχισμού στο νησί γενικότερα.

Στην παρούσα εργασία γίνεται μια πρώτη προσπάθεια καταγραφής των γυναικείων μοναστηριών από το 13^ο αι. μέχρι τα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Στην αρχή επιχειρήθηκε η καταγραφή των γυναικείων μοναστηριών σε όλη τη διάρκεια της Βενετοκρατίας 1211 - 1669, γρήγορα όμως έγινε σαφές ότι και ο χρονικός αυτός ορίζοντας ήταν ιδιαίτερα ευρύς και με σημαντικές ανατροπές ως προς τα χαρακτηριστικά της θρησκευτικής ζωής στην Κρήτη, ιδίως κατά τον τελευταίο αιώνα της βενετικής κυριαρχίας στο νησί. Όπως έχει διαπιστωθεί από τη σύγχρονη έρευνα, μετά τα μέσα του 16ου αιώνα στην Κρήτη συντελέστηκαν πολλές και σημαντικές αλλαγές που επηρέασαν βαθιά τους πολιτικούς, κοινωνικούς και ιδεολογικούς προσανατολισμούς των κατοίκων και, μεταξύ άλλων, διαμόρφωσαν μια νέα πραγματικότητα στην εκκλησιαστική και μοναστική ζωή τους. Περιοριστήκαμε επομένως στα πρώτα κρίσιμα χρόνια της παρουσίας των βενετών στην Κρήτη, στα οποία υπήρξε έντονη η αντίδραση του Κρητικού στοιχείου στην παρουσία των ξένων κατακτητών, αλλά και μπήκαν οι βάσεις για την περαιτέρω συνύπαρξη τους.

Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για την έρευνα είναι κυρίως νοταριακά έγγραφα, τόσο ελληνικά όσο και λατινικά. Έγινε μια πρώτη προσπάθεια αποδελτίωσης των ονομάτων των γυναικείων μοναστηριών που βρέθηκαν και στη συνέχεια ταυτοποίησης τους, όπου αυτό ήταν δυνατόν, από τη δευτερεύουσα

βιβλιογραφία. Καταγράφηκαν επίσης αρκετά ονόματα γυναικών μοναχών, κάποιες από τις οποίες μπορούν να τοποθετηθούν σε συγκεκριμένο μοναστήρι ενώ κάποιες άλλες όχι. Έτσι το υλικό που συγκεντρώθηκε παρουσιάζεται παρακάτω σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο γίνεται η παρουσίαση κάθε μοναστηριού χωριστά, με τις πληροφορίες που αντλούμε από τις πηγές αλλά και τη δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Στο δεύτερο γίνεται μια προσπάθεια να συνδεθεί η ίδρυση των μοναστηριών με τον τόπο, το χρόνο και τις γενικότερες ιστορικές συγκυρίες της εποχής. Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι γυναίκες μοναχές που βρέθηκαν στις πηγές μας και γίνεται μια προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα ποιες γυναίκες αποφάσιζαν τελικά να γίνουν μοναχές και για ποιο λόγο. Ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα δεν μπορεί να δοθεί από την παρούσα εργασία καθώς τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεση μας δεν επαρκούν για να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Μελλοντικά, με την έκδοση και αξιοποίηση περισσότερων νοταριακών εγγράφων, θα μπορούσε το παραπάνω υλικό να εμπλουτιστεί και ενδεχομένως από τα καινούρια στοιχεία που θα προέκυπταν να οδηγούμασταν και σε διαφορετικά συμπεράσματα. Για το λόγο αυτό η παρούσα εργασία είναι μια πρώτη προσπάθεια καταγραφής των πηγών και θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πρώτο οδηγό, που σίγουρα χρειάζεται συμπλήρωση και επαύξηση.

Βραχυγραφίες-Βιβλιογραφία

Α. ΠΗΓΕΣ

Ι. Νοτάριοι

α. Λατινόφωνοι

- Albertinus Μαça: *McKee, Wills*, II, 513 - 579
 Alberto Palamonte: *McKee, Wills*, II, 624 - 660
 Andrea de Vedoaciis: *McKee, Wills*, II, 840 - 861
 Andreas de Bello Amore: *McKee, Wills*, I, 1 - 32
 Angelo Bocontolo: *McKee, Wills*, I, 33 - 110
 Antonio Marci: *McKee, Wills*, II, 829 - 839
 Antonio Rodulfo: *McKee, Wills*, II, 580 - 610
 Avancius de Pesellis: *McKee, Wills*, II, 661 - 674
 Benedetto de Milano: *McKee, Wills*, I, 310 - 329
 Bonacursius de Fregona: *McKee, Wills*, II, 495 - 510
 Egidio Valoso: *McKee, Wills*, I, 113 - 134
 Filippo Malpes: *McKee, Wills*, I, 373 - 401
 Giorgio de Firmo: *McKee, Wills*, II, 766 - 790
 Giorgio de Milano: *McKee, Wills*, I, 330 - 372
 Giovanni Dario: *McKee, Wills*, II, 791 - 808
 Giovanni de Hugolinis: *McKee, Wills*, II, 727 - 765
 Giovanni Gerardo: *McKee, Wills*, I, 138 - 309
 Giovanni Morgano: *McKee, Wills*, II, 954 - 995
 Giovanni Similant: *McKee, Wills*, I, 468 - 476
 Hemanuel Focha: *McKee, Wills*, II, 862 - 913
 Leonardo Cavisino: *McKee, Wills*, II, 697 - 723
 Leonardo Quirino: *McKee, Wills*, I, 445 - 464
 Marco da Piacenza: *McKee, Wills*, I, 402 - 444
 Marco Donzorzi: *McKee, Wills*, II, 675 - 696
 Michele Zusto: *McKee, Wills*, II, 914 - 942
 Nicolo Gradenigo: *McKee, Wills*, II, 611 - 623
 Niccolo Manduga: *McKee, Wills*, II, 480 - 493
 Petro Facio: *McKee, Wills*, II, 943 - 953
 Pietro Longo: *McKee, Wills*, II, 809 - 818

Tito de Pena: McKee, *Wills*, II, 826 - 828

Pietro Pizzolo: Salvatore Carbone, *Pietro Pizolo, notario in Candia, V. I (1300)*, Comitato per la pubblicazione delle fonti relative alla storia di Venezia, Venezia 1978.

McKee, *Wills*: Sally McKee, *Wills from late medieval Venetian Crete 1312 - 1420*, I-II, [Dumbarton Oaks Research Library and Collection] Washington D.C. 1998.

Zaccaria de Fredo: Antonino Lombardo, *Zaccaria de Fredo, notaio in Candia (1352 - 1357)*, Comitato per la pubblicazione delle fonti relative alla storia di Venezia, Venezia 1968.

β. Ελληνόφωνοι

Ιωάννη Ολόκαλος: Γ. Μαυρομάτης, *Ιωάννης Ολόκαλος νοτάριος Ιεράπετρας: κατάστιχο (1496-1543)*, Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας και Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου 1994.

Μανουήλ Γρηγορόπουλος: Σ. Κακλαμάνης, Σ. Λαμπάκης, *Μανουήλ Γρηγορόπουλος, νοτάριος Χάνδακα 1506-1532: διαθήκες, απογραφές, εκτιμήσεις*, Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2003.

Μιχαήλ Μαράς: Τ. Μαρμαρέλη, Μ. Δρακάκης, *Βενετικές Πηγές της Κρητικής Ιστορίας-4, Μιχαήλ Μαράς, νοτάριος Χάνδακα κατάστιχο 149 (Τόμος Β΄) (1 Απριλίου - 28 Ιουνίου 1549)*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2005.

II. ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Βλαχάκη, Ρένα, *Η Κρητική μονή της Αγκαράθου κατά την εποχή της Βενετοκρατίας*, Ρέθυμνο 1986

Βλαχάκη Ρένα, *Η διαθήκη της Αγνής κόρης του Αλεξίου Καλλέργη (1331) και ο ορθόδοξος επίσκοπος Μακάριος, Πεπραγμένα του Ε΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Τ. 2 Ηράκλειο 1985, σελ. 56 - 63

De Meester, Placid, *Les typiques de fondation* (Τυπικά κτητορικά), SBN 6 (1940), σ. 496-508,

Gerola, *Βενετικά μνημεία Κρήτης*: Guiseppe Gerola, *Βενετικά μνημεία Κρήτης (Εκκλησίες)*, μετ. Σ. Σπανάκης, Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Κρήτη 1993

G. Gerola, *Τοπογραφικός Κατάλογος των τοιχογραφημένων εκκλησιών της Κρήτης*. Μετάφραση Κ. Ε. Λασιθιωτάκη, Ηράκλειο 1961

Κακλαμάνης, *Barozzi*: Κακλαμάνης, Σ., *Descrittione dell' isola di Creta (= Περιγραφή της Κρήτης) (1577/8)*: μια γεωγραφική και αρχαιολογική περιγραφή της Κρήτης στα χρόνια της αναγέννησης, *Barozzi Francesco 1637 - 1604*, Ηράκλειο 2004

Κακλαμάνης, *Χαρτογράφηση* : Σ. Κακλαμάνης, *Η Χαρτογράφηση του τόπου και των συνειδήσεων στην Κρήτη κατά την περίοδο της βενετοκρατίας*, στο *Candia / Creta / Κρήτη, ο χώρος και ο χρόνος 16^{ος} - 18^{ος} αιώνας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2005

Spyr. P. Lambros, *Das Testament des Neilos Damilas*, BZ, 4 (1895), 585-587

Τρίναν: Ι. Μ. Μανούσας, *Η παρά Τρίναν απογραφή της Κρήτης (1644) και ο δήθεν κατάλογος των κρητικών οίκων Κέρκυρας*, *Κρητικά Χρονικά* 3 (1949), σελ. 35 - 59

Μαυρομάτης Γ., *Ανέκδοτα βενετικά έγγραφα για τους Κορνάρους της Σητείας και του Χάνδακα*, Αθήνα 1986.

Μπουοντελμόντι, Χρ., *Ένας γύρος της Κρήτης στα 1415, Χριστόφορου Μπουοντελμόντι περιγραφή της νήσου Κρήτης*, πρόλογος Σ. Αλεξίου, μετ. Μ. Αποσκήτη, Ηράκλειο 1983.

Νικολιδάκης, Μ. Μ. *Η οικοδομή και ανέγερση της άγνωστης μέχρι σήμερα μονής της Βαίωνέας στην περιοχή της Ιεράπετρας Κρήτης*, *Πεπραγμένα του Δ' διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου* (Ηράκλειο, 29 Αυγούστου - 3 Σεπτεμβρίου 1976) τ. Β' Βυζαντινοί και Μέσοι χρόνοι, Αθήνα 1981, 298 - 307

Νικολιδάκη Μ. Μ., *Νείλος Δαμιλάς*, διδακτορική διατριβή Ηράκλειο 1981

Petrides, Nil Damilas: S. Petrides, Le typicon de Nil Damilas pour le monastere de femmes de Baeonia en Crete (1400), *Izvestiga Russkago Archeologiceskogo Instituta V Konstantinople* 15 (1911), 95 - 109

Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ή Συλλογή ανέκδοτων μνημείων της Ελληνικής Ιστορίας*, τ. VI Βενετία 1872 - 1894

Σπανάκης, Α., Η διαθήκη του Αντρέα Κορνάρου (1611), *Κρητικά Χρονικά* 9 (1955) σ. 397 - 478

Σπανάκη Σ., *Μνημεία της Κρητικής ιστορίας*, τ. V (Francesco Basilicata), Ηράκλειο 1940 - 1976

Τωμαδάκης, Ν.Β. Επισκοπή και επίσκοποι Κυδωνίας (Αγιάς, Κυδωνίας (και Κισάμου) και Αποκορώνου), *Κρητικά Χρονικά* 11 (1957) 1 - 42

Τσιρπανλής, *Κατάστιχο* : Ν. Ζ. Τσιρπανλής, *Κατάστιχο εκκλησιών και μοναστηριών του Κοινού (1248 - 1548). Συμβολή στη μελέτη των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας στη βενετοκρατούμενη Κρήνη*, Ιωάννινα 1985.

Τσιρπανλής, Ζ., *Το κληροδότημα του καρδινάλιου Βησσαρίωνος για τους φιλενωτικούς της Βενετοκρατούμενης Κρήτης (1439-17^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1967

Werdmüller: Giuseppe Gerola, *Topografia delle chiese della città di Candia, Bessarione* 34 (1918) 99 - 199.

B. ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BZ: *Byzantinische Zeitschrift*

Γάσπαρης Χ. , Οι επαγγελματίες του Χάνδακα κατά το 14^ο αιώνα σχέσεις με τον καταναλωτή και το κράτος, *Σύμμεικτα* 8 (1989), σελ. 83 - 133

Δετοράκης Θ, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986

Δετοράκης, Θ., Τα μοναστήρια στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη, *Παράκλητος* έτος ΙΒ' τ. 37 (Χριστούγεννα 1982), σελ. 12-22 = *Βενετοκρητικά Μελετήματα (1971 - 1994)*, Ηράκλειο 1996.

Duby Georges - Michelle Perrot, *A History of Women in the West, V. II Silences of the Middle Ages*, Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 1992-1994

Galatariotou, C., Byzantine Ktetorika Typika: A Comparative Study, *REB* 45 (1987) 77-138,

Janin, R., *Le monachisme byzantin au Moyen Age. Commende et typica (X - XIV siecles)*, *REB* τ.2 (1964) 5-44

JÖB: *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, Wien 1981

Κονιδάρης. Ι., *Νομική Θεώρηση : Ι. Κονιδάρης, Νομική Θεώρηση των μοναστηριακών τυπικών*, Αθήνα 1984,

Laiou, Angeliki E., The role of women in Byzantine society, *JÖB* 31 (1981) 233 - 260

Λαμπρινός Ε. Κ., Η εξέλιξη της Κρητικής ευγένειας στους πρώτους αιώνες της βενετοκρατίας, *Θησαυρίσματα* 26 (1996), σελ. 206 - 224

McKee 1995: Sally McKee, Households in Fourteenth - Century Venetian Crete, *Speculum* 70 (1995), σελ. 27 - 67

McKee 1998: Sally McKee, Women under Venetian Colonial Rule in the Early Renaissance: Observations on Their Economic Activities, *Renaissance Quarterly*, V. 51, Issue 1, 1998, σελ. 34 - 66

Μανάφης, Κ., *Μοναστηριακά τυπικά - διαθήκαι*, Αθήνα 1970,

ODB: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991

Παπαδία - Λάλα, Α.: *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη* : Α. Παπαδία - Λάλα, *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη (Ospize ed ospedali nell' isola di Creta sottoil domino veneziano)*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών και Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο 1996

REB: *Revue des Etudes Byzantines*, Paris 1964

SBN: *Rivista di studi Byzantini e Neoellenici*

Στεριώτου Ι., *Οι βενετικές οχυρώσεις του Ρεθύμνου (1540 - 1645): συμβολή στη φρουριακή αρχιτεκτονική του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1979.

ΘΗΕ: *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, 1 - 12, Αθήνα 1962 - 1968

Τσουγκάρακης, Δ., *Η Βυζαντινή Κρήτη*: Δ. Τσουγκάρακης, *Η Βυζαντινή Κρήτη, στο Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, Κρήτη 1988

Δ. Τσουγκάρακης, *Τα βυζαντινά μοναστήρια της Κρήτης, Θεσαυρίσματα* 26 (1996), σελ. 7 - 24

Χάφτον, Όλουεν, *Ιστορία των Γυναικών στην Ευρώπη (1500 - 1800)*, Νεφέλη 2003.

Κεφάλαιο 1^ο

Κατάλογος μοναστηριών

1.1. Εισαγωγικά

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα γυναικεία μοναστήρια, ορθόδοξα και καθολικά που βρέθηκαν στις πηγές μας. Στην πρώτη αυτή ανάγνωση των πηγών βρέθηκαν πολλά μοναστήρια χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε αν ήταν γυναικεία ή ανδρικά. Αυτά δεν είναι αξιοποιήσιμα στην παρούσα εργασία. Εδώ παρατίθενται μονάχα όσα είμαστε σίγουροι ότι ήταν γυναικεία και το βεβαιώνει η πηγή μας. Για κάθε μοναστήρι γίνεται μια σύντομη παρουσίαση των πληροφοριών που έχουμε από τις πηγές και όπου υπάρχει, παρατίθεται η δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Η παρουσίαση γίνεται κατά νομό και αλφαβητικά. Αποφύγαμε να τα παρουσιάσουμε κατά δόγμα, επειδή για κάποια δεν είμαστε απόλυτα σίγουροι αν ήταν ορθόδοξα ή καθολικά.

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση των μοναστηριών καλό θα ήταν να διευκρινίσουμε εισαγωγικά κάποιους όρους που θα συναντάμε συχνά στο κεφάλαιο αυτό και οι οποίοι σχετίζονται με την οικιστική ανάπτυξη, κυρίως του Χάνδακα:

- Βούργος: ονομάζεται η περιοχή έξω από τα τείχη του Χάνδακα. Υπήρχε ο παλαιός βούργος και ο νεότερος που ονομάστηκε απλώς βούργος. Ο παλαιός βούργος βρισκόταν προς τη νοτιοδυτική παρυφή της πόλης, την παλαιά - αραβική ή βυζαντινή πολιτεία. Αναπτύχθηκε πριν το 1266. Το ευρύ πολεοδομικό άνοιγμα του Χάνδακα που ήδη έχει συντελεστεί μέσα στην πρώτη δεκαπενταετία του 14^{ου} αιώνα, από τα ανατολικά προς τα νότια και έπειτα προς τα βόρεια και δυτικά. Και όλος αυτός ο χώρος

διπλάσιος τουλάχιστον από τον παλαιό βούργο, καλύπτεται με τον όρο *βούργος*.¹

- Παρακάντια (Paracandia): Η περιοχή έξω από τα τείχη και τα προάστια της πόλης.²
- Εξώπορτο: η έξω από τα παλιά τείχη κατοικημένη περιοχή, τα προάστια του Χάνδακα.³

---

¹ Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*. βλ. παράρτημα χάρτη 1

² Τσιρπανλής, *Κατάστιχο* σελ. 52 βλ. παράρτημα χάρτη 2

³ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 371

1.2. Κατάλογος μοναστηριών ανά νομό.

A. Νομός Ηρακλείου

Αγία Αικατερίνη

Αγία Αικατερίνη η φράγκικη

Sancta Caterina - Catarina

Η Αγία Αικατερίνη η Φράγκικη ή Santa Caterina franca βρισκόταν στο Χάνδακα. Πρόκειται για τη Santa Caterina delle Monache, γιατί στο Χάνδακα μαρτυρείται η ύπαρξη δύο εκκλησιών της Αγίας Αικατερίνης: μια ορθόδοξη, η Αγία Αικατερίνη των Σιναΐτών,⁴ και μια των καθολικών, η Santa Caterina delle Monache. Η τελευταία αυτή⁵ βρισκόταν όπου περίπου σήμερα η κατοικία Κουφάκη, βορείως του Αρχαιολογικού Μουσείου (οικ. τετ. 89 και 12 σχεδίου Ηρακλείου).⁶

Η αρχαιότερη μαρτυρία για την ύπαρξη και λειτουργία του μοναστηριού προέρχεται από μια νοταριακή πράξη του Zaccaria de Fredo, ο οποίος αναφέρει το όνομα της ηγουμένης του μοναστηριού κατά το έτος 1352, Cecilia Passamonte.⁷ Μια άλλη αξιόλογη μαρτυρία για το μοναστήρι χρονολογείται στις 30 Απριλίου 1523, όταν ο νοτάριος Μανουήλ Γρηγορόπουλος συνέταξε τη διαθήκη της μοναχής του μοναστηριού Τζάνας Τζενοπούλας,⁸ η οποία ζητά να τη θάψουν στο μοναστήρι, σε τάφο ειδικά για τις καλόγριες του μοναστηριού και

⁴ Σήμερα είναι μουσείο της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κρήτης.

⁵ Πρόκειται για την υπ' αριθ. 5 του VI πίνακα Werdmüller.

⁶ Σπανάκης, Α., Η διαθήκη του Αντρέα Κορνάρου (1611), *Κρητικά Χρονικά* 9 (1955) σ. 469

⁷ Zaccaria de Fredo, σ. 36 αρ. πράξης 47 (1352)

⁸ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 131 αρ. πράξης 71 (1523) στίχος 4

αφήνει ως κληροδότημα στο μοναστήρι κάποια χρήματα για να χρησιμοποιηθούν από τη μονή.

Πέρα από τις παραπάνω μαρτυρίες υπάρχει και ένα πλήθος αναφορών στο μοναστήρι, συνολικά 91 μέσα σε λατινικές διαθήκες μεταξύ των ετών 1300 και 1418.⁹ Παρόλο τον όγκο των μαρτυριών, τα στοιχεία που συλλέγουμε μέσα από

---

⁹ Pietro Pizzolo, σ. 71 αρ. πράξης 143 (1300), Andreas de Bello Amore, σ. 9 αρ. πράξης 8 (1318), Leonardo Quirino, σ. 461 αρ. πράξης 351 (1318), Niccolo Manduga, σ. 492 αρ. πράξης 376 (1323), Bartholomeus Quirino, σ. 463 αρ. πράξης 352(1325), Giovanni Similant, σ. 473 αρ. πράξης 359 (1325), Andreas de Bello Amore σ. 19 αρ. πράξης 16 (1328), Andreas de Bello Amore σ. 23 αρ. πράξης 19 (1329), Albertinus Μασα, σ. 543 αρ. πράξης 418 (1331), Albertinus Μασα, σ. 553 αρ. πράξης 426 (1333), Antonio Rodulfo, σ. 602 αρ. πράξης 469 (1334), Giovanni Gerardo, σ. 154 αρ. πράξης 120 (1335), Giovanni Gerardo, σ. 162 αρ. πράξης 125 (1336), Albertinus Μασα, σ. 567 αρ. πράξης 439 (1336), Giovanni Gerardo, σ. 157 αρ. πράξης 123 (1336), Albertinus Μασα, σ. 552 αρ. πράξης 425 (1337), Nicolo Gradenigo, σ. 611 αρ. πράξης 476 (1337), Albertinus Μασα, σ. 562 αρ. πράξης 434 (1338), Giovanni Gerardo, σ. 182 αρ. πράξης 144 (1339), Giovanni Gerardo σ. 269 αρ. πράξης 208 (1339), Giovanni Gerardo σ. 184 αρ. πράξης 145 (1340), Giovanni Gerardo σ. 179 αρ. πράξης 141 (1341), Nicolo Gradenico, σ. 619 αρ. πράξης 482 (1341), Marco da Piacenza, σ. 420 αρ. πράξης 317 (1342), Alberto Palamonte, σ. 629 αρ. πράξης 490 (1342), Alberto Palamonte, σ. 634 αρ. πράξης 495 (1343), Giovanni Gerardo, σ. 186 αρ. πράξης 146 (1345), Marco da Piacenza, σ. 436 αρ. πράξης 329 (1346), Marco da Piacenza, σ. 425 αρ. πράξης 321 (1346), Marco da Piacenza, σ. 434 αρ. πράξης 328 (1347), Giovanni Gerardo, σ. 267 αρ. πράξης 206 (1347), Giovanni Gerardo, σ. 271 αρ. πράξης 209 (1348), Pietro Longo, σ. 818 αρ. πράξης 645 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 225 αρ. πράξης 176 (1348), Pietro Longo, σ. 811 αρ. πράξης 640 (1348), Alberto Palamonte, σ. 656 αρ. πράξης 517 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 290 αρ. πράξης 220 (1348), Alberto Palamonte, σ. 645 αρ. πράξης 506 (1348), Alberto Palamonte, σ. 646 αρ. πράξης 507 (1348), Avancius de Pesellis, σ. 667 αρ. πράξης 526 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 103 αρ. πράξης 78 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 106 αρ. πράξης 80 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 83 αρ. πράξης 64 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 286 αρ. πράξης 219 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 296 αρ. πράξης 224 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 284 αρ. πράξης 218 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 90 αρ. πράξης 69 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 298 αρ. πράξης 225 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 96 αρ. πράξης 73 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 107 αρ. πράξης 81 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 256 αρ. πράξης 198 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 273 αρ. πράξης 210 (1349), Giorgio de Milano, σ. 330 αρ. πράξης 255 (1350), Pietro Longo, σ. 816 αρ. πράξης 644 (1351), Giovanni Gerardo, σ. 233 αρ. πράξης 182 (1351), Giorgio de Milano, σ. 331 αρ. πράξης 256 (1351), Giovanni Gerardo, σ. 242 αρ. πράξης 188 (1352), Giovanni Gerardo, σ. 210 αρ. πράξης 165 (1357), Giorgio de Milano, σ. 360 αρ. πράξης 275 (1360), Giorgio de Milano, σ. 347 αρ. πράξης 266 (1362), Filippo Maples, σ. 396 αρ. πράξης 301 (1365), Marco Donzorzi, σ. 692 αρ. πράξης 547 (1365), Michele Zusto, σ. 915 αρ. πράξης 726 (1365), Michele Zusto, σ. 927 αρ. πράξης 736 (1366), Michele Zusto, σ. 924 αρ. πράξης 733 (1366), Marco Donzorzi, σ. 679 αρ. πράξης 535 (1366), Michele Zusto, σ. 928 αρ. πράξης 737 (1366), Zaccaria de Fredo σ. 95 αρ. πράξης 131 (1366), Marco Donzorzi, σ. 677 αρ. πράξης 534 (1366), Michele Zusto, σ. 929 αρ. πράξης 738 (1367), Marco Donzorzi, σ. 675 αρ. πράξης 532 (1367), Giorgio de Milano, σ. 370 αρ. πράξης 280 (1371), Leonardo Cavisino, σ. 709 αρ. πράξης 560 (1373), Leonardo Cavisino, σ. 714 αρ. πράξης 564 (1374), Giovanni de Hugolinis, σ. 746 αρ. πράξης 588 (1375), Hemmanuel Focha, σ. 881 αρ. πράξης 696 (1376), Marco Donzorzi, σ. 688 αρ. πράξης 544 (1376), Giovanni Morgano, σ. 974 αρ. πράξης 775 (1376), Giovanni Morgano, σ. 963 αρ. πράξης 770 (1376), Hemmanuel Focha, σ. 875 αρ. πράξης 691 (1376), Giovanni Morgano, σ. 968 αρ. πράξης 772 (1376), Hemmanuel Focha, σ. 878 αρ. πράξης 693 (1376), Leonardo Cavisino, σ. 705 αρ. πράξης 558 (1377), Giovanni Morgano, σ. 976 αρ. πράξης 777 (1377), Hemmanuel Focha, σ. 909 αρ. πράξης 721 (1382), Giovanni Morgano, σ. 985 αρ. πράξης 783 (1383), Giovanni Gerardo, σ. 172 αρ. πράξης 135 (1383), Antonio Marci, σ. 834 αρ. πράξης 658 (1412), Antonio Marci, σ. 856 αρ. πράξης 676 (1416), Antonio Marci, σ. 838 αρ. πράξης 660 (1418), Andrea de Vedoaciis, σ. 859 αρ. πράξης 678 (1418).

αυτές δεν είναι αντίστοιχου μεγέθους. Οι περισσότερες διαθήκες ανήκουν σε βενετούς, κάποιοι από τους οποίους είναι ευγενείς. Οι περισσότεροι διαθέτες είναι γυναίκες. Στις παραπάνω διαθήκες, κατά κανόνα, μετά τον προσδιορισμό των εκτελεστών τους, απαριθμούνται χρηματικά ποσά, άλλα μεγαλύτερα, άλλα μικρότερα, που δίνονται σε μοναστήρια, κυρίως καθολικά. Οι αναφορές στην Αγία Αικατερίνη συγκαταλέγονται μεταξύ των παραπάνω προσφορών και μας πληροφορούν αποκλειστικά για το χρηματικό ποσό που παραχωρείται στο μοναστήρι. Σε κάποια από αυτές αναφέρεται ότι υπήρχε κοιμητήριο στο μοναστήρι¹⁰ και δύο άλλες μας πληροφορούν για τα ονόματα δύο καλογραιών, της *Helenaе Cariolae*¹¹ και της *Contesse*.¹² Το μοναστήρι ήταν καθολικό. Αυτό επιβεβαιώνεται τόσο από τον *Gerola*¹³ όσο και από τον κατάλογο του Κομητά.¹⁴ Σύμφωνα με τον *Gerola* ανήκε στο τάγμα των δομινικανών μοναχών.¹⁵

¹⁰ Aibertinus Μαζα, σ. 552 αρ. πράξης 425 (1337)

¹¹ Albertino Palamonte, σ. 635 αρ. πράξης 496 (1343)

¹² Angelo Boccontolo, σ. 106 αρ. πράξης 80 (1348)

¹³ *Gerola*, *Βενετικά μνημεία Κρήτης*, σ. 122.

¹⁴ Πρόκειται για ένα κατάλογο εκκλησιών που είχε καταρτίσει ο παπά κυρ Ιωάννης Κομητάς, ο οποίος βρίσκεται στο βιβλίο του *Gerola G.*, *Topografia delle Chiese della città di Candia, Bessarione XXII*, 1918 σ. 106, 245.

¹⁵ Γυναικείες μοναχικές οργανώσεις της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας εμπνεόμενες από τον Κανόνα του τάγματος των Δομινικανών. Ονομάστηκαν Δομινικανοί από το όνομα του ιδρυτή του τάγματος Οσίου Δομίνικου. Το τάγμα αυτό δημιουργήθηκε με σκοπό το κήρυγμα, για το λόγο αυτό οι Δομινικανοί ονομάζονταν και Αδελφοί Κήρυκες (*Frères Prêcheurs*). Η μεγάλη επίδοση του όμως υπήρξε η καλλιέργεια των εκκλησιαστικών γραμμάτων. Οι αρχές του ανάγονται στα 1215. Οι Δομινικανοί πέρα από το κήρυγμα ανέπτυξαν και ιεραποστολική δράση καθώς επίσης κατέβαλαν προσηλυτιστικές προσπάθειες στον ελληνικό χώρο, ενδιαφερόμενοι παράλληλα για τη μεταφορά των Θησαυρών της ανατολικής φιλοσοφίας και θεολογίας στη Δύση. Σήμερα υπάρχουν πολλοί Δομινικανοί στον κόσμο, διαθέτουν δικό τους πανεπιστήμιο στη Μανίλα, αρκετές θεολογικές σχολές και έδρες σε διάφορα πανεπιστήμια. Επίσης εκδίδουν πάνω από 300 περιοδικά κάθε επιπέδου. ΘΗΕ τ. 5 λήμμα Δομινικανί σ. 159 και τ. 7 λήμμα Κήρυκες Αδελφοί σ. 547

Άγιος Ανδρέας:

Άγιος Ανδρέας στους μύλους – *S. Andreas a molendinis*

Άγιος Ανδρέας του βούργου – *S. Andreas de burgo*

Το μοναστήρι του Αγίου Ανδρέα το συναντάμε με δύο διαφορετικά τοπικά προσδιοριστικά: το ένα αναφέρεται σε μια περιοχή με μύλους και το άλλο στο βούργο του Χάνδακα. Θα μπορούσαμε ενδεχομένως να ταυτίσουμε τις δύο αυτές περιοχές και κατά συνέπεια τα δύο μοναστήρια, καθώς ΒΔ της πόλης του Χάνδακα, στο βούργο κοντά στον προμαχώνα του Αγίου Ανδρέα,¹⁶ υπήρχε μια περιοχή με μύλους. Στο σχέδιο του Giorgio Corner, *Città di Candia*, στην περιοχή αυτή, όπου σήμερα βρίσκεται το γήπεδο ποδοσφαίρου, απεικονίζονται μύλοι αλλά και μια εκκλησία.¹⁷

Για το μοναστήρι του Αγίου Ανδρέα διαθέτουμε τρεις πληροφορίες από λατινικές διαθήκες χρονολογημένες στα 1412,¹⁸ 1416 και 1418.¹⁹ Το πρώτο έγγραφο είναι η διαθήκη της Palma Cornario²⁰ συνταγμένη από το νοτάριο Antonio Marci. Η διαθέτρια αφήνει οκτώ υπέρπυρα στις καλόγριες του μοναστηριού, που βρίσκεται στο βούργο του Χάνδακα. Τα δύο επόμενα έγγραφα είναι διαθήκες δύο βενετών, της Agnes Istrigo²¹ και του Georgius Cauchio²² αντίστοιχα, οι οποίοι κληροδοτούν πέντε υπέρπυρα στο μοναστήρι.

¹⁶ Η θέση του προμαχώνα του Αγίου Ανδρέα φαίνεται στη χαλκογραφία του Gaspar Bouttats, αριθμός 35. Κακλαμάνης, *Χαρτογράφηση*, βλ. παράρτημα χάρτης 3

¹⁷ Κακλαμάνης, *Χαρτογράφηση* σ. 30 – 31 βλ παράρτημα χάρτης 4

¹⁸ Antonio Marci, σελ. 834, αρ. πράξης 658 (1412)

¹⁹ Andrea de Vedoaciis, σ. 855 αρ. πράξης 676 (1416). Andrea de Vedoaciis, σ. 858 αρ. πράξης 678 (1418)

²⁰ Σύζυγος του nobilibis Michaletus Cornario, κάτοικος του Χάνδακα. Για τους Κορνάρους βλ. Μαυρομάτη Γ., *Ανέκδοτα βενετικά έγγραφα για τους Κορνάρους της Σητείας και του Χάνδακα*, Αθήνα 1986.

²¹ σύζυγος του dominus Zanachius Istrigo κάτοικος του Χάνδακα

²² πρεσβύτερος, βενετός ψάλτης

Ενδεχομένως ήταν καθολικό καθώς οι μοναχές αναφέρονται ως *moniales*,²³ οι διαθέτες είναι βενετοί και μάλιστα ένας από αυτούς είναι βενετός ψάλτης και τέλος τα παραπάνω κληροδοτήματα στο μοναστήρι αποτελούν μέρος κληροδοτημάτων που δίνονται σε καθολικά μοναστήρια.

Μέγας Ανδρέας Μεγαλονάς

Για το μοναστήρι του Αγίου Ανδρέα του Μεγαλονά, αντλούμε πληροφορίες από μια μόνο διαθήκη συνταγμένη από το νοτάριο Μανουήλ Γρηγορόπουλο στα 1524.²⁴ Πρόκειται για τη διαθήκη του Νικολού Κουρεψά²⁵ που κληροδοτεί έξι υπέρπυρα στις καλόγριες του μοναστηριού. Ως προς το προσδιοριστικό Μεγαλονάς²⁶ μπορούμε να κάνουμε την υπόθεση ότι πρόκειται για το όνομα του κτήτορα (ή κτίτορα) του, για τον οποίο ωστόσο δε διαθέτουμε κάποια πληροφορία. Η θέση του μοναστηριού δεν προσδιορίζεται. Λαμβάνοντας υπόψη το όνομα του ιδρυτή και το γεγονός ότι το παραπάνω κληροδοτήμα συγκαταλέγεται μεταξύ κληροδοτημάτων προς ορθόδοξα μοναστήρια, υποθέτουμε ότι πρόκειται για ορθόδοξο μοναστήρι.

²³ Στις λατινικές διαθήκες ως *moniales* προσδιορίζονται κατά κανόνα οι μοναχές καθολικού δόγματος, ενώ ως *calogrea* οι μοναχές ορθόδοξου δόγματος. Επίσης στις περισσότερες διαθήκες οι βενετοί διαθέτες αφήνουν χρηματικά ποσά σε καθολικά μοναστήρια και αντίστοιχα οι έλληνες σε ορθόδοξα. Δε λείπουν βέβαια οι αντίστροφες περιπτώσεις, αλλά είναι λίγες, όπως στην περίπτωση της Αγνής, συζύγου του Εμμανουήλ Καβάλα, που αφήνει χρήματα στο καθολικό μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του βούργου (*Benedetto de Milano*, σελ.316 αρ. πράξης 240 (1322)).

²⁴ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 159 αρ. πράξης 86. (1524) στίχος 46

²⁵ Το όνομα του Νικολού Κουρεψα θα το συναντήσουμε αρκετές φορές στο κεφάλαιο αυτό της εργασίας. Με τη διαθήκη του παραχώρησε κληροδοτήματα σε αρκετά μοναστήρια, κάποια από τα οποία απαντώνται μόνο στη δική του διαθήκη. Από την άποψη αυτή είναι μια αξιόλογη προσωπικότητα αναφορικά με το θέμα της παρούσας εργασίας.

²⁶ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 159 αρ. πράξης 86. (1524) στίχος 46 *ἔτι τῶν καλογράδων τοῦ Μεγάλου Ἀνδρέου τοῦ Μεγαλονᾶ...*

Άγιος Αντώνιος

Άγιος Αντώνιος –

S. Antonius

Για το μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου διαθέτουμε μια και μοναδική μαρτυρία στα 1342²⁷ από τη διαθήκη της Ευγενίας Κορνάρου, ιδιοκτήτριας του μοναστηριού, όπως η ίδια αναφέρει. Η διαθήκη, είναι πλούσια σε στοιχεία που αφορούν την περιουσία και τις οικονομικές δραστηριότητες του μοναστηριού. Σύμφωνα με τη διαθήκη το μοναστήρι διέθετε αμπέλια για την παραγωγή και εμπορία κρασιού. Η μοναχή, που έχει βενετικό επίθετο, αφήνει ως εκτελεστές της διαθήκης της τον παπά του μοναστηριού Nicolaum Venetando και τη σύζυγο του Anizam που διέμενε στο μοναστήρι. Τόσο από το όνομα της μοναχής όσο και των εκτελεστών της διαθήκης, μπορούμε να υποθέσουμε ότι επρόκειτο για καθολικό μοναστήρι. Το μοναστήρι αυτό δε συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο του Gerola για τα καθολικά μοναστήρια. Προσδιορίζεται μέσα από τη διαθήκη ότι βρισκόταν στο Γιούχτα.²⁸ Ακόμα και σήμερα η περιοχή φημίζεται για την παραγωγή κρασιού.

²⁷ Giovanni Gerardo, σ. 192 αρ. πράξης 152 (1342)

²⁸ Στην περιγραφή της Κρήτης από τον Barozzi αναφέρονται τα ακόλουθα για την περιοχή του Γιούχτα: «Υπάρχει ακόμα στην Κρήτη ένα άλλο βουνό κάπως ψηλό αλλά πολύ μικρότερο της Ίδης, που ονομάζεται Δίας (Γιούχτας). Βρίσκεται δέκα μίλια περίπου μακριά από το Χάνδακα προς τα νότια και περιβάλλεται από πλήθος πηγές. Λόγω της αφθονίας των υδάτων στις πλαγιές του υπάρχουν πάρα πολλοί κήποι και περιβόλια που παράγουν πολλών ειδών και πολύ γευστικά φρούτα. Ο Γιούχτας κείται αντίκρυ στο νησί Ντία», Κακλαμάνης, *Barozzi*, σελ. 298. Στην περιγραφή της Κρήτης από τον Μπουοντελμόντι αναφέρεται ένα «γυναικείο μοναστήρι χτισμένο προς το βορρά, κάτω από τους πρόποδες του βουνού». Ενδεχομένως να πρόκειται για το ίδιο μοναστήρι, χωρίς ωστόσο να είμαστε βέβαιοι, γιατί τα στοιχεία που διαθέτουμε δεν επιτρέπουν μια τέτοια ταύτιση. Μπουοντελμόντι, Χρ., *Ένας γύρος της Κρήτης στα 1415, Χριστόφορου Μπουοντελμόντι περιγραφή της νήσου Κρήτης*, πρόλογος Σ. Αλεξίου, μετ. Μ. Αποσκήτη, Ηράκλειο 1983.

Άγιοι Απόστολοι

Άγιοι Απόστολοι στα Πηγαδούλια –

SS. Apostoli de Pigadulia

Οι μαρτυρίες μας για το μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων προέρχονται από πέντε λατινικές διαθήκες χρονολογημένες μεταξύ των ετών 1351 και 1408.²⁹ Σε όλες οι διαθέτες κληροδοτούν ένα χρηματικό ποσό στο μοναστήρι που κυμαίνεται από ένα μέχρι δέκα υπέρπυρα. Στις διαθήκες του *Georgiu Rosso* και του *Andrea Masamurdi* στα 1351 και 1376 αντίστοιχα γίνεται αναφορά όχι μόνο στις μοναχές αλλά και σε ένα μοναχό. Ενδεχομένως ήταν ο πνευματικός ή εξομολογητής του μοναστηριού.³⁰ Δεν υπάρχουν στοιχεία άλλα που να τεκμηριώνουν ότι επρόκειτο για διπλό μοναστήρι.³¹ Στις υπόλοιπες διαθήκες το μοναστήρι αναφέρεται ως γυναικείο και μάλιστα σώζονται τα ονόματα δύο καλογραιών της *Magdalini* (Μαγδαληνής) το έτος 1378 και της *Chalinichi* (Καλλινίκη) *Misinena* το έτος 1408. Το μοναστήρι βρισκόταν στο βούργο του Χάνδακα σε κάποια περιοχή με το όνομα *Pigadulia* (Πηγαδούλια). Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία που να μας βοηθούν να προσδιορίσουμε το δόγμα του μοναστηριού. Ενδεχομένως να επρόκειτο για ορθόδοξο μοναστήρι καθώς και τα

²⁹ *Giovanni Gerardo*, σ. 240 αρ. πράξης 187 (1351). *Giovanni Morgano*, σ. 960 αρ. Πράξης 771(1376). *Leonardo Cavisino*, σ. 708 αρ. πράξης 559 (1378). *Giovanni Morgano*, σ. 992 αρ. πράξης 788 (1381). *Antonio Marci*, σ. 832 αρ. πράξης 656 (1408).

³⁰ Η παρουσία των ανδρών στα γυναικεία μοναστήρια και αντίστοιχα των γυναικών στα ανδρικά απαγορευόταν ρητά. Ωστόσο υπήρχαν περιπτώσεις που η παρουσία τους ήταν επιβεβλημένη, όπως του ιερέα, του εξομολογητή ακόμα και κάποιων εργατών. Ο Νείλος Νταμιλάς στο τυπικό του ορίζει με κάθε λεπτομέρεια ποια θα πρέπει να είναι η παρουσία των ανδρών στο μοναστήρι που ίδρυσε. Χαρακτηριστικό της αυστηρότητας για το άβατο των ανδρών είναι ο όρος ότι ο ιερέας του μοναστηριού δε θα μένει σε αυτό. Θα έρχεται μόνο για να κοινωνεί τις καλόγριες και θα αποχωρεί. *Petrides, Nil Damilas*, σ. 106 - 107

³¹ Τα διπλά μοναστήρια υπήρχαν ήδη από τη βυζαντινή εποχή. Ήταν μοναστήρια που στέγαζαν δυο διαφορετικές κοινότητες καλογέρων και καλογραιών, οι οποίες ωστόσο συντηρούνταν από τις ίδιες πηγές εισοδήματος και είχαν τον ίδιο ηγούμενο. Για τα διπλά μοναστήρια βλ. *ODB V.2* σελ. 1392.

δύο ονόματα των καλογραιών είναι ελληνικά και οι δύο μοναχές προσδιορίζονται ως calogrea.

Άγιος Γεώργιος

Άγιος Γεώργιος του βούργου – Άγιος Γεώργιος των καλογράδων

S. Georgius de burgo

Η μονή του Αγίου Γεωργίου του βούργου ή των *Καλογράδων* βρισκόταν στον παλιό βούργο του Χάνδακα. Η πρώτη μαρτυρία για τη λειτουργία της μονής προέρχεται από το υπ' αριθμόν 131 έγγραφο του *Κατάστιχου*³² του έτους 1314.³³ Πρόκειται για μια απόφαση του δούκα της Κρήτης Marino Badoer και των συμβούλων του. Δικαιώνεται η ηγουμένη του μοναστηριού του Αγίου Γεωργίου, στον βούργο του Χάνδακα, εις βάρος των αντιδίκων της καμεραρίων της Κρήτης και μπορεί να εισπράττει νόμιμα τα ενοίκια από τα σπίτια που είχαν χτιστεί σε οικόπεδο του μοναστηριού. Στην αρχή του εγγράφου τίθεται το θέμα του, το οποίο δεν είναι άλλο από τη διαμάχη ανάμεσα στην ηγουμένη του μοναστηριού και των καμεραρίων του Κοινού, οι οποίοι παρουσιάζονται μπροστά στον δούκα της Κρήτης Marino Badoer. Εκτίθενται τόσο οι θέσεις της ηγουμένης, όσο και των καμεραρίων, παρουσιάζονται μάλιστα και μάρτυρες. Στο τέλος ανακοινώνεται η απόφαση του δούκα Marino Badoer, ότι δηλαδή το μοναστήρι θα εξακολουθήσει να κατέχει τα σπίτια και κανείς δε θα τα διεκδικήσει στο μέλλον. Η δεύτερη

³² «Το *Κατάστιχο* συγκροτείται από έγγραφα ή ενότητες εγγράφων, που κλιμακώνονται στα έτη 1248 - 1320. Πρόκειται στην ουσία για μια σπάνια συλλογή εγγράφων, στα οποία εξετάζεται η σχέση της Πολιτείας με την Εκκλησία κατά τον πρώτο αιώνα της βενετοκρατίας στην Κρήτη». Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, σελ. 33

³³ Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, σ. 220 αρ. εγγράφου 131 (1314)

μαρτυρία από το *Κατάστιχο* προέρχεται από το υπ' αριθμόν 130 έγγραφο του έτους 1320.³⁴ Πρόκειται για καταγραφή της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, την οποία έχουν καθολικές καλόγριες και τους είχε παραχωρηθεί από το δούκα της Κρήτης Marino Badoer (έγγραφο 131). Στο έγγραφο αυτό αναφέρεται ότι το μοναστήρι έχει στην κατοχή του πολλά σπίτια, τα οποία είχαν παραχωρηθεί από τον πρώην δούκα της Κρήτης Marino Badoer και το συμβούλιο του. Τα δύο αυτά έγγραφα μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για το μοναστήρι, όπως η ακριβής του τοποθεσία, το γεγονός ότι ήταν γυναικείο καθολικό και ότι ήταν σε λειτουργία ήδη από το 1314. Άλλη πολύ σημαντική πληροφορία είναι ότι το μοναστήρι είχε στην κατοχή του πολλά σπίτια.³⁵ Από το *Κατάστιχο* αντλούμε την πληροφορία ότι πολλά μοναστήρια είχαν στην κατοχή τους σπίτια και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρεται και ο ακριβής αριθμός τους.

Όπως αναφέραμε παραπάνω το μοναστήρι ήταν καθολικό. Ο Gerola το κατατάσσει στα μοναστήρια που ανήκαν στο τάγμα των βενεδικτίνων μοναχών. Ένας ανώνυμος συγγραφέας γύρω στα 1600 ισχυρίζεται ότι το μοναστήρι το κατοικούσαν οι καλόγριες του τάγματος των Servite.³⁶ Εκτός από τα δύο

³⁴ Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, σ. 219 αρ. εγγράφου 130 (1320)

³⁵ Από τα *Κατάστιχο* αντλούμε την πληροφορία ότι πολλά μοναστήρια κατείχαν σπίτια και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρεται και ο ακριβής αριθμός τους. Έτσι, η Αγία Ειρήνη έχει 124 σπίτια, ο Άγιος Γεώργιος ο Δορυανός 123, ο Άγιος Γεώργιος Μουγλινού 126, όσιος Σαμφών 140 και ο Χριστός των Σιναϊτών 141. Τα σπίτια ήταν οικήματα τα οποία κατά κανόνα χτίζονταν γύρω από το μοναστήρι. Τα σπίτια αυτά, αλλά και οι ναοί στους οποίους ανήκαν, είχαν χτιστεί σε οικοπέδα του Κοινού. Ο λατίνος αρχιεπίσκοπος του νησιού εμφανίζεται ως η αρμόδια αρχή που τα εκμεταλλεύεται. Τα σπίτια αυτά ενοικιάζονται σε ιδιώτες εκ μέρους του Κοινού. Στο *Κατάστιχο* υπάρχουν ενοικιαστήρια συμβόλαια. Πολύ συχνά σημειώνεται το σπίτι και το καταβαλλόμενο ετήσιο ενοίκιο. Ποτέ όμως δεν αναφέρονται οι διαστάσεις του κάθε σπιτιού, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις. Κατά κανόνα τα σπίτια στο βούργο ήταν κτισμένα ολόγυρα από την ιδιοκτήτρια εκκλησία (*circumcirca ecclesiam*). Ενδεχομένως κάποιος αριθμός σπιτιών έβλεπε σε κοινή αυλή της οποίας η έξοδος προς το δρόμο γινόταν μέσα από στοά - σκεπαστό διάδρομο, ονόματι *portium*. Τα σπίτια κατά κανόνα ήταν ισόγεια. Τα έσοδα από μια εκκλησία και από τα σπίτια της δεν πρέπει να ήταν ευκαταφρόνητα. Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, σ. 105 κ.ε.

³⁶ Gerola, *Βενετικά μνημεία Κρήτης*, σ. 129

Το μοναχικό τάγμα των Servites δημιουργήθηκε στη Φλωρεντία από επτά πλούσιους άνδρες. Επίσημα αναγνωρίστηκε από την καθολική εκκλησία μεταξύ 1240 και 1247. Λέγεται ότι τους παρουσιάστηκε η Παναγία η οποία τους προέτρεψε να αποσυρθούν από τα εγκόσμια και να αφιερώσουν τη ζωή τους στην πνευματικότητα. Στις 15 Απριλίου 1240, μετά από μια δεύτερη εμφάνιση της Παναγίας, ιδρύουν το τάγμα. Το 1249 αναγνωρίστηκε επίσημα το τάγμα από την παπική εκκλησία. Τρεις ήταν οι κανόνες που έπρεπε να ακολουθούν οι μοναχοί και οι μοναχές του τάγματος, πενία, φιπανθρωπία και υπακοή. Οι Servites έκαναν ιεραποστολές και φρόντιζαν τόσο για τις ψυχές των ανθρώπων, όσο και για τη μόρφωση τους. Το τάγμα

παραπάνω έγγραφα υπάρχουν 100 αναφορές στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου κατά τα έτη 1318 έως 1418³⁷. Τα έγγραφα αυτά δε μας τροφοδοτούν με ιδιαίτερα

αυτό επιβιώνει ακόμα και σήμερα και έχει αναπτύξει ιδιαίτερη δράση στην Αμερική. The catholic encyclopedia v. XIII σ. 736 λήμμα *Servites*

³⁷ Andrea de Bello Amore, σ. 9 αρ. πράξης 8 (1318), Leonardo Quirino, σ. 461 αρ. πράξης 351 (1318), Bnedetto de Milano, σ. 315 αρ. πράξης 240 (1322), Niccolo Manduga, σ. 488 αρ. πράξης 371 (1322), Niccolo Manduga, σ. 492 αρ. πράξης 376 (1323), Giovanni Similant, σ. 473 αρ. πράξης 359 (1325), Leonardo Quirino, σ. 453 αρ. πράξης 343 (1326), Benedetto de Milano, σ. 310 αρ. πράξης 235 (1328/29), Albertinus Μαζα, σ. 530 αρ. πράξης 408 (1328/29), Leonardo Quirino, σ. 454 αρ. πράξης 345 (1328/29), Albertinus Μαζα, σ. 543 αρ. πράξης 418 (1331), Albertinus Μαζα, σ. 553 αρ. πράξης 426 (1333), Antonio Rodulfo, σ. 529 αρ. πράξης 460 (1333/34), Antonio Rodulfo, σ. 602 αρ. πράξης 469 (1334), Giovanni Gerardo, σ. 154 αρ. πράξης 120 (1335), Albertinus Μαζα, σ. 657 αρ. πράξης 439 (1336), Giovanni Gerardo, σ. 157 αρ. πράξης 123 (1336), Giovanni Gerardo, σ. 162 αρ. πράξης 125 (1336), Nicolo Gradenigo, σ. 611 αρ. πράξης 476 (1337), Albertinus Μαζα, σ. 552 αρ. πράξης 425 (1337), Albertinus Μαζα, σ. 562 αρ. πράξης 434 (1338), Albertinus Μαζα, σ. 576 αρ. πράξης 446 (1338), Giovanni Gerardo, σ. 182 αρ. πράξης 144 (1339/40), Giovanni Gerardo, σ. 269 αρ. πράξης 208 (1339/40), Giovanni Gerardo, σ. 184 αρ. πράξης 145 (1340/41), Albertinus Μαζα, σ. 573 αρ. πράξης 443 (1340/41), Nicolo Gradenigo, σ. 619 αρ. πράξης 482 (1341), Giovanni Gerardo, σ. 179 αρ. πράξης 141 (1341), Marco da Piacenza, σ. 420 αρ. πράξης 317 (1342/43), Alberto Palamonte, σ. 629 αρ. πράξης 490 (1342/43), Alberto Palamonte, σ. 634 αρ. πράξης 495 (1342/43), Alberto Palamonte, σ. 627 αρ. πράξης 488 (1342/43), Avancius de Pesellis, σ. 668 αρ. πράξης 527 (1344), Giovanni Gerardo, σ. 194 αρ. πράξης 153 (1344), Giovanni Gerardo, σ. 261 αρ. πράξης 202 (1344), Giovanni Gerardo, σ. 249 αρ. πράξης 194 (1345), Giovanni Gerardo, σ. 186 αρ. πράξης 146 (1345/46), Marco da Piacenza, σ. 425 αρ. πράξης 321 (1346), Marco da Piacenza, σ. 436 αρ. πράξης 329 (1346), Angelo Bocontolo, σ. 37 αρ. πράξης 27 (1346), Giovanni Gerardo, σ. 267 αρ. πράξης 206 (1347), Angelo Bocontolo, σ. 44 αρ. πράξης 34 (1347), Marco da Piacenza, σ. 428 αρ. πράξης 324 (1347), Marco da Piacenaza, σ. 434 αρ. πράξης 328 (1347), Angelo Bocontolo, σ. 103 αρ. πράξης 78 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 96 αρ. πράξης 73 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 89 αρ. πράξης 69 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 107 αρ. πράξης 81 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 271 αρ. πράξης 209 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 225 αρ. πράξης 176 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 256 αρ. πράξης 198 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 284 αρ. πράξης 218 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 286 αρ. πράξης 219 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 290 αρ. πράξης 220 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 296 αρ. πράξης 224 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 298 αρ. πράξης 225 (1348), Avancius de Pesellis, σ. 667 αρ. πράξης 526 (1348), Pietro Longo, σ. 811 αρ. πράξης 640 (1348), Pietro Longo, σ. 818 αρ. πράξης 645 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 83 αρ. πράξης 64 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 99 αρ. πράξης 75, Alberto Palamonte, σ. 645 αρ. πράξης 506 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 72 αρ. πράξης 56 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 73 αρ. πράξης 57 (1348), Angelo Bocontolo, σ. 100 αρ. πράξης 76 (1348), Giovanni Gerardo, σ. 293 αρ. πράξης 222 (1348), Alberto Palamonte, σ. 646 αρ. πράξης 507 (1348), Alberto Palamonte, σ. 656 αρ. πράξης 517 (1348), Pietro Longo, σ. 810 αρ. πράξης 639 (1348), Tito de Pena, σ. 826 αρ. πράξης 652, Giovanni Gerardo, σ. 273 αρ. πράξης 210 (1349), Giovanni Gerardo, σ. 266 αρ. πράξης 205 (124?), Giorgio de Milano, σ. 331 αρ. πράξης 256 (1351), Giovanni Gerardo, σ. 233 αρ. πράξης 182 (1351), Pietro Longo, σ. 816 αρ. πράξης 644 (1351), Giovanni Gerardo, σ. 242 αρ. πράξης 188 (1352), Giorgio de Milano, σ. 360 αρ. πράξης 275 (1360), Giorgio de Milano, σ. 345 αρ. πράξης 265 (1362), Giovanni Dario, σ. 806 αρ. πράξης 636 (1362), Giorgio de Milano, σ. 358 αρ. πράξης 273 (1362), Marco Donzorzi, σ. 692 αρ. πράξης 547 (1365), Michele Zusto, σ. 915 αρ. πράξης 726 (1365), Marco Donzorzi, σ. 679 αρ. πράξης 535 (1366), Michele Zusto, σ. 928 αρ. πράξης 737 (1366), Michele Zusto, σ. 927 αρ. πράξης 736 (1366), Zaccaria de Fredo σ. 95 αρ. πράξης 131 (1366), Marco Donzorzi, σ. 675 αρ. πράξης 532 (1367), Michele Zusto, σ. 929 αρ. πράξης 738 (1367), Marco Donzorzi, σ. 679 αρ. πράξης 536 (1369), Giorgio de Milano, σ. 370 αρ. πράξης 280 (1371), Leonardo Cavisino, σ. 707 αρ. πράξης 560 (1373), Leonardo Cavisino, σ. 514 αρ. πράξης 564 (1374), Giovanni de Hugolinis, σ. 746 αρ. πράξης 588 (1375/76), Leonardo Cavisino, σ. 722 αρ. πράξης 570 (1375/76), Hemmanuel Focha, σ. 878 αρ. πράξης 692 (1376), Marco Donzorzi, σ. 688 αρ. πράξης 544 (1376), Giovanni Morgano, σ. 976 αρ. πράξης 777 (1377), Leonardo Cavisino, σ. 705 αρ. πράξης 558 (1377), Hemmanuel Focha, σ. 909 αρ. πράξης 721 (1382), Giovanni Morgano, σ. 985 αρ.

αξιόλογες πληροφορίες, παρά το μεγάλο τους αριθμό. Πρόκειται στην ουσία για αναφορές σε χρηματικά ποσά που κληροδοτούνται στο μοναστήρι. Είναι δηλαδή μια αντίστοιχη περίπτωση με εκείνη της Αγίας Αικατερίνης της Φράγκικης.

Άγιος Γεώργιος του Τροχιανού ή Τραχιανού

Οι δύο μαρτυρίες που διαθέτουμε για το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Τροχιανού ή Τραχιανού τοποθετούν την ίδρυση του πριν από το 1524. Πρόκειται για δύο διαθήκες συνταγμένες από το νοτάριο Μανουήλ Γρηγορόπουλο, η πρώτη ανήκει στο Νικολό Κουρεψά,³⁸ ενώ η δεύτερη³⁹ στον Ιωάννη Μπέτο, ο οποίος ζητά να ταφεί σ' αυτό. Στις πηγές αυτές το μοναστήρι αναφέρεται και με τα δύο ονόματα, πιθανολογούμε ωστόσο ότι το σωστό είναι το πρώτο (Τροχιανού), καθώς στη διαθήκη του Ιωάννη Μπέτου αναφέρεται το ονοματεπώνυμο του ιδρυτή του, Πανταλέοντα Τροχιανού.⁴⁰ Από τις διαθήκες αυτές συνάγεται ότι πρόκειται για μοναστήρι καλογραιών, το οποίο διέθετε κοιμητήριο. Περισσότερες πληροφορίες για τον ιδρυτή και την τοποθεσία του μοναστηριού δεν είναι δυνατό να εξάγουμε από αυτές τις δύο μαρτυρίες. Μπορούμε ωστόσο να κάνουμε δυο υποθέσεις. Πρώτον ότι πρόκειται για ορθόδοξο μοναστήρι, καθώς το όνομα του ιδρυτή είναι ελληνικό και δεύτερον ότι ενδεχομένως το μοναστήρι βρισκόταν στα περίχωρα του Χάνδακα, καθώς τα κληροδοτήματα των παραπάνω διαθετών δίδονται σε μοναστήρια της περιοχής αυτής. Στο *Κατάστιχο* δεν υπάρχει αναφορά στο μοναστήρι αυτό, αλλά ούτε και

πράξης 783 (1383), Giovanni Gerardo, σ. 172 αρ. πράξης 135 (1383/84), Antonio Marci, σ. 834 αρ. πράξης 658 (1414), Antonio Marci σ. 838 αρ. πράξης 660 (1418/19).

³⁸ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σελ. 159, αρ. πράξης 86 (1523) στίχος 45,.

³⁹ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σελ. 169 αρ. πράξης 90 (1524) στίχοι 9-10. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της διαθήκης ο Ιωάννης Μπέτος ήταν Κάτοικος στο Εξώπορτο του Χάνδακα

⁴⁰ «ὄν ἔκτισεν ὁ ποτὲ κῆρ Πανταλέων Τροχιανός.» Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σελ. 169 αρ. πράξης 90 (1524) στίχοι 9-10

στον κατάλογο του *Κομητά* για τις εκκλησίες του Χάνδακα, παρόλο που εκεί αναφέρονται και ιδιωτικές εκκλησίες.

Άγιος Γεώργιος στη Χαλέπα

Για το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου αντλούμε τις πληροφορίες μας από μία μόνο διαθήκη συνταγμένη στα 1524 από το νοτάριο Μανουήλ Γρηγορόπουλο.⁴¹ Πρόκειται για τη διαθήκη του Νικολού Κουρεψά, στην οποία αφήνει 20 υπέρπυρα στις καλόγριες του μοναστηριού και 25 για επισκευές. Η αναφορά αυτή ίσως είναι ενδεικτική της παλαιότητας του μοναστηριού, το οποίο ενδεχομένως να λειτουργούσε ήδη πολλά χρόνια πριν από το 1524. Το μοναστήρι βρισκόταν κοντά στην Υπεραγία Θεοτόκο τη Λιμιώτισσα,⁴² στο σημερινό νομό Ηρακλείου στην επαρχία Πεδιάδος. Για το μοναστήρι δίνεται μια ακόμα τοπογραφική πληροφορία, ότι βρισκόταν σε κάποια περιοχή με το όνομα Χαλέπα. Πρόκειται για ορθόδοξο μοναστήρι. Στην περιοχή αυτή υπήρχαν αρκετά ορθόδοξα μοναστήρια, με σημαντικότερο και γνωστότερο εκείνο της Αγκαράθου.⁴³

---

⁴¹ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 161 αρ. πράξης 86. (1524) στίχοι 58, 61

⁴² Βλ. Λιμιώτισσα της Υπεραγίας Θεοτόκου

⁴³ Στην περιοχή υπήρχαν και άλλα μοναστήρια ορθόδοξα, κάποια από τα οποία ήταν εξαρτήματα της μονής Αγκαράθου, όπως η Λιμιώτισσα της Υπεραγίας Θεοτόκου, όπως πληροφορούμαστε από μεταγενέστερες πηγές.. Ρένα Βλαχάκη, *Η Κρητική μονή της Αγκαράθου κατά την εποχή της Βενετοκρατίας*, Ρέθυμνο 1986 σ. 101.

Άγιος Γεώργιος του Φαρδουλάρη -

S. Georgius Fardulari

Για το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Φαρδουλάρη διαθέτουμε τρεις μαρτυρίες από λατινικές διαθήκες, χρονολογημένες μεταξύ των ετών 1365 και 1418.⁴⁴ Στη διαθήκη του ο Dominicus Quirino στα 1365 αναφέρει ότι αφήνει πέντε υπέρπυρα στο μοναστήρι, το οποίο προσδιορίζεται ως γυναικείο. Οι επόμενες μαρτυρίες δεν έρχονται να προσθέσουν κάτι καινούριο, αποτελούν απλώς τις χρηματικές προσφορές της Agnes Istrigo⁴⁵ και του Georgiu Cauch⁴⁶ προς το μοναστήρι. Το προσδιοριστικό του μοναστηριού ως «του Φαρδουλάρη» ενδεχομένως να ήταν το όνομα του ιδρυτή του μοναστηριού. Δε διαθέτουμε κάποια πληροφορία σχετικά με αυτό το όνομα. Το μοναστήρι, σύμφωνα με τις παραπάνω μαρτυρίες, βρισκόταν στο βούργο του Χάνδακα.

Θεοτόκος

Κυρία η Καρδιώτισσα

Για το μοναστήρι της Κυρίας της Καρδιώτισσας οι πληροφορίες που διαθέτουμε προέρχονται από δύο διαθήκες του νοτάριου Μανουήλ Γρηγορόπουλου συνταγμένες στα 1521⁴⁷ και 1524.⁴⁸ Το 1521 αποτελεί *terminus ante quem* για το πότε ιδρύθηκε το μοναστήρι. Τόσο από την πρώτη διαθήκη της

⁴⁴ Filippo Marples αρ. σ. 396 πράξης 301 (1365). Andrea de Vedoaciis, σ. 856 αρ. πράξης 676 (1416). Andrea de Vedoaciis, σ. 859 αρ. πράξης 678 (1418).

⁴⁵ Andrea de Vedoaciis, σ. 856 αρ. πράξης 676 (1416), χήρα του Zanachius Istrigo

⁴⁶ Andrea de Vedoaciis, σ. 859 αρ. πράξης 678 (1418): λατίνος πρεσβύτερος και ψάλτης

⁴⁷ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 110 αρ. πράξης 59 (1521) στίχος 5

⁴⁸ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 161 αρ. πράξης 86 (1524) στίχος 49

μοναχής Ανύσιας,⁴⁹ όσο και από τη δεύτερη του Νικολού Κουρεψά, συνάγεται ότι πρόκειται για γυναικείο μοναστήρι, καθώς η πρώτη διαθέτρια είναι μοναχή του μοναστηριού και ο δεύτερος διαθέτης αφήνει ένα χρηματικό ποσό στις καλόγριες. Δεν καθίσταται δυνατόν να προσδιοριστεί η ακριβής τοποθεσία του μοναστηριού μέσα από αυτές τις δύο μαρτυρίες. Στον κατάλογο του Κομητά, αλλά και στο *Κατάστιχο*, δε γίνεται καμία αναφορά σε μοναστήρι ή εκκλησία του Χάνδακα ή της ευρύτερης περιοχής με αυτό το όνομα. Ενδέχεται το μοναστήρι να βρισκόταν στο Χάνδακα, καθώς όλα τα κληροδοτήματα των παραπάνω διαθετών δίνονται σε μοναστήρια αυτής της περιοχής.

Υπεραγία Θεοτόκος της Λιμιώτισσας

Μια διαθήκη του έτους 1524⁵⁰ συνταγμένη από το νοτάριο Μανουήλ Γρηγορόπουλο είναι η μοναδική πηγή που έχουμε για το μοναστήρι της Λιμιώτισσας Υπεραγίας Θεοτόκου. Σ' αυτήν ο Νικολός Κουρεψάς αφήνει δέκα υπέπυρα στο μοναστήρι. Καμία άλλη πληροφορία δεν υπάρχει στην πηγή αυτή για το μοναστήρι. Πιθανολογούμε ότι επρόκειτο για ορθόδοξο μοναστήρι, τόσο από το όνομα του, όσο και από την περιοχή στην οποία βρισκόταν, καθώς εκεί υπήρχαν και άλλα ορθόδοξα μοναστήρια.⁵¹ Γνωρίζουμε από τον *Gerola* ότι βρισκόταν στο σημερινό νομό Ηρακλείου στην επαρχία Πεδιάδος.⁵² Η περιοχή «Λιμιώτισσα» ακούγεται σήμερα στην Επισκοπή Πεδιάδος.

⁴⁹ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 110 αρ. πράξης 59 (1521) στίχος 5. Η μικρόσχημος μοναχή Ανύσια, της οποίας το κοσμικό όνομα ήταν Αννέζα Γουδέλενα συντάσσει τη διαθήκη της λίγο πριν γίνει μεγαλόσχημος. Δεν κληροδοτεί τίποτα στο μοναστήρι της Κυρίας της Καρδιώτισσας, όπου και μένει.

⁵⁰ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 161 αρ. πράξης 86 (1524) στίχοι 60, 61.

⁵¹ βλ. Άγιος Γεώργιος λεγόμενος Χαλέπα

⁵² *G. Gerola, Τοπογραφικός Κατάλογος των τοιχογραφημένων εκκλησιών της Κρήτης*. Μετάφραση Κ. Ε. Λασιθιωτάκη, Ηράκλειον 1961, 78 αρ. 500.

S. Maria Magdalena

Για το μοναστήρι της S. Maria Magdalena διαθέτουμε επτά μαρτυρίες από λατινικές διαθήκες, χρονολογημένες μεταξύ των ετών 1345 και 1418.⁵³ Οι διαθέτες, τόσο έλληνες όσο και βενετοί, κληροδοτούν στο μοναστήρι ένα χρηματικό ποσό που κυμαίνεται μεταξύ των δύο και δέκα υπερπύρων. Δύο είναι οι σημαντικότερες πληροφορίες που αντλούμε από τις παραπάνω μαρτυρίες. Κατά τα έτη 1345 και 1348 οι διαθέτριες Angelota,⁵⁴ Mabilia⁵⁵ και Helena⁵⁶ κληροδοτούν στο μοναστήρι ένα χρηματικό ποσό για την επισκευή του, ενδεχομένως λόγω παλαιότητας ή καταστροφών από το σεισμό του 1303. Σημαντική επίσης είναι η πληροφορία ότι στο μοναστήρι λειτουργούσε ίδρυμα κοινωνικής πρόνοιας.⁵⁷ Στη μεσαιωνική Ευρώπη οι ιερόδουλες που εγκατέλειπαν τον έκλυτο βίο και αποφάσιζαν να μονάσουν, κατατάσσονταν στο τάγμα της Μαγδαληνής και ακολουθώντας το παράδειγμα της εγκατέλειπαν την προηγούμενη ζωή τους.⁵⁸ Στη μελέτη της Παπαδία - Λάλα για τα ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα του Χάνδακα⁵⁹ δεν γίνεται αναφορά στο συγκεκριμένο ίδρυμα. Επομένως μόνο υποθετικά μπορούμε να το συνδέσουμε με τα αντίστοιχα στην Ευρώπη. Στις περισσότερες διαθήκες γίνεται αναφορά στο μοναστήρι της S. Maria Magdalena χωρίς να προσδιορίζεται αν είναι γυναικείο ή ανδρικό. Μόνο σε μια μαρτυρία του έτους 1418 γίνεται αναφορά σε καλόγριες.

⁵³ Giovanni Gerardo σ. 186 αρ. πράξης 146 (1345). Giovanni Gerardo, σ. 295 αρ. πράξης 206 (1347). Angelo Bocontolo, σ. 96 αρ. πράξης 73 (1348). Giovanni Gerardo, σ. 296 αρ. πράξης 224 (1348). Marco Donzorci, σ. 675 αρ. πράξης 532 (1367). Giovanni de Hugolinis, σ. 746 αρ. πράξης 588 (1375). Andrea de Vedoaciis, σ. 859 αρ. πράξης 678 (1418).

⁵⁴ Χήρα του Nicolaus Gradonico, κάτοικος του Χάνδακα

⁵⁵ Κόρη του Thomas Μοζο, κάτοικος του Χάνδακα

⁵⁶ Χήρα του Chyrylus Pantaleo, κάτοικος του Χάνδακα

⁵⁷ Marco Donzorci, σ. 675 αρ. πράξης 532 (1367) *item scole Sancte Marie Magdalene yperpera duo.*

⁵⁸ Duby Georges - Michelle Perrot, *A History of Women in the West*, V. II *Silences of the Middle Ages*, Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 1992-1994 σελ. 31, 36, 77.

⁵⁹ Παπαδία - Λάλα, Α., *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη*,

Πιθανολογούμε ότι πρόκειται για καθολικό μοναστήρι, καθώς οι καλόγριες αναφέρονται ως *moniales* αλλά και το όνομα του μοναστηριού παραπέμπει σε καθολική παράδοση. Στη διαθήκη του έτους 1375 αναφέρεται ότι το μοναστήρι βρισκόταν έξω από το βούργο του Χάνδακα.⁶⁰

S. Maria de Malfatanis - Malfatanorum

Για το μοναστήρι της S. Maria Malfatanis αντλούμε τις πληροφορίες μας από μια διαθήκη του έτους 1348,⁶¹ συνταγμένη από το νοτάριο Angelo Bocontolo στο Χάνδακα. Από τη διαθήκη αυτή πληροφορούμαστε μόνο ότι επρόκειτο για γυναικείο μοναστήρι, καθώς γίνεται αναφορά σε καλόγριες.⁶² Ο Τσιρπανλής αναφέρει νοταριακά έγγραφα της 27^{ης} και 28^{ης} Σεπτεμβρίου του 1332,⁶³ στο οποία το μοναστήρι καθώς και τα σπίτια του παρουσιάζονται ότι αποτελούσαν περιουσία του πατριαρχείου.⁶⁴

⁶⁰ Giovanni de Hugolinis, σ. 746 αρ. πράξης 588 (1375) *extra burgum Candide*

⁶¹ Angelo Bocontolo, σ. 80 αρ. πράξης 63 (1348)

⁶² Η διαθέτρια Mariçoli, χήρα του Marcus Corario, αφήνει στις μοναχές της Santa Maria de Malfatanis δεκαοκτώ γρόσια.

⁶³ Τσιρπανλής, Ζ., *Το κληροδότημα του καρδινάλιου Βησσαρίωνος για τους φιλενωτικούς της Βενετοκρατούμενης Κρήτης (1439-17^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1967, σελ. 62

⁶⁴ Ανάλογα με το πρόσωπο ή το όργανο που διοικούσε τα ορθόδοξα διακρίνονταν σε αυτοκρατορικά, εκείνα που υπάγονταν στον αυτοκράτορα, πατριαρχικά, εκείνα που υπάγονταν στον πατριάρχη Κωνσταντινούπολης, επισκοπικά, εκείνα που υπάγονταν σε κάποια επισκοπή, κοσμικά, και αυτεξούσια ή αυτοδέσποτα. Ι. Μ. Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σ. 174

Άγιος Ιάκωβος

Άγιος Ιάκωβος

S. Iacobus

Οι μαρτυρίες για το μοναστήρι του Αγίου Ιακώβου χρονολογούνται μεταξύ των ετών 1309 και 1530⁶⁵ και προέρχονται τόσο από έγγραφα του *Καταστίχου*, όσο και από διαθήκες, λατινικές και ελληνικές. Το υπ' αριθμόν 133 έγγραφο του *Καταστίχου* του έτους 1320 αποτελεί την καταγραφή της εκκλησίας του Αποστόλου Ιακώβου στον παλιό βούργο του Χάνδακα, η οποία είχε παραχωρηθεί στο λατίνο επίσκοπο του Καλαμώννα Pietro Mazapano μαζί με τα σπίτια και το κοιμητήριο της. Η πράξη της παραχώρησης καταγράφεται στο υπ' αριθμόν 134 έγγραφο του *Καταστίχου* και έγινε κατά το έτος 1309 από το δούκα της Κρήτης Guido da Canal. Στο *Κατάστιχο* ο Άγιος Ιάκωβος αναφέρεται ως εκκλησία και όχι ως μοναστήρι. Ως Εκκλησία αναφέρεται και στις επόμενες χρονολογικά μαρτυρίες, που προέρχονται από διαθήκες. Από τις δέκα διαθήκες μόνο στις δύο, κατά τα έτη 1349 και 1366, αναφέρεται ως μοναστήρι και μάλιστα μόνο στη δεύτερη γίνεται αναφορά σε καλόγρια. Από τη μαρτυρία του 1366 εξάγουμε το συμπέρασμα ότι πρόκειται για γυναικείο μοναστήρι. Τίποτα ωστόσο δεν αποκλείει την πιθανότητα να ξεκίνησε να λειτουργεί ως εκκλησία του Αγίου Ιακώβου και στην πορεία να εξελίχθηκε σε μοναστήρι, όπως συχνά γινόταν εκείνη την εποχή.⁶⁶

⁶⁵ 1309: Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, έγγ. 134, σελ. 221. 1320: Τσιρπανλής ο.π. έγγ. 133, σελ. 221. Albertus Maza σ. 530 αρ. πράξης 408 (1328). Angelo Boccontolo, σ. 96 αρ. πράξης 73(1348). Giovanni Gerardo, σ. 275 αρ. πράξης 211(1349). Michele Zusto, σ. 924 αρ. πράξης 733(1366). Michele Zusto σ. 928 αρ. πράξης 737(1366). Leonardo Cavasino, σ. 709 αρ. πράξης 560 (1373). Leonardo Cavasino σ. 714 αρ. πράξης 564(1374). Hemanuel Focha, σ. 885 αρ. πράξης 699(1377). Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 245 αρ. πράξης 136 (1529) στίχοι 10,18. Μανουήλ Γρηγορόπουλος σ. 253 αρ. πράξης 141 (1530) στίχοι 9,41.

⁶⁶ Βλ. την αντίστοιχη περίπτωση του μοναστηριού της Παναγίας στη Βαγιωνιά που ίδρυσε ο Νείλος Νταμιλάς.

Από τις δέκα διαθήκες οι οκτώ είναι λατινικές και οι δύο ελληνικές.⁶⁷ Οι διαθέτες των λατινικών διαθηκών είναι βενετοί και οι νοτάριοι που της συνέταξαν επίσης. Αντίθετα ο διαθέτης των ελληνικών διαθηκών είναι Έλληνας και ο νοτάριος και στις δύο είναι ο Μανουήλ Γρηγορόπουλος. Στις πέντε⁶⁸ από τις οκτώ διαθήκες τα χρήματα που κληροδοτούνται στην εκκλησία του Αγίου Ιακώβου αποσκοπούν στην επισκευή ή ανακαίνιση της. Σε μια μάλιστα περίπτωση κατά το έτος 1375⁶⁹ η διαθέτρια Honesta Taliapetra⁷⁰ προορίζει το κληροδότημα της για την επισκευή της στέγης της εκκλησίας, ενδεικτικό ενδεχομένως της παλαιότητας του μοναστηριού.

Η ύπαρξη κοιμητρίου, που αναφέρεται στο *Κατάστιχο*, επιβεβαιώνεται και κατά τα επόμενα έτη, μέσα από τέσσερις διαθήκες.⁷¹ Τρεις διαθέτες, δύο βενετοί η Thomasina⁷² και ο Iohannes Habramo⁷³ ζητούν να ταφούν στο μοναστήρι καθώς και ένας Έλληνας, ο Μάρκος Χαντακίτης, οποίος μάλιστα ζητά να ταφεί στον οικογενειακό τάφο που διέθετε στον Άγιο Ιάκωβο.

Το μοναστήρι του Αγίου Ιακώβου, το οποίο στα έγγραφα εμφανίζεται και με τα ονόματα Sanctus Iacobus, Sen Iacomo, San Jacomo και Σαν Ιάκωβος, βρισκόταν στον παλαιό βούργο του Χάνδακα.⁷⁴ Σύμφωνα με τον Τσιρπανλή⁷⁵ επρόκειτο για ορθόδοξη - ελληνική εκκλησία. Αυτό επιβεβαιώνεται εμμέσως από το έγγραφο του έτους 1366⁷⁶ στο οποίο αναφέρεται το όνομα της μοναχής Franguli και της προσδίδεται ο χαρακτηρισμός *calogree*.

⁶⁷ Πρόκειται για τη διαθήκη του ίδιου προσώπου, το οποίο μετά από ένα χρόνο κάνει ξανά τη διαθήκη του και στη νέα αλλάζει του εκτελεστές της.

⁶⁸ ο.π. υπ. 66. αριθμός πράξης 73, 733, 737, 560, 564

⁶⁹ ο.π. υπ. 66 αριθμός πράξης 560

⁷⁰ η Honesta Taliapetra, κάτοικος του Χάνδακα, ήταν σύζυγος του Nicolaus Taliapetra

⁷¹ ο.π. αρ. πράξης 408, 699, 136 στίχοι 10,18, 141 στίχοι 9, 41

⁷² η Thomasina, κάτοικος του Χάνδακα, ήταν σύζυγος του Pasqualis Sclença.

⁷³ ο Iohannes Habramo ήταν κάτοικος του Χάνδακα

⁷⁴ Werdmüller αρ. 52

⁷⁵ Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, σελ. 57

⁷⁶ Michele Zusto σ. 928 αρ. πράξης 737 (1366)

Αγία Κλάρα – Πιετά

Πιετά – Αγία Κλάρα

Pietà – S. Chiara

Για το μοναστήρι της Αγίας Κλάρας διαθέτουμε επτά μαρτυρίες χρονολογημένες μεταξύ των ετών 1316 και 1507⁷⁷ και πρόκειται κυρίως για λατινικές διαθήκες. Οι διαθέτες, στην πλειοψηφία τους βενετοί, ζητούν να ταφούν στο μοναστήρι, έτσι πληροφορούμαστε ότι διέθετε κοιμητήριο. Στα 1316 η μοναχή του μοναστηριού Thomasina Tonisto⁷⁸ συντάσσει τη διαθήκη της και από αυτό συνάγεται ότι πρόκειται για γυναικείο μοναστήρι. Η σημαντικότερη πληροφορία, που προέρχεται από τη διαθήκη της Chaterucia Quirino⁷⁹ στα 1418, αφορά το ίδρυμα που λειτουργούσε μέσα στο μοναστήρι. Η παραπάνω διαθέτρια κληροδοτεί πέντε υπέρπυρα υπέρ των φτωχών που φιλοξενούνταν στο νοσοκομείο της Αγίας Κλάρας. Δε δίνονται περισσότερα στοιχεία για το ίδρυμα αυτό, αλλά και γενικότερα για το μοναστήρι. Κατά την Παπαδία - Λάλα το μοναστήρι βρισκόταν στο βούργο του Χάνδακα, στην ενορία της Κυρίας των Αγγέλων.⁸⁰ Εκεί είχε την έδρα του το ίδρυμα περίθαλψης απροστάτευτων παιδιών. Το μοναστήρι ήταν καθολικό και ανήκε στο τάγμα των Κλαρισσών⁸¹.

⁷⁷ Bonacursius de Fregona, σ. 498 αρ. πράξης 381(1316). Tito de Pena, σ. 826 αρ. πράξης 652 (1348). Giovani de Hugolins, σ. 745 αρ. πράξης 588 (1375). Γιουβαννι Morgano, σ. 974 αρ. πράξης 775 (1376). Hemanuel Focha, σ. 899 αρ. πράξης 711 (1381). Antonio Marci, σ. 838 αρ. πράξης 660 (1418). Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 8 αρ. πράξης 4 (1507) στίχος 17

⁷⁸ Μοναχή του τάγματος της Αγίας Κλάρας, κάτοικος στο βούργο του Χάνδακα

⁷⁹ Χήρα του Françius Quirino, κάτοικος του Χάνδακα.

⁸⁰ Παπαδία - Λάλα, Α.: *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη* σελ. 111-135. για τη θέση του ιδρύματος βλ. το χάρτη του Werdmüller αρ. 75

⁸¹ Οι Κλαρίσσες είναι, θα λέγαμε, η γυναικεία εκδοχή των Φραγκισκανών μοναχών. Η Αγία Κλάρα ακολούθησε τον Άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης και μετά το θάνατο του συνέχισε το κήρυγμα του για την πενία. Όπως ο Άγιος Φραγκίσκος, έτσι και η Αγία Κλάρα, πρέσβευε την αποχή από τα υλικά αγαθά, όχι μεμονωμένα για κάθε άτομο, αλλά για ολόκληρη την κοινωνία. Στο τάγμα ανήκαν γυναίκες οι οποίες πορίζονταν τα προς το ζην με προσωπική εργασία και κόπο. Οι γυναίκες αυτές σχημάτισαν μοναστικές κοινότητες, στις οποίες ζούσαν στην απόλυτη φτώχεια, για το λόγο αυτό και τα οικήματα των μοναστηριών

Μιχαήλ

Αρχιστράτηγος Μιχαήλ

Για το μοναστήρι του Αρχιστράτηγου Μιχαήλ διαθέτουμε δύο μαρτυρίες από διαθέκες του νοτάριου Μανουήλ Γρηγορόπουλου χρονολογημένες και οι δύο στα 1524.⁸² Η πρώτη ανήκει στο Νικολό Κουρεψά και πέρα από τη μαρτυρία για την ύπαρξη του μοναστηριού δε μας προσφέρει περαιτέρω στοιχεία. Σημαντικότερη είναι η δεύτερη διαθήκη που ανήκει στην ηγουμένη του μοναστηριού Αγνή Κακοπούλα.⁸³ Από αυτή πληροφορούμαστε ότι το μοναστήρι διέθετε κοιμητήριο, στο οποίο επιθυμεί να ταφεί η διαθέτρια, αλλά και τον τοπογραφικό του προσδιορισμό, στο Εξώπορτο του Χάνδακα.

Άγιος Νικόλαος

Sanctus Nicolaus Calocorius

Για το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου Calocorius αντλούμε τις πληροφορίες μας από μια μόνο πηγή, μια λατινική διαθήκη συνταγμένη στα 1348 από το νοτάριο Petro Facio στο Χάνδακα.⁸⁴ Πρόκειται για τη διαθήκη της μοναχής του μοναστηριού Miradhia. Η μοναχή αφήνει ως εκτελεστές της διαθήκης τον

προέρχονταν συνήθως από δωρεές. Η πρώτη επίσημη μοναστική κοινότητα των Κλαρισσών ιδρύθηκε στα 1219 σε μια πόλη κοντά στην Φλωρεντία. The catholic encyclopedia, New York, The encyclopedia press, INC v. XII, σ. 251, λήμμα Poor Clares.

⁸² Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 161 αρ. πράξης 86 (1524) στίχος 50. Μανουήλ Γρηγορόπουλος σ. 164 αρ. πράξης 87 (1524)

⁸³ Ηγουμένη του μοναστηριού κατά το έτος 1524.

⁸⁴ Petro Facio, σ. 949 αρ. πράξης 756 (1348)

καλόγερο και εξομολογητή των Αγίων Αποστόλων Theostictui και τον καλόγερο Ιανο. Οι δύο παραπάνω βρίσκονταν στο ίδιο μοναστήρι με τη μοναχή Miradhia. Η παραπάνω πληροφορία δεν αρκεί για να υποστηρίξουμε ότι το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου ήταν διπλό.⁸⁵ Ως προς το όνομα του μοναστηριού μπορούμε να υποθέσουμε ότι το προσδιοριστικό Calocorius ήταν το όνομα του ιδρυτή ή το όνομα της περιοχής στην οποία βρισκόταν το μοναστήρι. Η υπόθεση να πρόκειται για το χωριό Καλό Χωριό⁸⁶ δεν ευσταθεί, καθώς μέσα στη διαθήκη αναφέρεται ότι το μοναστήρι βρισκόταν στο βούργο του Χάνδακα. Ως προς το δόγμα δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα αν επρόκειτο για ορθόδοξο ή καθολικό μοναστήρι. Το γεγονός ότι τόσο οι καλόγεροι όσο και η καλόγρια αναφέρονται ως calogrea, ίσως να είναι ενδεικτικό του γεγονότος ότι ήταν ορθόδοξο. Επίσης το προσδιοριστικό όνομα του μοναστηριού Calocorius είναι καθαρά ελληνικό. Προβληματισμό ωστόσο πάνω στο θέμα αυτό εγείρει το γεγονός ότι τα ονόματα και των τριών καλογέρων είναι λατινικά. Τίποτα όμως δεν αποκλείει το γεγονός το μοναστήρι να ιδρύθηκε από Έλληνα και να κατοικείται από καθολικούς μοναχούς.

Άγιοι Σαράντα

Άγιοι Σαράντα

Για το μοναστήρι που είναι αφιερωμένο στους Αγίους Σαράντα διαθέτουμε δύο πληροφορίες από διαθήκες του νοτάριου Μανουήλ Γρηγορόπουλου,

⁸⁵ Αντίστοιχη περίπτωση αποτελεί και το μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων στα Τηγαδούλια.

⁸⁶ Κατά τον Barozzi το Καλό Χωριό βρισκόταν στην επαρχία Μεραμπέλου στο νομό Λασιθίου, Κακλαμάνης, Barozzi σελ. 330

χρονολογημένες στα 1524⁸⁷ και 1528⁸⁸ αντίστοιχα. Η πρώτη αποτελεί *terminus ante quem* για το πότε χτίστηκε το μοναστήρι. Και στις δύο διαθήκες οι διαθέτες Νικολός Κουρεψάς, κάτοικος του Χάνδακα και Ανέζα Υαλεάδαινα, κάτοικος στο Εξώπορτο του Χάνδακα, κληροδοτούν στο μοναστήρι ένα χρηματικό ποσό. Το κληροδότημα του πρώτου διαθέτη συγκαταλέγεται ανάμεσα σε πολλά που αφήνει σε ορθόδοξα μοναστήρια του Χάνδακα και της Παρακάντιας, αλλά και σε ευαγή ιδρύματα για τους πτωχούς. Η δεύτερη διαθήκη, εκτός από το κληροδότημα της, που είναι ένα χρηματικό ποσό για κάθε καλόγρια χωριστά, ζητά να ταφεί στο μοναστήρι, όπου επιθυμεί να γίνουν και όλα της τα μνημόσυνα. Τόσο από την πρώτη, όσο και από τη δεύτερη διαθήκη δεν καθίσταται δυνατός ο εντοπισμός της τοποθεσίας του μοναστηριού. Επίσης πληροφορίες για μοναστήρι ή για περιοχή με το όνομα Άγιοι Σαράντα δεν αναφέρονται ούτε στο *Κατάστιχο*. Στο έγγραφο 105 III⁸⁹ του *Κατάστιχου* γίνεται αναφορά στο χωριό Άγιοι Σαράντα (*casale Agio Saranda*) του οποίου η τοποθεσία δεν μπορεί να ταυτιστεί. Ωστόσο το μοναστήρι των Αγίων Σαράντα πιθανολογούμε ότι βρισκόταν στο Χάνδακα και όχι έξω από αυτόν σε κάποιο χωριό.

---

⁸⁷ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 159 αρ. πράξης 86. (1524) στίχος 48

⁸⁸ Μανουήλ Γρηγορόπουλος σ. 228 αρ. πράξης 125 (1528) στίχος 9

⁸⁹ Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, σ. 190 αρ. εγγράφου 105 III (1248)

Χριστός

Σωτήρ Χριστός του Ορφανού

Τέσσερις είναι οι πηγές από τις οποίες αντλούμε τις πληροφορίες μας για το Χριστό τ' Αρφανού, χρονολογημένες μεταξύ των ετών 1511 και 1524.⁹⁰ Πρόκειται για ελληνικές διαθήκες συνταγμένες από το νοτάριο Μανουήλ Γρηγορόπουλο. Οι τρείς⁹¹ από αυτές αποτελούν κληροδοτήματα στο μοναστήρι. Ένα από αυτά είναι του Νικολού Κουρεψά το έτος 1524 το οποίο πηγαίνει στις καλόγριες του μοναστηριού και έτσι γίνεται ξεκάθαρο ότι πρόκειται για γυναικείο. Πιο αξιόλογο είναι το κληροδοτήμα του έτους 1523, οπότε η διαθέτρια Μαρία Λουλίνα⁹² αφήνει σαράντα υπέρπυρα στο μοναστήρι για ανοικοδόμηση. Ως προς το προσδιοριστικό όνομα τ' Αρφανού μπορούν να δοθούν δύο ερμηνείες. Αφενός ότι πρόκειται για το όνομα του ιδρυτή του μοναστηριού και αφετέρου ότι πρόκειται για το όνομα της περιοχής στην οποία βρισκόταν το μοναστήρι. Ίσως πάλι θα μπορούσαν να συνδυαστούν οι δύο αυτές υποθέσεις, δηλ. Αρφανός να ήταν ο ιδρυτής του μοναστηριού και το μοναστήρι να ήταν πολύ γνωστό με αποτέλεσμα να έδωσε το όνομα στην περιοχή. Όπως φαίνεται από τη διαθήκη της Ιαννούλας Βίναρη στα 1511 αναφέρει ότι κατοικεί στο Χριστό τ' Αρφανού, αλλά όπως φαίνεται πρόκειται για περιοχή και όχι ότι η ίδια ήταν μοναχή. Ο ακριβής τοπογραφικός προσδιορισμός του μοναστηριού δεν είναι δυνατός μέσα από τις παραπάνω διαθήκες. Πιθανολογούμε ότι βρισκόταν στο Χάνδακα.

⁹⁰ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 41 αρ. πράξης 24. (1511) στίχοι 5.13. Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 117 αρ. πράξης 62. (1521) στίχος 39. Μανουήλ Γρηγορόπουλος σ. 137 αρ. πράξης 72(1523) στίχος 9. Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 161 αρ. πράξης 86 (1524) στίχος 63

⁹¹ 1521, 1523, 1524

⁹² οσύζυγος του Μανούσω Λουλήνου

Σωτήρας Χριστός του Μεσαμπελίτη

Για το μοναστήρι του Χριστού του Μεσαμπελίου αντλούμε τις πληροφορίες μας από δυο διαθήκες στα 1497⁹³ και 1510.⁹⁴ Στην πρώτη, του Γεωργίου De Cīpris, ο διαθέτης ζητά να ταφεί στο Χριστό το Μεσαμπελίτη και αφήνει στις καλόγριες είκοσι υπέρπυρα για την ψυχή του. Από τη μαρτυρία αυτή εξάγεται ότι επρόκειτο για γυναικείο μοναστήρι το οποίο διέθετε κοιμητήριο, πληροφορία που επαληθεύεται και από τη δεύτερη διαθήκη του 1510 που ανήκει στην Εργίνα Χαλκωματού. Στο σχέδιο dalla Cita di Candia του Basilicata αρ. 35⁹⁵ ο Χριστός Μεσαμπελίτης τοποθετείται έξω από τα τείχη του Χάνδακα. Σήμερα υπάρχει η περιοχή Μεσαμπελιές. Το μοναστήρι ήταν καθολικό.⁹⁶

Χριστός ο Φωτοδότης

Για το μοναστήρι του Χριστού του Φωτοδότη αντλούμε πληροφορίες από πέντε διαθήκες, συνταγμένες από το νοτάριο Μανουήλ Γρηγορόπουλο, μεταξύ των ετών 1511 και 1526.⁹⁷ Οι παραπάνω διαθήκες δεν είναι πολύ διαφωτιστικές για το μοναστήρι, καθώς σε μία μόνο από αυτές, κατά το έτος 1511,⁹⁸ γίνεται σαφής αναφορά ότι πρόκειται για γυναικείο. Σε τρεις από τις διαθήκες, κατά τα έτη

⁹³ 27 Μαΐου 1497 «ἔτι βουλόμενος ταφῆναι ἐν τῷ Χρῶ τοῦ Μεσαμπελίου, (ἀφήμι) ὑπέρπυρα κ' διὰ τὴν ψυχὴν μου ταῖς καλογραΐαις», Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. VI σελ. 667

⁹⁴ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σελ. 36 αρ. πράξης 21 (1510) στίχοι 18-19

⁹⁵ Σπανάκη Σ., *Μνημεία τῆς Κρητικῆς ἱστορίας*, τ. V (Francesco Basilicata), Ηράκλειο 1940 - 1976 πιν. 20

⁹⁶ ASV – Natai (N. Negri) b. 180, libro II, f. 106², όπου σαφώς προσδιορίζεται ως καθολικό.

⁹⁷ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σελ. 47 αρ. πράξης (1511) στίχοι 26.19. του ιδίου σελ. 50 αρ. πράξης 27 (1511) στίχοι 12-13. του ιδίου σελ. 149 αρ. πράξης 79 (1523) στίχος 13. του ιδίου σελ. 110 αρ. πράξης 59 (1521) στίχος 4. του ιδίου σελ. 209 αρ. πράξης 115 (1526) στίχος 10

⁹⁸ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σελ. 47 αρ. πράξης 26 (1511) στίχος 19

1511,⁹⁹ 1523¹⁰⁰ και 1526¹⁰¹, οι διαθέτες, Μακαρία μοναχή,¹⁰² Μαριέτα Κακοπούλα¹⁰³ και Αντώνιος Σκληρός¹⁰⁴ αντίστοιχα, ζητούν να ταφούν στο μοναστήρι. Η Μακαρία μοναχή μάλιστα ορίζει ως εκτελεστή της διαθήκης της τον παπά του μοναστηριού, ο οποίος ήταν ο πνευματικός της. Το όνομα του δεν αναφέρεται. Από τους δύο άλλους διαθέτες μόνο η Μαριέτα Κακοπούλα δίνει ένα χρηματικό ποσό στο μοναστήρι, ένα σαββατιάτικο. Αντίθετα με άλλα μοναστήρια, τα κληροδοτήματα προς το Χριστό το Φωτοδότη δεν είναι πολλά. Εκτός από το σαββατιάτικο της Μαριέτας Κακοπούλας, η Μαρία Παπαδοπούλου¹⁰⁵ κατά το έτος 1511¹⁰⁶ ορίζει, σε περίπτωση που τα εγγόνια της πεθάνουν, η περιουσία της να περάσει στο μοναστήρι, προκειμένου να ζουν οι καλόγριες από αυτήν. Πιθανολογούμε ότι πρόκειται για ορθόδοξο μοναστήρι που βρισκόταν στο Χάνδακα, καθώς όλοι οι διαθέτες είναι έλληνες και τα κληροδοτήματα μέσα στις διαθήκες τους δίδονται σε ορθόδοξα μοναστήρια του Χάνδακα. Εκκλησίες και μοναστήρια του Χριστού αναφέρονται αρκετά τόσο στο *Κατάστιχο* όσο και στον κατάλογο του Κομητά, ωστόσο ο Χριστός ο Φωτοδότης δεν αναφέρεται. Στο σχεδιάγραμμα του Werdmüller τοποθετείται μια εκκλησία του Χριστού στο νέο βούργο του Χάνδακα, δίπλα στον Άγιο Γεώργιο το Φανερωμένο¹⁰⁷, ωστόσο δε διαθέτουμε τα στοιχεία εκείνα που θα μας επέτρεπαν να ταυτίσουμε το μοναστήρι ή όχι.

⁹⁹ Μανουήλ Γρηγορόπουλος σελ. 50 αρ. πράξης 27 (1511) στίχοι 12-13

¹⁰⁰ Μανουήλ Γρηγορόπουλος σελ. 149 αρ. πράξης 79 (1523) στίχος 13

¹⁰¹ Μανουήλ Γρηγορόπουλος σελ. 209 αρ. πράξης 115 (1526) στίχος 10

¹⁰² Η Μακαρία ήταν μοναχή. Κατά το έτος 1511, που συντάσσει τη διαθήκη της, κατοικεί στο Εξώπορτο με τους συγγενείς της, χωρίς να αναφέρει σε ποιο μοναστήρι βρισκόταν παλαιότερα.

¹⁰³ Η Μαριέτα Κακοπούλα, κόρη του Νικολού Κάκου, ήταν κάτοικος στο Εξώπορτο.

¹⁰⁴ Ο Αντώνιος Σκληρός, γιος του Μανόλη του λεγομένου Κονταρί, ήταν κάτοικος στο Εξώπορτο

¹⁰⁵ Η Μαρία Παπαδοπούλου, χήρα του μαστο-Μανούσου, ήταν κάτοικος στο Εξώπορτο.

¹⁰⁶ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σελ. 47 αρ. πράξης 29 (1511) στίχος 19

¹⁰⁷ Werdmüller αρ. 75

Dominus Deus et Salvator Noster Yhesus Christus

Για το μοναστήρι του Dominus Deus et Salvator Noster Yhesus Christus διαθέτουμε τέσσερις πληροφορίες χρονολογημένες μεταξύ των ετών 1346 και 1351.¹⁰⁸ Πρόκειται για λατινικές διαθήκες στις τρεις από τις οποίες¹⁰⁹ αναφέρεται ξεκάθαρα ότι το μοναστήρι ήταν ανδρικό καθολικό και ανήκε στο τάγμα των Heremites. Ωστόσο στη διαθήκη της Magdalenas μοναχής, του έτους 1349,¹¹⁰ αναφέρεται ότι η ίδια κατοικεί στο μοναστήρι. Το πιθανότερο είναι ότι επρόκειτο για διπλό μοναστήρι. Από τις μαρτυρίες μας δε μπορούμε να γνωρίζουμε αν το μοναστήρι υπήρξε ανέκαθεν διπλό ή κατά περιόδους φιλοξενούσε και μοναχές. Ως προς την παλαιότητα του αξιοσημείωτη είναι η διαθήκη του έτους 1348 στην οποία ο Daniel Greco αφήνει δέκα υπέρπυρα για την επισκευή της εκκλησίας. Επίσης σημαντικό είναι το προσδιοριστικό του μοναστηριού de Rando που υπάρχει στη διαθήκη της Magdalenas μοναχής. Ίσως να ήταν το όνομα του ιδρυτή του μοναστηριού, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να το επιβεβαιώσουμε από κάποια άλλη πηγή ή μαρτυρία. Μέσα από τις διαθήκες των ετών 1348 και 1349 προσδιορίζεται ότι το μοναστήρι βρισκόταν στο βούργο του Χάνδακα.

¹⁰⁸ Giovanni Gerardo, σελ. 189 αρ. πράξης 149 (1346). Giovanni Gerardo, σελ. 284 αρ. πράξης 218 (1348). Giovanni Gerardo, σελ. 278, αρ. πράξης 214 (1349). Giovanni Gerardo, σελ. 240 αρ. πράξης 187 (1351)

¹⁰⁹ ο.π. 1346, 1348, 1351

¹¹⁰ ο.π. 1349: Η Magdalena ήταν μοναχή, χήρα του Iohannes Afrato και το κοσμικό της όνομα ήταν Μαρία.

Μοναστήρι στο Σάρχο

Για το μοναστήρι αυτό διαθέτουμε μια και μοναδική μαρτυρία, τη διαθήκη της Barbara Trivixano, χρονολογημένη στα 1341,¹¹¹ η οποία μάλιστα είναι ελλιπής. Από τη διαθήκη της Barbara Trivixano πληροφορούμαστε για την ύπαρξη ενός γυναικείου μοναστηριού στο χωριό Σάρχο,¹¹² του οποίου δε γνωρίζουμε ούτε το όνομα. Η Barbara αφήνει στην αδελφή της Marina που κατοικεί στο μοναστήρι 100 libras. Μέσα από το έγγραφο προκύπτει ότι το μοναστήρι ήταν εξάρτημα της Αγίας Αικατερίνης του Σινά.¹¹³ Περισσότερα στοιχεία δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε για το μοναστήρι αυτό.

---

¹¹¹ Nicolo Gradenigo, σελ. 618 αρ. πράξης 481 (1341). Η Barbara ήταν σύζυγος του Donatus Trivixano της Βενετίας και κόρη του ευγενή Nicolaus de Polis της Βενετίας.

¹¹² ο.π. *de Monte Sancte Caterine de li Sarhi*. Το χωριό Σάρχος βρίσκεται στην επαρχία Μαλεβιζίου. Στον Barozzi αναφέρεται και άλλο ένα χωριό με παρόμοιο όνομα Sisargha, ωστόσο το όνομα Sarhi πλησιάζει περισσότερο στο χωριό Sargho που αναφέρει ο Barozzi. Κακλαμάνης, Barozzi σελ. 490, 494.

¹¹³ ο.π. *de Monte Sancte Caterine*

B. Νομός Ρεθύμνου

Κερά Πισιώτισσα

Chera Pissiotissa

Το μοναστήρι της Κεράς Πισιώτισσας απαντά μία μόνο φορά στις πηγές μας στα 1368,¹¹⁴ στη διαθήκη του παπά Nicolaus Castamoniti που κατοικεί στο Ρέθυμνο. Ο παπάς Nicolaus Castamoniti αφήνει ως εκτελέστρια της διαθήκης του, που έχει συνταχθεί από το νοτάριο Michele Zusto στο Χάνδακα, τη μητέρα του Eufemia, καλόγρια στο μοναστήρι της Κεράς Πισιώτισσας, στην οποία αφήνει επιπλέον τρία υπέρπυρα. Από την παραπάνω μαρτυρία συνάγεται ότι πρόκειται για γυναικείο μοναστήρι που βρισκόταν στο βούργο του Ρεθύμνου.¹¹⁵ Όπως φαίνεται από το όνομα μάλλον επρόκειτο για ορθόδοξο μοναστήρι.¹¹⁶ Για το μοναστήρι αυτό δε διαθέτουμε κάποια άλλη πληροφορία από άλλες πηγές.

¹¹⁴ Michele Zusto, σελ.925 αρ. πράξης 735 (1368)

¹¹⁵ ο.π. *in burgo Rethimni* Για το βούργο του Ρεθύμνου και την ευρύτερη περιοχή βλ. Στεριώτου Ι., *Οι βενετικές οχυρώσεις του Ρεθύμνου (1540 - 1645): συμβολή στη φρουριακή αρχιτεκτονική του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1979.

¹¹⁶ Σε τρεις λατινικές διαθήκες των ετών 1328, 1338 και 1348 συναντάμε το προσδιοριστικό Pissiotissa για εκκλησία του Χάνδακα (Andrea de Bello Amore, σελ. 18 αρ. πράξης 16 (1328). Nicolo Gradenigo, σελ. 614 αρ. πράξης 478 (1338). Giovanni Gerardo, σελ. 257 αρ. πράξης 198(1348)

Γ. Νομός Χανίων

Αγία Φωτεινή

Το μοναστήρι της Αγίας Φωτεινής βρισκόταν στα Χανιά. Σύμφωνα με τον Gerola η εκκλησία αυτή σημειώνεται στο σχέδιο των Χανίων απέναντι από το ναό του Αγίου Φραγκίσκου, από την απέναντι μεριά του δρόμου.¹¹⁷ Καθώς το αρχείο των Χανίων καταστράφηκε με την κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους, δεν έχουμε άλλες μαρτυρίες για το μοναστήρι. Ωστόσο ο Gerola μας πληροφορεί ότι με μια βούλα του Αυγούστου του 1402 ο πάπας Βονιφάτιος ΙΧ διάτασσε τον επίσκοπο Αγιάς, να δώσει άδεια στις φραγκισκανές καλόγριες των Χανίων, να χτίσουν ένα μοναστήρι. Και του συνιστούσε να αφιερωθεί η καινούρια αυτή εκκλησία "in honorem et sub vocabulo S. Charae".¹¹⁸

Ιδρυτής της μονής ήταν ο επίσκοπος Αγιάς του έτους 1402, Ανδρέας Μπον.¹¹⁹

¹¹⁷ Gerola, *Βενετικά μνημεία*, σ. 141

¹¹⁸ Gerola, *Βενετικά μνημεία*, σ. 141 (C. Eubel: *Bullarium franciscanum*. Romae 1902. τομ. VI, n. 418)

¹¹⁹ Ο Ανδρέας Μπον ήταν επίσκοπος από 12 Απριλίου 1396 έως το 1406 τουλάχιστον (N. Β. Τωμαδάκης, *Επισκοπή και επίσκοποι Κυδωνίας (Αγιάς, Κυδωνίας (και Κισάμου) και Αποκορώνου*), *Κρητικά Χρονικά* 11 (1957), σελ. 17)

Δ. Νομός Λασιθίου

Θεοτόκος Παντάνασσα στη Βαγιωνιά

Για το μοναστήρι της Θεοτόκου Παντάνασσας στη Βαγιωνιά¹²⁰ διαθέτουμε πληροφορίες τόσο από το τυπικό και τη διαθήκη του ιδρυτή της όσο και από διαθήκες συνταγμένες από το νοτάριο Ιωάννη Ολόκαλο. Το μοναστήρι της Θεοτόκου στη Βαγιωνιά ιδρύθηκε από τον μοναχό Νείλο Νταμιλά.¹²¹ Η πρώτη γραπτή μαρτυρία χρονολογείται στα 1399 σε σημείωμα του Βαροκκινού κώδικα 69 της Βοδλιανής Βιβλιοθήκης στο φύλλο 280.¹²² Σύμφωνα με τον κώδικα η οικοδομή της μονής άρχισε στις 9 Μαΐου 1399.¹²³ Είναι το μοναδικό από τα γυναικεία μοναστήρια που έχουμε καταγράψει μέχρι τώρα, του οποίου σώζεται το τυπικό,¹²⁴ αλλά και η διαθήκη¹²⁵ του κτήτορα και ιδρυτή του. Το τυπικό¹²⁶ της

¹²⁰ Βλ παράτημα χάρτης 5

¹²¹ Νείλος Νταμιλάς: ιερομόναχος του μοναστηριού των Καρκασίων στην Ιεράπετρα. Πέθανε γύρω στο 1417. Το 1399 ίδρυσε το μοναστήρι τη Παντάνασσας στη Βαγιωνιά, για το οποίο συνέταξε τυπικό με το οποίο έδινε έμφαση στην κοινωβιακή ζωή, την καθημερινή ψαλμωδία και ανάγνωση αλλά και την αυστηρή επιτήρηση των καλογραιών προκειμένου να μην έρχονται σε επαφή με άντρες, είτε ήταν μοναχοί, είτε ργάτες είτε λαϊκοί. Ο Νταμιλάς ήταν γνώστης των λατινικών και των ελληνικών και περιοδικά ασχολήθηκε με τις θεολογικές διαμάχες. Συνέθεσε ένα treatise αφιερωμένο στο Μάξιμο Χρυσοβέργιτη με το οποίο υπερασπιζόταν την ορθόδοξη θέση για την εκπόρευση processio του Αγίου Πνεύματος. Ήταν βιβλιόφιλος και η βιβλιοθήκη του αριθμούσε 41 βιβλία κυρίως λειτουργικά ή θεολογικά, περιλάμβανε και ένα λεξικό και ένα χειρόγραφο με έργα του Κάτωνα, του Βοήθιου και του Μανασσή. ODB V. 1 λήμμα Damilas, Neilos σελ. 581

¹²² H. O. Coxe, *Greek manuscripts Bodleian library*, Oxford: Bodleian Library 1969

¹²³ «ἤρξάμεθα κτίζειν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Βαΐωνέας, μηνὶ μαΐῳ, θ' ἡμέρα Παρασκευῆ», Μ. Μ. Νικολιδάκης, Η οικοδομή και ανέγερση της άγνωστης μέχρι σήμερα μονής της Βαΐωνέας στην περιοχή της Ιεράπετρας Κρήτης, *Πεπραγμένα του Δ' διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου* (Ηράκλειο, 29 Αυγούστου - 3 Σεπτεμβρίου 1976) τ. Β' Βυζαντινοί και Μέσοι χρόνοι, Αθήνα 1981 σ. 299 υπ. 4

¹²⁴ Petrides, Nil Damilas, 95-109

¹²⁵ Spyr. P. Lambros, *Das Testament des Neilos Damilas*, BZ, 4, 1895 585-587

¹²⁶ Κατά τη διάρκεια του 10^{ου} αι. μια σημαντική καινοτομία ανέτρεψε την νομοθεσία της Εκκλησίας. Αυτοί που εισήγαγαν την καινοτομία αυτή ήταν άτομα τα οποία ήθελαν να δώσουν στους νέους θρησκευτικούς οίκους που ιδρύονταν, μια νομική υπόσταση. Ορισμένοι ιδρυτές των μοναστηριών ή των μοναστικών ενώσεων του 4^{ου} και του 5^{ου} αι. θέσπισαν αρκετά συγκεκριμένους κανόνες σχετικά με τον τρόπο διακυβέρνησης τους και με τη θρησκευτική ζωή. Κατά τη διάρκεια του 10^{ου} αι. και μέχρι τις αρχές του 15^{ου} αι., τα τυπικά πολλαπλασιάζονταν, φανερώνοντας τις ιδιαίτερες μορφές της θρησκευτικής ζωής και διεκδικώντας την πλήρη ανεξαρτησία της από τις εξουσίες του κράτους και της εκκλησίας. Η πλειονότητα των κειμένων των τυπικών περιγράφει την οργάνωση της κοινότητας και τον τρόπο εκλογής του ηγούμενου (του ανώτερου), τις υποχρεώσεις του, τις υποχρεώσεις των λειτουργών, που έχουν αναλάβει διάφορες εργασίες καθώς και τις υποχρεώσεις των απλών μοναχών. Τα εν λόγω κείμενα καθορίζουν το διατροφικό καθεστώς, κατά τη διάρκεια της περιόδου της νηστείας και ορισμένων εορτασμών αλλά και κατά τη διάρκεια

μονής κάνει σαφές ότι πρόκειται για γυναικεία μονή, παρόλο που από νοταριακές πράξεις του νοτάριου Ιεράπετρας Ιωάννη Ολόκαλου πληροφορούμαστε ότι στο μοναστήρι κατοικούσαν καλόγεροι.¹²⁷ Μπορούμε να υποθέσουμε ότι όσο ζούσε ο Νείλος Νταμιλάς και λίγο αργότερα το μοναστήρι ήταν γυναικείο. Στις αρχές του 1500 είχε μετατραπεί σε ανδρικό. Δε διαθέτουμε καμία πληροφορία μέσα από νοταριακά έγγραφα για την περίοδο που ήταν γυναικείο, ωστόσο από μετέπειτα έγγραφα του έτους 1524 πληροφορούμαστε ότι διέθετε κοιμητήριο.¹²⁸ Μέσα από το τυπικό προκύπτει ότι η μονή είχε κτήματα και είχε ανεγερθεί με την άδεια των βενετικών αρχών.¹²⁹

Το τυπικό του Νταμιλά είναι πλούσιο σε στοιχεία που αφορούν το μοναστήρι της Θεοτόκου στη Βαγιωνιά. Είναι παράλληλα χρήσιμος οδηγός για να κατανοήσουμε καλύτερα τη λειτουργία και των άλλων γυναικείων μοναστηριών της εποχής εκείνης. Το τυπικό απαρτίζεται από 13 μικρότερα κεφάλαια, στα οποία δίδονται σαφείς οδηγίες - εντολές τόσο στις μοναχές όσο και στην ηγουμένη πάνω σε ποκίλα θέματα. Τα θέματα του τυπικού είναι τα ακόλουθα:

1. Παραγγελία περι φυλακῆς ὀρθοδόξου πίστεως
2. Περὶ ἀγάπης

των άλλων περιόδων, την τάξη των θρησκευτικών γραφείων, το φωτισμό της εκκλησίας κ.λ.π. Ορισμένα κείμενα, πάλι, εμπεριέχουν μια λίστα με πολύτιμα αντικείμενα, κυρίως αντικείμενα λατρείας, με βιβλία, με τον αριθμό των γαιοκτημόνων, με τις υποχρεώσεις απέναντι στους ευεργέτες κ.λ.π. Ορισμένα άλλα κείμενα καθορίζουν τα όρια των μοναστηριών. Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθούμε στις φιλανθρωπικές οργανώσεις που βρίσκονται σε κάθε θρησκευτικό οίκο. Δυστυχώς, δεν θα βρούμε μέσα σε όλα τα τυπικά συγκεκριμένες πληροφορίες που θα μας βοηθήσουν να γνωρίσουμε καλύτερα τον τρόπο ζωής της κοινότητας. Τα κείμενα είναι, άλλωστε, ελλιπή και για πολλούς δεν αποτελούν παρά αποσπάσματα. Janin, *Le monachisme byzantin au Moyen Age. Commende et typica (X - XIV siecles)*, REB τ.2 (1964) 5-44 (REB = *Revue des Etudes Byzantines*). Για τα τυπικά γενικότερα βλέπε, C. Galatariotou, *Byzantine Ktetorika Typika: A Comparative Study*, REB 45 (1987) 77-138, Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, Κ. Μανάφης, *Μοναστηριακά τυπικά - Διαθήκαι*, Αθήνα 1970, Placid de Meester, *Les typiques de fondation (Typika ktetorika)*, SBN (6 (1940) 496-508, Alice - Mary Talbot, *Monastic Typicon*, ODB, p. 2132

¹²⁷ Ολόκαλος, 86.3 προικοσύμφωνο - ανάληψη προίκας 24 Οκτωβρίου 1529 Έσινηβάστησαν η δίο, ο καλογερος ο κυρ Αρσένης ο Μελησινός, κατεικόμενος εν τι μονή της Ὑπεραγίας Θεοτοκου στη Βαγεονεα... σελ. 110

¹²⁸ Ολόκαλος, 1524 π. 28.10, 31.91-96, 109.6-7.

¹²⁹ «εἰ δὲ θελήσουσιν ... εἰσελθεῖν ἐν τῷ μοναστηρίῳ, ἀνοίξατε αὐτοῖς μετὰ χαρᾶς ἕνθα γὰρ ἐστὶν αὐθεντία, ἀταξία, οὐδεμία γίνεται...» Petrides, Nil Damilas 95-109 βλ. επίσης Νικολιδάκη Μ. Μ., *Νείλος Δαμιλάς*, διδακτορική διατριβή Ηράκλειο 1981 σελ. 120 κε.

3. Περὶ παρθενίας
4. Περὶ μετανοίας
5. Ὅτι οὐ χρὴ δούλην τινὸς δέχεσθαι ἐπὶ τὸ μονάσαι παρὰ γνώμην τοῦ οἰκείου δεσπότη
6. Περὶ τοῦ μὴ ἀποκείρει τινὰ χωρὶς ἀναδόχου
7. Περὶ τῆς εὐχῆς ἡγουν τὸ «κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, υἱὲ τοῦ Θεοῦ, ἐλέησόν με».
8. Περὶ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὐταξίας καὶ ὅπως δεῖ τὴν ἀκολουθίαν γίνεσθαι
9. Περὶ ἱερέως
10. Περὶ πνευματικοῦ πατρὸς
11. Περὶ ἀναγνώσεως
12. Περὶ τῆς θυρωροῦ
13. Περὶ τῆς ἡγουμένης καὶ τῶν δύο οἰκονόμων

Από το τυπικό θα μείνουμε μονάχα σε μερικά σημεία. Μας τραβά την προσοχή ιδιαίτερα η αυστηρότητα με την οποία ορίζεται η παρουσία των ανδρῶν στο μοναστήρι. Ο Νταμιλάς με το τυπικό του απαγορεύει ρητά την παρουσία ανδρῶν μέσα στο μοναστήρι, αλλά και την οποιαδήποτε επαφή των καλογραιῶν με αυτούς. Ἄλλο θέμα που προσέχουμε είναι εκείνο της ἀναδόχου, το οποίο θα το συναντήσουμε και αλλού στην παρούσα εργασία. Ορίζει αυστηρά ὅτι καμία υποψήφια σε θα χριστεῖ καλόγρια χωρὶς ἀνάδοχο. Ὡς ἀνάδοχο ορίζει μια γηραιότερη καλόγρια ἡ ὁποία ἀναλαμβάνει να ἐκπαιδεύσει τὴ νεότερη. Ἡ σχέση ἀναδόχου καὶ υποψήφιας καλόγριας δε σταματᾶ ἀλλὰ συνεχίζεται δια βίου. Οἱ υποψήφιας καλόγριας θα πρέπει ἐπίσης να εἶναι παρθένας, ὡστόσο δέχεται τὴν εἴσοδο γυναικῶν οἱ ὁποῖες ἦταν νόμιμα παντρεμένες. Ἐπιπλέον ἡ εἴσοδος σε κάποια δούλη ἐπιτρέπεται μόνο με τὴ συγκατάθεση τοῦ κυρίου τῆς. Τόσο μέσα ἀπὸ το τυπικό τοῦ Νταμιλά καὶ τὴ διαθήκη, ὅσο καὶ ἀπὸ τα παραπάνω ἐγγράφα

πληροφορούμαστε ότι το μοναστήρι διέθετε βιβλιοθήκη. Στη διαθήκη του Νταμιλά γίνεται αναλυτική απαρίθμηση των βιβλίων αυτών, τα οποία ήταν τόσο λειτουργικά, όσο και βιβλία των πατέρων της ορθοδοξίας. Κάποια από αυτά τα έχει αντιγράψει ο ίδιος ο Νταμιλάς. Αυτό που μας κάνει περισσότερο εντύπωση είναι η επιθυμία που διατυπώνει ο Νταμιλάς οι παλαιότερες καλόγριες να διδάσκουν ανάγνωση τις νεότερες και τα βιβλία να μη βγαίνουν εκτός μονής. Την ίδια εποχή στη μεσαιωνική Ευρώπη γινόταν μια προσπάθεια οι γυναίκες να μη μαθαίνουν ανάγνωση, γιατί θεωρούσαν ότι θα μπορούσαν να ανοίξουν οι πνευματικοί τους ορίζοντες, να ξεσηκωθούν από αυτά που διάβαζαν και να γίνουν επικίνδυνες.¹³⁰

---

¹³⁰ Duby Georges – Perrot Michelle, *A History of Women in the west*, Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 1992-1994 σελ. 101

Κεφάλαιο 2^ο

Η ίδρυση των μοναστηριών και οι γενικότερες ιστορικές συγκυρίες

2.1. Εισαγωγικά

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρακολουθήσουμε την ίδρυση των γυναικείων μοναστηριών που βρέθηκαν στις πηγές μας στο πέρασμα του χρόνου και θα γίνει μια πρώτη προσπάθεια να συνδεθεί με τις κρατούσες κάθε φορά πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές συνθήκες. Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση αυτή του υλικού κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε σύντομα στο μοναχισμό στο νησί, όπως διαμορφώθηκε μετά την άφιξη των βενετών.

Ο μοναχισμός στην Κρήτη

Τα στοιχεία που διαθέτουμε για το μοναχισμό της πρώτης και της δεύτερης βυζαντινής περιόδου στην Κρήτη από πηγές είναι ελάχιστα, αποσπασματικά και έμμεσα. Μας δίνουν ωστόσο τη δυνατότητα να διαμορφώσουμε μια γενική εικόνα για το ζήτημα. Από την πρώτη περίοδο δεν έχουν σωθεί μοναστηριακά λείψανα, αλλά σύμφωνα με ιστορικές και φιλολογικές μαρτυρίες θα πρέπει να υπήρχαν πολλά.¹³¹ Μνείες μοναχών σε επιγραφές υπάρχουν ήδη από τον 5^ο αιώνα. Η παλαιότερη ονομαστική μνεία σε μοναστήρι της πρώτης περιόδου χρονολογείται στα 668, όταν ο πάπας Βιταλιανός απέστειλε στον επίσκοπο Γόρτυνας Παύλο επιστολή, με την οποία ζητούσε να επιστρέψει στην επισκοπή Λάππας δύο

---

¹³¹ Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, σ. 139.

μοναστήρια, την Παλαιά και το Αρσίλλι, τα οποία είχαν αφαιρεθεί παράνομα από τη δικαιοδοσία του επισκόπου Λάππας.¹³² Το όνομα της πρώτης μονής, Παλαιά, μαρτυρεί ότι ήδη τότε θα πρέπει να ήταν παλιό μοναστήρι.

Κατά τη δεύτερη βυζαντινή περίοδο σημαντική μορφή της μοναστικής ζωής στο νησί αναδείχτηκε ο όσιος Ιωάννης ο Ξένος, η δράση του οποίου εντοπίζεται κυρίως στο Ρέθυμνο και στα Χανιά.¹³³ Ίδρυσε πολλά μοναστηριακά κέντρα, το σημαντικότερο από τα οποία ήταν η μονή Μυριοκεφάλων στο Ρέθυμνο, η οποία σώζεται μέχρι σήμερα. Με αυτοκρατορικό χρυσόβουλο εξασφάλισε την επιχορήγηση των μοναστηριών που έχτισε από το δημόσιο ταμείο. Ο Ιωάννης ο Ξένος έφερε στην Κρήτη από την Κωνσταντινούπολη εικόνες, καθώς και λειτουργικά βιβλία. Συνολικά για την πρώτη περίοδο γνωρίζουμε με βεβαιότητα τα ονόματα πέντε μοναστηριών, ενώ για την περίοδο μετά το 961 γνωρίζουμε με βεβαιότητα τα ονόματα είκοσι ενός.¹³⁴ Ορισμένα από τα μοναστήρια της βυζαντινής περιόδου αναδείχτηκαν σε σπουδαία πνευματικά κέντρα, στα οποία υπήρχαν καλλιτεχνικά και αντιγραφικά εργαστήρια, όπου δεν αντιγράφονταν μόνο εκκλησιαστικά κείμενα, αλλά και κείμενα κλασικών συγγραφέων. Ανάμεσα σ' αυτά τα σπουδαία πνευματικά κέντρα ήταν η μονή Μυριοκεφάλων, η Αγία Αικατερίνη του Σινά στον Χάνδακα και το μοναστηριακό συγκρότημα στα Λατζιανά.¹³⁵

Με την άφιξη των Βενετών στην Κρήτη η μοναστική κίνηση οπισθοδρόμησε προσωρινά. Αργότερα όμως έχουμε την ίδρυση νέων μονών. Η ανάπτυξη των μοναστηριών στο νησί κατά τη Βενετοκρατία συντελείται σε δύο περιόδους. Η πρώτη εκτείνεται στους τρεις πρώτους αιώνες της βενετικής κτήσης, οπότε και τα μοναστήρια ήταν λίγα λόγω των δύσκολων συνθηκών· ο αποκεφαλισμός της ορθόδοξης ιεραρχίας, η προσπάθεια επιβολής του καθολικισμού καθώς και οι

¹³² Τσουγκαράκης, *Βυζαντινή Κρήτη*, σ. 397

¹³³ Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, σ. 139 και Τσουγκαράκης, *Βυζαντινή Κρήτη*, σ. 402

¹³⁴ Τσουγκαράκης, *Βυζαντινή Κρήτη*, σ. 403 - 404. αναλυτικότερα τα ονόματα των μοναστηριών βλ Τσουγκαράκης, *Τα βυζαντινά μοναστήρια της Κρήτης*, *Θησαυρίσματα* 26 (1996), σελ. 7 κ.ε.

¹³⁵ Τσουγκαράκης, *Βυζαντινή Κρήτη*, σ. 404

συχνές επαναστάσεις των Κρητικών εναντίον των κατακτητών, ήταν μερικές από τις αιτίες που ανέκοψαν τη μοναστική δραστηριότητα του νησιού. Η δεύτερη περίοδος εκτείνεται στα τελευταία 150 χρόνια της Βενετικής κτήσης, οπότε παρατηρείται μια έντονη αναβίωση του κρητικού μοναχισμού.¹³⁶ Βασικότερη αιτία της αναβίωσης αυτής στάθηκε η χαλάρωση της σκληρής πολιτικής των Βενετών έναντι των ορθόδοξων, λόγω του επερχόμενου τουρκικού κινδύνου. Η κοινωνική προσφορά των μοναστηριών κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας στάθηκε σημαντική, καθώς τα μοναστήρια αποτέλεσαν κέντρα των γραμμάτων και της παιδείας, όπως άλλωστε και κατά τη βυζαντινή περίοδο. Σε αρκετά μοναστήρια λειτουργούσαν καλλιγραφικά εργαστήρια, βιβλιοθήκες και σχολεία για τη βασική παιδεία, ανάγνωση και γραφή. Κάποια μοναστήρια αποτέλεσαν κέντρα αντίστασης κατά των Βενετών.¹³⁷

Τα μοναστήρια που ιδρύθηκαν κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, γυναικεία και ανδρικά, ήταν καθολικά και ορθόδοξα. Τα καθολικά διακρίνονταν ανάλογα με το τάγμα στο οποίο ανήκαν. Στην Κρήτη υπήρχαν μοναστήρια των Φραγκισκανών, των Αυγουστινιανών, των Δομινικανών, των Σερβιτών, των Σταυροφόρων, των Βενεδικτίνων, τόσο στις τέσσερις μεγάλες πόλεις, Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο και Σητεία, όσο και σε επαρχιακές πόλεις, όπως στα Βαρσαμάρια, στη Σούδα, στο Μυλοπόταμο, στην επαρχία Καινουρίου, στην Νεάπολη και στην Ιεράπετρα. Σύμφωνα με τον πίνακα του Gerola τα καθολικά μοναστήρια ήταν 33, από τα οποία τα 5 ήταν γυναικεία.¹³⁸ Σίγουρα υπήρχαν περισσότερα από αυτά που έχει καταγράψει ο Gerola. Τα ορθόδοξα μοναστήρια ήταν πολυπληθέστερα και είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσδιοριστεί ο αριθμός τους.

¹³⁶ Θ. Δετοράκης, Τα μοναστήρια στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη, *Παράκλητος* 37 (1982) 22, επαναδημοσιεύεται στο συλλογικό τόμο *Βενετοκρητικά Μελετήματα (1971 - 1994)*, Δήμος Ηρακλείου - Βεκελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1996, 217 κ.ε.

¹³⁷ Δετοράκης, , *Βενετοκρητικά Μελετήματα*, σ. 224.

¹³⁸ Gerola, Γ., *Βενετικά Μνημεία της Κρήτης* (Εκκλησίες), σ. 112

Ανάλογα με το πρόσωπο ή το όργανο που διοικούσε τα ορθόδοξα διακρίνονταν σε αυτοκρατορικά, εκείνα που υπάγονταν στον αυτοκράτορα, πατριαρχικά, εκείνα που υπάγονταν στον πατριάρχη Κωνσταντινούπολης, επισκοπικά, εκείνα που υπάγονταν σε κάποια επισκοπή, κοσμικά, και αυτεξούσια ή αυτοδέσποτα.¹³⁹ Τα αυτοδέσποτα ήταν μια μικρή κατηγορία. Το αυτοδέσποτο μιας μονής εξασφαλιζόταν από τον ιδρυτή της με επικύρωση, είτε του αυτοκράτορα, είτε του πατριάρχη είτε και των δυο.

Ο ορθόδοξος μοναχισμός στην Κρήτη κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας συνετέλεσε σημαντικά στη διατήρηση της ορθοδοξίας στο νησί. Οι αρχηγοί της ορθοδοξίας στην Κρήτη, οι *πρωτοπαπάδες* και οι *πρωτοψάλτες*, ήταν όργανα των Βενετών, γεγονός που σημαίνει ότι δεν μπορούσαν να στηρίξουν την ορθόδοξη πίστη. Κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας στο νησί το ρόλο αυτόν ανέλαβαν να παίξουν τα μοναστήρια. Τα μοναστήρια, ανδρικά και γυναικεία, κατάφεραν να κρατηθούν καθ' όλη τη διάρκεια της Βενετοκρατίας και να στηρίξουν το ορθόδοξο δόγμα.

---

¹³⁹ Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σ. 174,

2.2 Ο αριθμός των μοναστηριών. Ο χώρος και ο χρόνος.

	Αριθμός μοναστηριών				
	Ορθόδοξα	Πιθανά ορθόδοξα	Καθολικά	Πιθανά καθολικά	Σύνολο ανά νομό
Ν. Ηρακλείου	8	6	5	4	23
Ν. Ρεθύμνου	1	-	-	-	1
Ν. Χανίων	-	-	1	-	1
Ν. Λασιθίου	1	-	-	-	1
Σύνολο ανά δόγμα	10	6	5	5	
	26				

Ο αριθμός συνολικά των μοναστηριών που βρέθηκαν και στους τέσσερεις νομούς ανέρχεται στα 26. Τα περισσότερα εντοπίζονται στο νομό Ηρακλείου (23, 8 ορθόδοξα, 5 καθολικά, 6 πιθανά ορθόδοξα και 4 πιθανά καθολικά) ενώ από ένα σε κάθε άλλο νομό. Ο αυξημένος αριθμός στο νομό Ηρακλείου οφείλεται στο γεγονός ότι διαθέτουμε περισσότερες πηγές, καθώς το αρχείο του Χάνδακα σώθηκε, ενώ κάτι αντίστοιχο δε συνέβη με το αρχείο των Χανίων και του Ρεθύμνου, που έπεσαν στα πρώτα χρόνια της πολιορκίας τους από τους Τούρκους, με αποτέλεσμα το αρχείο τους να καταστραφεί.

Ο βέβαιος διαχωρισμός σε ορθόδοξα και καθολικά πολλές φορές δεν είναι δυνατός, επειδή απουσιάζουν οι αντίστοιχες πληροφορίες. Για τα μοναστήρια εκείνα που δεν υπάρχει βιβλιογραφία το κριτήριο που χρησιμοποιήθηκε, χωρίς ωστόσο να είναι απόλυτα ασφαλές, είναι το ουσιαστικό που προσδιορίζει τις μοναχές. Οι μοναχές καθολικού δόγματος κατά κανόνα προσδιορίζονται ως *moniales*, ενώ ως *calogreae* προσδιορίζονται οι μοναχές ορθόδοξου δόγματος.

Η υπεροχή των ορθόδοξων έναντι των καθολικών δεν είναι πολύ μεγάλη. Αυτό φανερώνει αφενός τη συνύπαρξη ορθόδοξων και καθολικών στο ίδιο χώρο και αφετέρου την ανεκτικότητα της βενετικής αρχής στην ίδρυση ορθόδοξων μοναστηριών.

Μοναστήρια στο Χάνδακα			
Τοποθεσία	Ορθόδοξα - Πιθανά ορθόδοξα	Καθολικά - Πιθανά καθολικά	Σύνολο
Βούργος	2	6	8
Παλαιός βούργος	1	-	1
Εξώπορτο	1	1	2
Χάνδακας ¹⁴⁰	7	1	8
Παρακάντια ¹⁴¹	3	1	4

Τα περισσότερα μοναστήρια του Χάνδακα εντοπίζονται εκτός των τειχών, στην περιοχή του βούργου. Για 8 μοναστήρια γνωρίζουμε ότι βρίσκονταν στο Χάνδακα, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να προσδιορίσουμε την ακριβή τους τοποθεσία, ενώ 2 βρίσκονταν στο Εξώπορτο, και 4 στην Παρακάντια. Παρατηρούμε ότι τα μοναστήρια ακολουθούν την οικιστική ανάπτυξη του Χάνδακα. Κατά το 13 αι. η πόλη του Χάνδακα είχε αναπτυχθεί έξω από την παλιά αραβική - βυζαντική πόλη¹⁴² ενώ «από το β' μισό κιόλας του 13^{ου} αι. έχουμε θετικές ενδείξεις ότι ο Χάνδακας εξελίσσεται σε εμπορικό κέντρο με αστική τάξη που αναζητεί διέξοδο έξω από την ασφυκτική περίμετρο της παλαιάς μεσαιωνικής πόλεως. Οι νέοι άνθρωποι, οι *βουργήσιοι*, οι κάτοικοι δηλ. των προαστίων, επιβάλλουν διαφορετική όψη στην οικιστική μορφή του Χάνδακα, όπως άλλωστε παρατηρείται στις αναπτυσσόμενες, χάρη στην αστική τάξη, εμπορικές πόλεις της Δυτικής Ευρώπης κατά τον όψιμο Μεσαίωνα αλλά η αστική δραστηριότητα του Χάνδακα την εποχή αυτή πρέπει να συνδυαστεί με δυο ακόμα παρατηρήσεις. Πρώτα πρώτα, η μεγαλόνησος με τη γνωστή συνθήκη Αλεξίου Καλλέργη - Βενετών στα 1299 περνά μια περίοδο ηρεμίας, η οποία και

¹⁴⁰ Χωρίς άλλο τοπικό προσδιορισμό

¹⁴¹ Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, σελ. 53

¹⁴² Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, σελ. 97

ολοκληρώνεται με τη βενετο-βυζαντινή ειρήνη του 1302-1303. Δεύτερον, ο Χάνδακας πρέπει να θεωρηθεί το μόνο αστικό κέντρο της Κρήτης που δεν υφίσταται τις άμεσες συνέπειες από τις συχνές επαναστατικές εξεγέρσεις των Κρητικών κατά των Βενετών τον 13^ο αι. Οι εξεγέρσεις αυτές εντοπίζονται πιο πολύ στο δυτικό - και λιγότερο στο ανατολικό - τμήμα του νησιού, όπου διεξάγονται και οι σημαντικότερες εχθροπραξίες. Ο Χάνδακας ως έδρα του δουκάτου συγκεντρώνει τα περισσότερα εχέγγυα για την ασφάλεια ζωής και περιουσίας».¹⁴³

---

¹⁴³ Τσιρπανλής, *Κατάστιχο*, σελ. 101

Ορθόδοξα - Πιθανά ορθόδοξα				Καθολικά - Πιθανά καθολικά		
	Χρονολογία	Μοναστήρι	Τοποθεσία	Χρονολογία	Μοναστήρι	Τοποθεσία
14 ^{ος} αιώνας	1309	Άγιος Ιάκωβος	Παλαιός βούργος	1300	S. Catarina	βούργος
	1348	Άγιος Νικόλαος	βούργος	1303	S. Georgius	βούργος
	1351	Άγιοι Απόστολοι	βούργος	1316	S. Chiara	βούργος
	1368	Κερά Πισιώτισσα	βούργος Ρεθύμνου	1342	S. Antonius	Παρακάντια
	1399	Παντάνασσα	Βαγιωνιά Λασιθι	1345	S. Maria Magdalena	Έξω από το βούργο
				1346	Dominus Deus Salvator	βούργος
15 ^{ος} αιώνας				1348	S. Maria Malfatanis	Χάνδακας
				1365	S. Georgius Fardulari	βούργος
				1402	Αγία Φωτεινή	Χανιά
				1412	S. Andrea	βούργος
			1416	S. Andrea a Molendinis	Χάνδακας	

			1497	Χριστός Μεσαμπελίτης	Έξω από τα τείχη
16 ^{ος} αιώνας	1511	Χριστός τ'Αρφανού	Χάνδακας		
	1511	Χριστός ο Φωτοδότης	Χάνδακας		
	1521	Κερά Καρδιώτισσα	Χάνδακας		
	1523	Άγιος Γεώργιος Τραχιανού	Χάνδακας		
	1524	Άγιος Γεώργιος Χαλέπα	Επαρχία Πεδιάδος		
	1524	Λιμιώτισσα Υπεραγία Θεοτόκος	Επαρχία Πεδιάδος		
	1524	Άγιος Ανδρέας	Χάνδακας		
	1524	Αρχιστράτηγος Μιχαήλ	Εξώπορτο Χάνδακα		
	Άγιοι Σαράντα	Χάνδακας			

Για καθένα από τα μοναστήρια η πρώτη χρονολογικά αναφορά που συναντάμε στις πηγές μας, αποτελεί *terminus ante quem* για την ίδρυση του. Από τις πληροφορίες που διαθέτουμε είναι αδύνατο να προσδιορίσουμε την ακριβή χρονολογία ίδρυσης τους, καθώς τα στοιχεία δεν επαρκούν. Μόνο για ένα, αυτό της Θεοτόκου Παντάνασσας στη Βαγιωνιά, γνωρίζουμε την ακριβή χρονολογία, καθώς σώζεται το τυπικό της μονής. Εκλαμβάνοντας λοιπόν ως αφετηρία για κάθε μοναστήρι την πρώτη χρονολογικά αναφορά μπορούμε να καταρτίσουμε έναν πίνακα, στον οποίο να καταδεικνύεται η πορεία των μοναστηριών στον τόπο και το χρόνο. Με βάση αυτόν τον πίνακα μπορούν να εξαχθούν κάποια πρώτα συμπεράσματα για τα γυναικεία μοναστήρια:

Πριν προχωρήσουμε στη διατύπωση οποιουδήποτε συμπεράσματος καλό είναι να τονίσουμε το εξής: οι αριθμοί των μοναστηριών, τόσο των ορθόδοξων όσο και των καθολικών, είναι απλώς ενδεικτικοί. Τα μοναστήρια αυτά εντοπίστηκαν σε μια πρώτη ανάγνωση των πηγών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και άλλα, τα οποία απλώς δεν καταγράφηκαν. Λαμβάνοντας επίσης υπόψη μας ότι τα περισσότερα έγγραφα είναι λατινικά και ότι από το 13^ο, 14^ο και 15^ο αιώνα δεν τυπώνονται ελληνικά βιβλία, μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπήρχαν πολλά περισσότερα ορθόδοξα γυναικεία μοναστήρια που δεν έχουν καταγραφεί στις πηγές μας. Επομένως, αν είχαμε στη διάθεση μας τον πραγματικό αριθμό των μοναστηριών τα συμπεράσματα μας ίσως ήταν διαφορετικά.

Κατά τον 14^ο αιώνα συναντάμε 5 ορθόδοξα και πιθανά ορθόδοξα μοναστήρια ενώ σχεδόν διπλάσια καθολικά και πιθανά καθολικά, 8. Από τα πέντε ορθόδοξα μοναστήρια τα 3 βρίσκονταν στο Ν. Ηρακλείου, 1 στο Ν. Ρεθύμνου και 1 στο Ν. Λασιθίου. Τόσο τα 3 μοναστήρια του Ν. Ηρακλείου, όσο και το 1 του Ν. Ρεθύμνου βρίσκονταν εκτός των τειχών του Χάνδακα και

του Ρεθύμνου αντίστοιχα, αλλά δίπλα στην πόλη, στην περιοχή του βούργου. Η συσπείρωση των ορθόδοξων μοναστηριών στο βούργο ίσως προσέφερε κάποιο είδος ασφάλειας, αν λάβουμε μάλιστα υπόψη μας ότι πρόκειται για γυναικεία μοναστήρια. Κάτι αντίστοιχο παρατηρούμε και με τα καθολικά μοναστήρια. Ακόμα και στην Ευρώπη του μεσαίωνα τα γυναικεία μοναστήρια χρίζονταν μέσα ή δίπλα σε πόλεις, προκειμένου να είναι πιο ασφαλή. Σχεδόν όλα, εκτός από 2, βρίσκονταν στην ίδια περιοχή. Οι καθολικοί με αυτόν τον τρόπο βρίσκονταν κοντά στα κέντρα λήψης των αποφάσεων και μακριά από την κρητική ύπαιθρο, όπου ενδεχομένως να αντιμετώπιζαν την εχθρότητα και την καχυποψία του ντόπιου στοιχείου.

Κατά τον 14^ο αιώνα μόνο δυο μοναστήρια απαντώνται στην κρητική ύπαιθρο, ένα ορθόδοξο και ένα καθολικό. Το ορθόδοξο βρισκόταν στη Βαγιωνιά στο Ν. Λασιθίου, ενώ το καθολικό στην παρακάντια, στο όρος Γιούχτα. Είναι κάπως παράδοξο ένα καθολικό μοναστήρι να βρίσκεται τόσο μακριά από την πόλη του Χάνδακα. Ωστόσο στην περιοχή αυτή υπήρχαν και άλλα μοναστήρια και μάλιστα το συγκεκριμένο διέθετε περιουσία στην περιοχή αυτή, αμπελώνες για την παραγωγή και εμπορία κρασιού.

Κατά τον 15^ο αιώνα στις πηγές μας δεν υπάρχει κανένα ορθόδοξο μοναστήρι. Σημαντική είναι και η μείωση στα καθολικά.

Εντυπωσιακή είναι η κατακόρυφη αύξηση των ορθόδοξων μοναστηριών κατά τον 16^ο αιώνα και η παντελής απουσία ίδρυσης καινούριων καθολικών. Ιδρύονται 9 καινούρια ορθόδοξα μοναστήρια και κανένα καθολικό. Τα ορθόδοξα εξακολουθούν να ιδρύονται στο Χάνδακα, ωστόσο υπάρχει ένα μοναστήρι που ιδρύεται εκτός των τειχών, ο Αρχιστράτηγος Μιχαήλ στο Εξώπορτο και άλλα δύο τα οποία ιδρύονται στην κρητική ύπαιθρο, στην επαρχία Πεδιάδος.

Η παραπάνω πορεία των μοναστηριών στο χρόνο θα μπορούσε να σχετιστεί με τις γενικότερες ιστορικές και εκκλησιαστικές συγκυρίες της εποχής. Οι Βενετοί, με την εγκατάστασή τους στην Κρήτη, προσπάθησαν να πλήξουν το ορθόδοξο στοιχείο και ιδιαίτερα το κομμάτι που αφορούσε την εκκλησιαστική οργάνωση και ιεραρχία του νησιού, όχι τόσο γιατί ενδιαφέρονταν να επιβάλουν τον καθολικισμό, όσο γιατί η εκκλησία αποτελούσε ενωτική δύναμη για το ντόπιο στοιχείο. Οι Κρητικοί αντέδρασαν στην πολιτική της Βενετίας, όχι μόνο όσον αφορά το εκκλησιαστικό κομμάτι, αλλά στη γενικότερη προσπάθεια επιβολής τους, καταργώντας κάθε προηγούμενη μορφή εξουσίας που υπήρχε στο νησί. Οι επαναστάσεις κατά το 14^ο αιώνα υπήρξαν πολλές, με σημαντικότερη εκείνη του Αλεξίου Καλλέργη. Με τη συνθήκη του 1299 οι Έλληνες και οι Βενετοί έρχονται πιο κοντά και επιτρέπονται ακόμα και οι επιγαμίες με τους Λατίνους. Τους δύο τελευταίους αιώνες της παραμονής των Βενετών στην Κρήτη τα πράγματα αλλάζουν. Μετά την αποστασία του Αγίου Τίτου και μέχρι την πτώση της Κρήτης στους Τούρκους *η Κρήτη γνώρισε μακρά περίοδο εσωτερικής ειρήνης*¹⁴⁴ ιδιαίτερα μετά την εμφάνιση του τουρκικού κινδύνου. Οι Βενετοί άποικοι απομακρύνονται από τη μητρόπολη, έρχονται πιο κοντά με το κρητικό στοιχείο, με αποτέλεσμα να γίνονται επιγαμίες, αλλά και η πολιτική της Βενετίας απέναντι στους κρητικούς να μην είναι πλέον τόσο σκληρή. Ήδη από το 14^ο αιώνα είχε αρχίσει να διαμορφώνεται *μια κοινή, τοπική συνείδηση ανεξάρτητα από την τοπική προέλευση και τη δογματική προτίμηση των κατοίκων*¹⁴⁵ Τα παραπάνω είχαν σαν συνέπεια την καλύτερευση των σχέσεων βενετών κρητικών αλλά και την παραχώρηση περισσότερων ελευθεριών στους κρητικούς σε πολλούς τομείς, όπως στα γράμματα, στην πολιτική αλλά και στη θρησκεία. Ενδεχομένως για το λόγο αυτό υπάρχει αυτή η κατακόρυφη

¹⁴⁴ Κακλαμάνης. *Χαρτογράφηση*, σ. 15

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 14

αύξηση των ορθόδοξων μοναστηριών κατά το 16^ο αιώνα και η παντελής απουσία καθολικών.

Κεφάλαιο 3^ο

Γυναίκες μοναχές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη (13^{ος} – μέσα 16^{ου} αιώνα)

3.1. Εισαγωγικά

Στις πηγές καταγράφονται αρκετά ονόματα γυναικών μοναχών. Για κάποιες από αυτές, κυρίως για όσες διασώζεται η δική τους διαθήκη, είμαστε σε θέση να συνθέσουμε, έστω εν μέρει, το πορτρέτο τους, ενώ για κάποιες άλλες γνωρίζουμε μονάχα το όνομα τους. Τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν το πορτρέτο μιας γυναίκας μοναχής στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη του 13^{ου} – μέσα 16^{ου} αιώνα σχετίζονται κυρίως με το μοναστήρι στο οποίο ζούσε, την οικογενειακή της κατάσταση, τα περιουσιακά της στοιχεία, τη μόρφωση της, την κοινωνική της θέση και καταγωγή και διάφορες οικονομικές δραστηριότητες στα πλαίσια της μοναστικής ζωής. Τα παραπάνω στοιχεία δεν είναι διαθέσιμα όλα για κάθε μοναχή που συναντάμε. Το πλήθος των πληροφοριών για κάθε μοναχή εξαρτάται από το ρόλο της στη διαθήκη, ως συντάκτριας δηλαδή της διαθήκης ή ως αποδέκτριας κάποιου κληροδοτήματος. Τα περισσότερα στοιχεία απαντώνται στις διαθήκες εκείνες που ανήκουν στις ίδιες τις μοναχές. Αξίζει να επισημανθεί ότι μέσα από τα παραπάνω έγγραφα ακούμε τη φωνή των ίδιων των γυναικών, σχεδόν αυτοπαρουσιάζονται, χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου άλλου που θα μπορούσε να είναι μεροληπτικός.

Οι πληροφορίες που αντλούμε με μια πρώτη ανάγνωση των πηγών δε φαίνονται να είναι πολλές σε όγκο, ωστόσο είναι πολύτιμες για να εξαχθούν κάποια, πρώτα έστω, συμπεράσματα για τις γυναίκες μοναχές στη

Βενετοκρατούμενη Κρήτη. Τα ερωτήματα που θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε παρακάτω, είναι τα εξής: κατά πόσο οι γυναίκες αυτές συνεχίζουν τη βυζαντινή παράδοση που υπήρχε στο νησί πριν την κυριαρχία των Βενετών; κατά πόσο επηρεάζεται η γυναίκα μοναχή που ζει στην Κρήτη από την ιστορία των αντίστοιχων γυναικών του μεσαίωνα στη Δύση την ίδια χρονική περίοδο; Γενικότερα, ποιες γυναίκες επέλεξαν να γίνουν μοναχές και κυρίως για ποιο λόγο;

Οι πηγές που αφορούν τις γυναίκες μοναχές είναι διαθήκες, τόσο ελληνικές όσο και λατινικές. Το κεφάλαιο χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο παρουσιάζονται οι μοναχές για τις οποίες γνωρίζουμε το μοναστήρι στο οποίο ζούσαν, στο δεύτερο οι μοναχές για τις οποίες δεν έχουμε κάποιο στοιχείο για τον τόπο διαμονής τους και στο τρίτο και τελευταίο μέρος γίνεται μια προσπάθεια να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα για τις μοναχές στο νησί κατά την περίοδο που εξετάζεται. Στα δύο πρώτα μέρη τα ονόματα παρουσιάζονται με χρονολογική σειρά και όχι αλφαβητικά. Σε πολλές περιπτώσεις είναι δύσκολο να οδηγηθούμε σε ασφαλή συμπεράσματα, καθώς δεν είμαστε πάντα σε θέση να προσδιορίσουμε αν το όνομα της μοναχής που εμφανίζεται στις πηγές μας είναι ελληνικό ή βενετικό. Πολλές φορές ακόμα και ένα καθαρά λατινικό όνομα δεν είναι ενδεικτικό της καταγωγής της μοναχής, καθώς ήδη από το 14^ο αιώνα γινόντουσαν επιγαμίες ή ακόμα και το ίδιο όνομα θα μπορούσε να το χρησιμοποιεί τόσο μια Ελληνίδα όσο και μια Βενετή, όπως το όνομα Καλή - Cali.¹⁴⁶

---

¹⁴⁶ McKee 1998, σελ. 39 - 41

3.2. Γυναίκες μοναχές που γνωρίζουμε το μοναστήρι τους.

1. **Maria Albo:**¹⁴⁷ Σε έγγραφο του νοταρίου Pietro Pizolo στα 1300 συναντάμε τη μοναχή Maria Albo, όπου προσδιορίζεται ως πρώτη μοναχή στο καθολικό μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης. Σύμφωνα με το έγγραφο η Maria Albo με τη σύμφωνη γνώμη όλων των μοναχών του μοναστηριού παραχωρεί στον Marcus Caucus, κάτοικο του Χάνδακα, και στους κληρονόμους του, ένα αμπέλι, το οποίο είχε φυτέψει ο Matheus Ragusso. Το αμπέλι βρίσκεται στο Μαραθίτη, στην περιοχή της Paracandia και ανήκει στη δικαιοδοσία του μοναστηριού. Ο Marcus Caucus μπορεί να το αξιοποιήσει όπως θέλει, με την υποχρέωση να δίνει κρασί και φρούτα στο μοναστήρι.

Δύο είναι τα σημαντικά στοιχεία που μπορούμε να κρατήσουμε από το νοταριακό αυτό έγγραφο. Το πρώτο είναι ότι, ενώ η Maria Albo αναφέρεται ως πρώτη μοναχή, ωστόσο συμμετέχει στις αποφάσεις που λαμβάνει το μοναστήρι για τη διαχείριση του αμπελιού. Το δεύτερο αφορά την περιουσία του μοναστηριού: ενοικιάζει το αμπέλι και αντί για χρήματα αμείβεται σε είδος, κρασί και φρούτα, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μέσα στο μοναστήρι ή να αποτελέσουν προϊόντα προς πώληση από τις μοναχές.

2. **Thomasina Tonisto:**¹⁴⁸ Οι πληροφορίες για τη μοναχή Thomasina Tonisto, που διέμενε στο καθολικό μοναστήρι της Αγίας Κλάρας, προέρχονται από τη διαθήκη της, την οποία συνέταξε ο νοτάριος Bonacursius de Fregona στα 1316. Η διαθήκη

¹⁴⁷ Pietro Pizolo σ. 76, αρ. πράξης 153 (1300)

¹⁴⁸ Bonacursius de Fregona σ. 498 αρ. πράξης. 381 (1316)

περιστρέφεται γύρω από το θέμα της απελευθέρωσης κάποιων δούλων, τα ονόματα των οποίων κατά πάσα πιθανότητα είναι ελληνικά, *Nicolinus*, *Christina*, *Lucia*, *Maria*. Αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι ήταν και ελληνικής καταγωγής, καθώς οι κύριοι των δούλων επέλεξαν να τους δώσουν ελληνικά χριστιανικά ονόματα.¹⁴⁹ Στον *Nicolinum* και την *Christinam*, που ήταν ζευγάρι, χαρίζει την ελευθερία τους ενώ στην *Luciam*, εκτός από την ελευθερία, της χαρίζει το κρεβάτι της και ένα λευκό μπαούλο. Απελευθερώνει επίσης τη σκλάβα της *Mariam* καθώς και τα παιδιά της, κορίτσια και αγόρια και της χαρίζει επίσης ένα κρεβάτι και μια κασέλα. Η παρουσία των δούλων στη διαθήκη, η απελευθέρωση τους, αλλά και η παραχώρηση σε κάποιους από αυτούς αντικειμένων δε μας προκαλεί εντύπωση, καθώς είναι συνηθισμένη σε πολλές διαθήκες. Οι δούλοι ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της λειτουργίας ενός νοικοκυριού και ιδιοκτησία - περιουσιακό στοιχείο του κυρίου τους. Εύλογο λοιπόν είναι ο κύριος τους με τη διαθήκη του να επιθυμεί να διευθετήσει μεταξύ των άλλων και αυτό το περιουσιακό του στοιχείο.¹⁵⁰ Οι δούλοι εργάζονταν κατά κανόνα στα πλαίσια του σπιτιού - νοικοκυριού και όχι στα χωράφια. Αν και ήταν αναπόσπαστο κομμάτι του νοικοκυριού, όπως είναι φυσικό, δούλους διέθεταν οι πιο εύπορες οικογένειες. Αυτό ίσως είναι ενδεικτικό της οικονομικής κατάστασης της μοναχής *Thomasina Tonisto*, για την οποία δεν παρέχεται κάποια άλλη πληροφορία μέσα από τη διαθήκη της, για το αν ήταν παντρεμένη και σε ποιες υπηρεσίες χρησιμοποιούσε τους δούλους της. Λαμβάνοντας όμως υπόψη μας ότι η *Thomasina Tonisto* ήταν μέλος του τάγματος της Αγία

---

¹⁴⁹ McKee 1995, 58

¹⁵⁰ McKee 1995, 58

Κλάρας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι δούλοι θα μπορούσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στα πλαίσια του ιδρύματος προστασίας παιδιών που λειτουργούσε στο μοναστήρι.

3. **Ninde Dandolo:**¹⁵¹ Η μοναχή του Αγίου Γεωργίου του Βούργου στο Χάνδακα Ninde Dandolo εμφανίζεται σε τρεις διαφορετικές νοταριακές πράξεις κατά τα έτη 1329, 1332, 1348. Μόνο στο πρώτο έγγραφο γίνεται ξεκάθαρη αναφορά ότι πρόκειται για μοναχή του συγκεκριμένου μοναστηριού, στα δύο επόμενα δεν αναφέρεται ο Άγιος Γεώργιος. Πιθανολογούμε ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, χωρίς ωστόσο να υπάρχουν τα στοιχεία εκείνα που θα μας αποδείκνυαν με βεβαιότητα κάτι τέτοιο. Και στα τρία έγγραφα η Ninde Dandolo είναι αποδέκτης κάποιου κληροδοτήματος. Το επίθετο της συγκαταλέγεται μεταξύ των Nobili Veneti του Χάνδακα.¹⁵²
4. **Sourana:**¹⁵³ Η μοναχή Sourana, με το βενετικό όνομα, ζούσε στο καθολικό μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης. Για τη μοναχή αυτή η μοναδική πληροφορία που διαθέτουμε προέρχεται από τη διαθήκη της Minoti Longo στα 1332, χήρας του Nicolau Longo, κατοίκου του Χάνδακα, στην οποία της αφήνει τέσσερα υπέρπυρα.
5. **Eugenia Cornario (Ευγενία Κορνάρου):**¹⁵⁴ Στα 1342 η μοναχή του μοναστηριού του Αγίου Αντωνίου στο Γιούχτα, Eugenia

¹⁵¹ Andreas de Bello Amore σ. 23 αρ. πράξης 19 (1329), Bonacursius de Fregona σ. 504 αρ. Πράξης 386 (1332), Angelo Bocontolo σ. 93 αρ. πράξης 71 (1348)

¹⁵² Trivan, σ. 45.

¹⁵³ Bonacursius de Fregona σ. 504 αρ. πράξης 386 (1332)

¹⁵⁴ Giovanni Gerardo σ. 192 αρ. πράξης 152 (1342)

Cornario (Ευγενία Κορνάρου), συνέταξε τη διαθήκη της, η οποία είναι πλούσια σε στοιχεία που αφορούν κυρίως τις οικονομικές δραστηριότητες του μοναστηριού, αλλά και την ίδια. Η ίδια ενδεχομένως ήταν ιδιοκτήτρια του μοναστηριού καθώς στη διαθήκη της αναφέρει ότι το «*meum monasterium*» το κληροδοτεί στον παπά του μοναστηριού. Η ίδια έχει ένα υιοθετημένο γιο (*adhortivus*) τον Antonius και ένα ανηψιό με το ίδιο όνομα. Τα σπίτια του μοναστηριού και τα λοιπά περιουσιακά της στοιχεία δεν τα αφήνει στο γιο της, αλλά στον παπά του μοναστηριού και τη σύζυγο του. Ορίζει ότι ο υιοθετημένος γιος της θα μένει στο σπίτι με τους εκτελεστές της διαθήκης μέχρι την ενηλικίωση του και θα ζει από τα υπάρχοντα της. Αν δεν μπορεί να συντηρηθεί μαζί τους, αυτοί είναι υποχρεωμένοι να του δώσουν δέκα υπέρπυρα από την περιουσία της. Ορίζει επίσης ο παπάς να φροντίζει και τον ανηψιό της. Από τις πληροφορίες της διαθήκης εξάγεται το συμπέρασμα ότι το μοναστήρι διέθετε αμπελώνες για την παραγωγή οίνου. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι εκτελεστές της διαθήκης οφείλουν να δώσουν τρία μίστατα κρασί για τους αρρώστους του Αγίου Λαζάρου¹⁵⁵ και άλλα τρία μίστατα για τους φυλακισμένους. Επίσης δίνει στον Marco de Alexandro, γιο του Iohannes de Alexandro, μια μεζούρα κρασί από το αμπέλι που θα φυτέψουν οι εκτελεστές της διαθήκης της σε περιοχή κοντά στον Άγιο Αντώνιο.

6. **Enide:**¹⁵⁶ Η Enide ήταν μοναχή με βενετικό όνομα που μόναζε στο καθολικό μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του βούργου στα 1343.

¹⁵⁵ Πρόκειται για το Λαζαρέτο, το ίδρυμα απομόνωσης και περίθαλψης των λεπρών. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Παπαδία - Λάλα, *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, σ. 137 - 148

¹⁵⁶ Alberto Palamonte, σ. 635 αρ. πράξης 496 (1343)

Για τη μοναχή αυτή το μοναδικό στοιχείο που διαθέτουμε είναι το όνομα της από τη διαθήκη της Helena, κόρης του dominus Donatus Dandolo,¹⁵⁷ η οποία της αφήνει δύο υπέρπυρα.

7. **Helena Cariola:**¹⁵⁸ Η Helena Cariola ήταν μοναχή με βενετικό όνομα στο καθολικό μοναστήρι της Αγία Αικατερίνης στα 1343. Από τη διαθήκη της Helena, κόρης του dominus Donatus Dandolo, γνωρίζουμε ότι η μοναχή αυτή ήταν κόρη του Archioldi. Η διαθέτρια, η οποία έχει επίσης λατινικό όνομα, της αφήνει τρία υπέρπυρα.
8. **Philippa Abramo:**¹⁵⁹ Τη μοναχή αυτή τη συναντάμε σε διαθήκη του 1343 και αναφέρεται ως μοναχή στο καθολικό μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης. Η παραπάνω διαθέτρια Helena της κληροδοτεί δύο υπέρπυρα.
9. **Bertolota:**¹⁶⁰ Με τη διαθήκη της μοναχής του Αγίου Γεωργίου του Βούργου, Bertolota, συνταγμένη στα 1344 από το νοτάριο Avancius de Peselis, βλέπουμε το προφίλ μιας διαφορετικής μοναχής. Είναι η πρώτη μοναχή που συναντάμε η οποία ασχολείται με κάποιο επάγγελμα, πέρα από τη μοναχική της ιδιότητα. Ξεκινώντας τη διαθήκη της αναφέρει ότι αφήνει στο μοναστήρι τα 69 υπέρπυρα, τα οποία παρουσίασε και έδωσε στην ηγουμένη του μοναστηριού κατά την είσοδο της σε αυτό. Όταν κάποιος, γυναίκα ή άντρας, επιθυμούσε να μονάσει προσέφερε μέρος της περιουσίας

¹⁵⁷ Το επίθετο Dandolo συγκαταλέγεται μεταξύ των Nobili Veneti του Χάνδακα

¹⁵⁸ Alberto Palamonte σ. 635 αρ. πράξης 496 (1343)

¹⁵⁹ Alberto Palamonte σ. 635αρ. πράξης 496 (1343)

¹⁶⁰ Avancius de Peselis, σ. 668 αρ. πράξης 527 (1344)

του στο μοναστήρι. Η εισφορά αυτή λεγόταν αποταγή.¹⁶¹ Στη μεσαιωνική Δύση η οικογένεια της κοπέλας που πήγαινε στο μοναστήρι έδινε κάποιο χρηματικό ποσό, ή αντικείμενα χρηστικά, όπως κουβέρτες, σεντόνια, πετσέτες, τα οποία αποτελούσαν την προίκα της. Το χρηματικό ποσό που εισέφερε η μοναχή Βrτολοτα στο μοναστήρι της είναι αρκετά σημαντικό, ενδεικτικό ενδεχομένως της οικονομικής κατάστασης της ίδιας αλλά και της οικογένειάς της. Στη συνέχεια της διαθήκης αφήνει στον Soy, γιο του Iohannis Talasino, κατοίκου των Χανίων, μια κουβέρτα και σεντόνια, αντικείμενα χρηστικά, που για μας σήμερα μπορεί να μην έχουν ιδιαίτερη αξία, την εποχή εκείνη αποτελούσαν μέρος της προίκας μιας κοπέλας και ήταν πολύτιμα. Στην εκτελέστρια της διαθήκης της, Agneta de Basino, δίνει έξι μικρά σπίτια που κατέχει στον Χάνδακα και βρίσκονται απέναντι από την Παναγία την Ελεούσα. Της ζητά από τα έσοδα των σπιτιών αυτών να κάνει ελεημοσύνες για την ψυχή της αλλά και για την ψυχή του Soy, στον οποίον ανήκαν αρχικά τα σπίτια. Στο γιο της Iacobellus, αν γυρίσει στην Κρήτη εντός του έτους, δίνει το κρεβάτι στο οποίο κοιμάται, διαφορετικά θα το πάρει η Μαρία κόρη του δασκάλου Gaytani. Στο κείμενο δεν προσδιορίζεται από πού θα γυρίσει ο γιος της Iacobellus, αλλά ούτε αν η ίδια εξακολουθεί να είναι παντρεμένη, ή χωρισμένη ή χήρα. Στη Μαρία, κόρη του δασκάλου Gaytani, δίνει επίσης δύο χρυσά δαχτυλίδια τα οποία κατέχει τώρα η εκτελέστρια της διαθήκης. Στον dompne Viani da cha Cornario δίνει έξι χρυσά κουμπιά, τα οποία επίσης βρίσκονται στην κατοχή της εκτελέστριας. Η σημαντικότερη ενδεχομένως πληροφορία από τη διαθήκη είναι η αναφορά στον δημόσιο πάγκο που διέθετε στην αγορά, τον οποίο

¹⁶¹ Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σ. 97

αφήνει στο μοναστήρι. Ζητά από όλους, όσοι δουλεύουν στον πάγκο, να εργάζονται στο εξής για την εκτελέστρια της διαθήκης Agneta de Basino και τα δηνάρια που θα κερδίζουν από τον πάγκο να τα κάνουν λειτουργίες για την ψυχή της. «Τους δημόσιους πάγκους, πάνω στους οποίους μόνο επιτρεπόταν η πώληση των κάθε είδους προϊόντων, εκμίσθωνε η Πολιτεία σε ιδιώτες, οι οποίοι στη συνέχεια τους υπενοικίαζαν στους πωλητές. Κάθε πάγκος αναλογούσε σε ένα και μόνο πωλητή».¹⁶² Οι πάγκοι βρίσκονταν στην Πλατεία, γύρω από τη λότζια για να μπορεί το Κοινό να ελέγχει το εμπόριο. Μέσα από τη διαθήκη της Bertolota δεν προσδιορίζεται το προϊόν ή τα προϊόντα που εμπορευόταν. Οι γυναίκες της εποχής αυτής ασχολούνταν τόσο με το εμπόριο φρούτων και λαχανικών, όσο με το εμπόριο κρασιού, υφασμάτων και άλλων εμπορευμάτων. Κάτι από τα παραπάνω ενδεχομένως ήταν το εμπόρευμα της μοναχής. Επίσης από τη διαθήκη της δε γίνεται ξεκάθαρο αν τα έσοδα από τον πάγκο αγοράς πήγαιναν στην ίδια ή στο μοναστήρι. Ορίζει επίσης η εκτελέστρια της διαθήκη να φτιάξει ένα φουστάνι για τη σκλάβα Kerannah και στην Kalí που την υπηρέτησε στην αρρώστια της να δοθεί λινό ύφασμα.

10. **Helena de Firmo:**¹⁶³ Η μοναχή Helena de Firmo διέθετε λατινικό όνομα και μόναζε στο καθολικό μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του βούργου. Το όνομα της απαντάται μονάχα μια φορά, στη διαθήκη της Agnes Milumercena, στην οποία η διαθέτρια κληροδοτεί ένα υπέρπυρο στη μοναχή.

¹⁶² Χ. Γάσπαρης, *Οι επαγγελματίες του Χάνδακα κατά το 14^ο αιώνα σχέσεις με τον καταναλωτή και το κράτος*, *Σύμμεικτα* 8 (1989), σ. 98

¹⁶³ *Giovanni Gerardo*, σελ. 198 αρ. πράξης 156 (1346/47)

11. **Agneta:**¹⁶⁴ Το όνομα της μοναχής αυτής θα μπορούσε να είναι τόσο ελληνικό όσο και λατινικό. Δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για την καταγωγή της και για τον πρόσθετο λόγο ότι οι μοναχές μπαίνοντας στο μοναστήρι εγκατέλειπαν το κοσμικό τους όνομα. Το μόνο σίγουρο είναι ότι μόναζε στο καθολικό μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του βούργου στα 1348. Για τη μοναχή αυτή δε γνωρίζουμε τίποτε άλλο εκτός από το ότι η διαθέτρια *María Grīmani* της παραχωρεί πέντε υπέρπυρα.
12. **Contessa:**¹⁶⁵ Η μοναχή αυτή, με το ενδεχομένως ελληνικό όνομα, μόναζε στο καθολικό μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης. Την μοναχή *Contessa* συναντάμε μονάχα μια φορά στα 1348 στη διαθήκη της *Catarina* συζύγου του *Blasius Blasii de Riva*, ο οποίος της αφήνει τρία υπέρπυρα.
13. **Marula Chafatena:**¹⁶⁶ Οι πληροφορίες για τη μοναχή αυτή προέρχονται από τη δική της διαθήκη που συντάχθηκε από το νοτάριο *Antonio Marci* στα 1383. Η μοναχή βρισκόταν στο ορθόδοξο μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων. Στη διαθήκη εμφανίζεται να έχει δύο γιους, τον *Alexium* και τον *Constantinum*, στους οποίους εξ' ημισίας μοιράζει ένα χωράφι, που η ίδια κληρονόμησε από τον πατέρα της. Ορίζει ότι στην περίπτωση που δεν τα βρουν τα αδέρφια μεταξύ τους το χωράφι θα περάσει στη δικαιοδοσία της εκτελέστριας της διαθήκης, της καλόγριας *Theostireti*. Ορίζεται ότι η εκτελέστρια θα πουλήσει το χωράφι και

¹⁶⁴ *Avancius de Peselis*, σελ. 666 αρ. πράξης 525 (1348)

¹⁶⁵ *Angelo Boccontolo*, σελ. 106 αρ. πράξης 80 (1348)

¹⁶⁶ *Antonio Marci*, σ. 946 αρ. πράξης 753 (1383)

θα διαθέσει τα χρήματα στις εκκλησίες, στα ορφανά και στους φυλακισμένους. Από το χωράφι μάλιστα αυτό η *Marula Chafatena* έχει κάποια έσοδα, μέρος των οποίων ορίζει να προσφερθούν στον *Smileo*, τον παπά της εκκλησίας *Mater Domini*. Εκτός από το παραπάνω χωράφι η μοναχή έχει στην κατοχή της ένα σπίτι στον Άγιο Θεολόγο, το οποίο αφήνει στον παπά που το κατοικεί, τον *Nichitas de Strengo*. Αν ο παπάς δεν το θέλει ορίζει να περιέλθει στη δικαιοδοσία των άλλων παπάδων της εκκλησίας, χωρίς όμως να έχουν τη δυνατότητα να το πουλήσουν. Την υπόλοιπη κινητή και ακίνητη περιουσία της την αφήνει στη μοναχή και εκτελέστρια της διαθήκης της *Theostireti*.

14. **Magdalena (Μαγδαληνή):**¹⁶⁷ Όπως με την προηγούμενη μοναχή, έτσι και με αυτήν, οι πληροφορίες μας προέχονται από τη δική της διαθήκη που συνέταξε ο νοτάριος *Giovanni Gerardo* στα 1349. Η *Magdalena* (Μαγδαλινή) μόναζε στο μοναστήρι του *Domini et Salvatoris Nostri Ihesu Christi de Pando* στο βούργο του Χάνδακα. Τα προσωπικά της στοιχεία που μας δίδονται από τη διαθήκη είναι το όνομα της πριν γίνει μοναχή, *Μαρία*, το όνομα του συζύγου της που έχει πεθάνει, *Iohannis Afrato*, όπως επίσης ότι έχει μία κόρη την *Agnetam* (Αγνή) χήρα του *Iacobi Lulino* και ένα γιο τον *Marinus Afrato* και έναν εγγονό από το γιο αυτό, τον *Iohanni Afrato*. Στη διαθήκη της ορίζει να δοθούν κάποια χρήματα για την εικονογράφηση της εκκλησίας του μοναστηριού στο οποίο διέμενε. Ορίζει επίσης ότι θέλει να ταφεί στο μοναστήρι αυτό. Η *Magdalena* παραχωρεί στην μοναχή *Chrussi* (Χρυσή), πρώην σκλάβα της και πλέον ελεύθερη, δύο υπέρπυρα. Στην κόρη της και

¹⁶⁷ *Giovanni Gerardo*, σ. 278 αρ. πράξης 214 (1349/50)

τον εγγονό της παραχωρεί κάποιο χρηματικό ποσό, ενώ στο μοναστήρι στο οποίο διέμενε παραχωρεί ένα σπίτι. Επιπλέον παρουσιάζεται να έχει δανείσει χρήματα στον Matheo Venerio στον οποίο χαρίζει το χρέος.

Δεν είμαστε σε θέση να πούμε αν η μοναχή αυτή δάνειζε χρήματα συστηματικά, όπως έκαναν άλλες, ή αν αυτό ήταν ένα τυχαίο γεγονός. Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι αφήνει χρήματα για την εικονογράφηση του ναού. Είναι από τις ελάχιστες μοναχές που αφήνουν κάποιο από τα περιουσιακά τους στοιχεία στο μοναστήρι.

15. **Cacilia Passamonte**:¹⁶⁸ Σε νοταριακή πράξη του Zaccaria de Fredo στα 1352 αναφέρεται η Cacilia Passamonte ως ηγουμένη του καθολικού μοναστηριού της Αγίας Αικατερίνης.
16. **Frangulle (Φραγγούλη)**:¹⁶⁹ Η μοναχή Φραγγούλη με το ελληνικό όνομα μόναζε στο ορθόδοξο μοναστήρι του Αγίου Ιακώβου, όπως πληροφορούμαστε από τη διαθήκη του Marcus Brogogno, γιου του dominus Petrus, ο οποίος της αφήνει τρία υπέρπυρα.
17. **Eufemia (Ευφημία)**:¹⁷⁰ Η μοναχή Ευφημία είναι η καλόγρια που συναντάμε εκτός του Χάνδακα. Η αναφορά σε αυτήν γίνεται στη διαθήκη του παπά - Νικολάου Κασταμονίτη από το Ρέθυμνο στα 1368. Η Ευφημία ήταν μητέρα του παπά - Νικολάου και μόναζε στο μοναστήρι της Κερά - Πισιώτισσας στο Ρέθυμνο. Ο γιος της την

¹⁶⁸ Zaccaria de Fredo σ. 36 αρ. πράξης 47 (1352)

¹⁶⁹ Giorgio de Milano, σ. 342 αρ. πράξης 263 (1360)

¹⁷⁰ Michele Zusto, σ. 925 αρ. πράξης 735 (1368)

καθιστά εκτελέστρια της διαθήκης του και της αφήνει τρία υπέρπυρα.

18. **Ανώνυμη:**¹⁷¹ Στη διαθήκη της Nicoleta Marcello συζύγου του Georgius Marcello στα 1372 γίνεται αναφορά σε μια μοναχή του Αγίου Γεωργίου, χωρίς να αναφέρεται το όνομα της. Η μοναχή μάλιστα προσδιορίζεται ως διακόνισσα¹⁷² και μάλιστα η Nicoleta Marcello αναφέρει ότι η διακόνισσα αυτή την ανέθρεψε, ίσως ήταν παραμάνα. Σε αυτήν τη διακόνισσα η Nicoleta Marcello αφήνει τρία υπέρπυρα.

19. **Magdalini (Μαγδαληνή):**¹⁷³ Ο Costas Davallerio στη διαθήκη του που συντάχθηκε από το νοτάριο Leonardo Cavisino στα 1378 ορίζει ως εκτελέστρια της τη μοναχή Μαγδαληνή που κατοικεί στο μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων στα Πηγαδούλια. Πρόκειται για μοναχή με ελληνικό όνομα που μόναζε σε ορθόδοξο μοναστήρι στο βούργο του Χάνδακα.

20. **Miradhia:**¹⁷⁴ Η μοναχή Miradhia ζούσε στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου το αποκαλούμενο Calocorio στο βούργο του Χάνδακα. Οι πληροφορίες μας γι' αυτήν προέρχονται από τη διαθήκη της που συνέταξε ο νοτάριος Petro Facio στα 1384. Το μόνο που αναφέρει

¹⁷¹ Egidio Valoso, σ. 116 αρ. πράξης 88(1372)

¹⁷² Διακόνισσα είναι η μονάστρια που βρίσκεται στο στάδιο δοκιμασίας πριν γίνει μοναχή. Το στάδιο δοκιμασίας δεν ήταν ίδιο για όλα τα μοναστήρια και ήταν στη διακριτική ευχέρεια του ηγουμένου ή της ηγουμένης τότε θα επέτρεπε να γίνει τελικά κάποιος μοναχός ή μοναχή. Κατά το στάδιο αυτό της δοκιμασίας αναλάμβανε ένας γηραιότερος / -η προκειμένου να καθοδηγήσει το νεότερο μοναχό / -η που ανομαζόταν ανάδοχος ή διδάσκαλος Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σ. 88 εξ.

¹⁷³ Leonardo Cavisino, σ. 708 αρ. πράξης 559 (1378)

¹⁷⁴ Petro Facio, σ. 949 αρ. πράξης 756 (1384/85)

στη διαθήκη της είναι ότι αφήνει στον καλόγερο Strag[...]atři ένα μικρό ψάρι (peschi) και ένα ελληνικό βιβλίο Psalacho.

21. **Chaliniki Misinena (Καλλινίκη Μισινένα):**¹⁷⁵ Η Chaliniki Misinena ήταν μοναχή στο μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων στα Πηγαδούλια, στο βούργο του Χάνδακα. Ήταν παντρεμένη με τον Zanacium de Mesina και είχε ένα γιο. Οι πληροφορίες μας προέρχονται από τη διαθήκη της, που συνέταξε στα 1408 ο νοτάριος Antonio Marci. Η μοναχή είχε ελληνικό όνομα και μόναζε σε ορθόδοξο μοναστήρι. Η νοοτροπία στη διαθήκη αυτή είναι τελείως διαφορετική, από τη νοοτροπία μιας μοναχής σε καθολικό μοναστήρι. Στην τελευταία περίπτωση βλέπουμε μοναχές με αρκετά περιουσιακά στοιχεία και αυτό που προσπαθούν να διασφαλίσουν με τη διαθήκη τους είναι που θα πάει η περιουσία τους μετά θάνατον. Στην περίπτωση της Chaliniki Misinena την ενδιαφέρει να δώσει κάποια χρήματα τα οποία έχουν ένα και μόνο σκοπό, να τηρηθεί το τυπικό εκείνο της ορθόδοξης εκκλησίας, ως προς τις ακολουθίες, τα κόλλυβα, την ταφή, που νομίζει ότι θα της εξασφαλίσουν τη σωτηρία της ψυχής της. Έτσι, ορίζει ο εξομολογητής της που βρίσκεται στο μοναστήρι των Αγίων Πάντων κοντά στον Καρτερό, να της κάνει Σαββατιάτικα σύμφωνα με την ορθόδοξη συνήθεια. Δίνει ένα σαρανταήμερο στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, στην οποία και θέλει να ταφεί. Επίσης αφήνει άλλο ένα σαρανταήμερο στη Νέα Μονή στο βούργο του Χάνδακα. Αφήνει είκοσι υπέρπυρα στη Σοφία, την παραμάνα της για την ψυχή της και άλλα δέκα για να της κάνει κόλλυβα.

¹⁷⁵ Antonio Marci, σ. 832 αρ. πράξης 656 (1408)

22. **Ευφρανθία:**¹⁷⁶ Η μοναχή Ευφρανθία ήταν Ελληνίδα και μόναζε στο ορθόδοξο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Μεσαμπελίτη. Οι πληροφορίες προέρχονται από τη διαθήκη της που συνέταξε στα 1518 ο νοτάριος Μανουήλ Γρηγορόπουλος. Ως εκτελέστρια της διαθήκης της αφήνει την επίσης μοναχή του μοναστηριού Ευγενία Μαμουνοπούλα, που ήταν και διδασκάλισσά της. Με τον όρο διδασκάλισσα προσδιορίζεται η ανάδοχος, μια πρεσβύτερη μοναχή δηλαδή ή η ηγουμένη «που αποτελούσε ένα είδος πνευματικού πατέρα και καθοδηγητή, παράλληλα όμως και ένα είδος εγγυητή για την πιστή τήρηση των μοναχικών ομολογιών από το νέο μοναχό».¹⁷⁷ Στην Ευγενία αφήνει δύο σπίτια, ένα μεγαλύτερο και ένα μικρότερο. Το μεγαλύτερο βρίσκεται στην περιοχή του Αγίου Ρωμανού, το οποίο έχει ένα μεγάλο δωμάτιο, δύο κάμερες και ένα πηγάδι. Και τα δύο σπίτια τα απέκτησε από τη θεία της και μοναχή Πελαγία, της οποίας το κοσμικό όνομα ήταν Ιακουμίνα Στάθυνα. Για τα σπίτια αυτά πληρώνει στην Κάμερα του Κοινού ενοίκιο δεκαέξι σόλδια. Παρατηρούμε ότι η μοναχή αυτή διαθέτει δύο σπίτια τα οποία η ίδια κληρονόμησε από άλλη μοναχή και τα κληροδοτεί σε μοναχή.

23. **Ευγενία Μαμουνοπούλα:**¹⁷⁸ Η παραπάνω μοναχή Ευφρανθία με τη διαθήκη της ορίζει ως εκτελέστρια την επίσης μοναχή του μοναστηριού του Αγίου Ιωάννη του Μεσαμπελίτη Ευγενία Μαμουνοπούλα, που ήταν και διδασκάλισσά της.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Μανουήλ Γρηγορόπουλος σ. 101 αρ. πράξης 54 (1518)

¹⁷⁷ Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση*, σελ. 91

¹⁷⁸ Μανουήλ Γρηγορόπουλος σ. 101 αρ. πράξης 54 (1518)

¹⁷⁹ Για τον όρο διδασκάλισσα βλέπε υπ. 172

24. **Ανύσια:**¹⁸⁰ Η Ανύσια μοναχή, της οποίας το κοσμικό όνομα ήταν Αννέζα Γουδέλενα, βρισκόταν στο ορθόδοξο μοναστήρι της Κυρίας της Καρδιώτισσας ως μικρόσχημη καλόγρια. Πριν περάσει στην επόμενη μοναχική βαθμίδα κάνει τη διαθήκη της, από την οποία αντλούμε και τις πληροφορίες. Η Ανύσια διέθετε ένα σπίτι στο Εξώπορτο του Χάνδακα, στην περιοχή της Αγίας Φωτεινής, σε χώρο που της είχε εκμισθώσει ο Μαρύς Ντοπάριος στον οποίο πλήρωνε κάποιο χρηματικό ποσό. Το σπίτι διέθετε ένα μεγάλο κεντρικό δωμάτιο και μια κάμερα με περιφραγμένο χώρο. Η μοναχή επιθυμεί το σπίτι να περάσει στα χέρια της εγγονής της, Μαρίας Γουδελεπούλας, ως προίκα για το γάμο της. Αν η εγγονή της δεν παντρευτεί επιθυμεί να το πάρει ο εγγονός της και αδελφός της Μαρίας Γουδελεπούλας, Ιωάννης. Σε περίπτωση που πεθάνουν τα εγγόνια της ζητά να περάσει το σπίτι στα χέρια του μοναστηριού του Αγίου Αντωνίου των Γαλήνων προκειμένου να την μνημονεύουν αιώνια. Στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να συνεχιστεί να πληρώνεται το χρηματικό ποσό στον εκμισθωτή. Τονίζει όμως την επιθυμία της η εγγονή της να είναι υπάκουη στη μητέρα της προκειμένου να καταφέρει να παντρευτεί και να πάρει εκείνη το σπίτι. Εκτός από το σπίτι αφήνει και κάποια άλλα αντικείμενα καθημερινής χρήσης όπως μια κασέλα ζωγραφιστή, μαξιλαροθήκες, μαξιλάρια, χαλιά, τραπεζομάντιλα.

Όπως και σε άλλες περιπτώσεις, έτσι και εδώ, η μοναχή ενδιαφέρεται πρωτίστως το σπίτι να περάσει μετά το θάνατο της στην οικογένεια της. Η παραχώρηση του σπιτιού στο μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου έρχεται σαν τρίτη επιλογή και μάλιστα σκοπός είναι να μνημονεύεται η ίδια και όχι η φιλανθρωπία.

¹⁸⁰ Μανουήλ Γρηγορόπουλος σ. 110 αρ. πράξης 59 (1521)

25. **Τζάνα Τζενοπούλα:**¹⁸¹ Η μοναχή αυτή με το λατινικό όνομα, κόρη του ευγενικού άρχοντα Σάντρο Τζένου, και την ευγενική καταγωγή μόναζε στο καθολικό μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης. Στη διαθήκη της δεν εμφανίζεται να κατέχει ακίνητη περιουσία. Παραχωρεί στους κληρονόμους της χρηματικά ποσά, μεγάλα και μικρά, αλλά και αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Παραχωρεί κάποια χρήματα προκειμένου να γίνουν τα μνημόσυνά της, αλλά και κάποια άλλα για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Και αυτή η μοναχή φαίνεται ότι δάνειζε συστηματικά χρήματα σε άλλους, για τα οποία έπαιρνε ενέχυρο, ακόμα και από τον αδελφό της. Τα ποσά που δάνειζε τα κατέγραφε σε ένα τετράδιο, καθώς και τα ενέχυρα που έπαιρνε γι' αυτά. Στους οφειλέτες που δε χρωστούν μεγάλα ποσά τους τα χαρίζει, ενώ σε κάποιους άλλους αφαιρεί ένα μικρό ποσό. Η Τζάνα Τζενοπούλα είναι από τις λίγες μοναχές που αφήνουν χρήματα στο μοναστήρι στο οποίο έμεναν. Στην Αγία Αικατερίνη αφήνει πεντακόσια δουκάτα, προκειμένου να γίνουν οχυρωματικά έργα γύρω από το μοναστήρι, τα οποία χαρακτηρίζει απαραίτητα.

26. **Αγνή Κακοπούλα:**¹⁸² Η Αγνή Κακοπούλα κατά το έτος 1524 χρημάτισε ηγουμένη του ορθόδοξου μοναστηριού του Αρχιστράτηγου Μιχαήλ, στο Εξώποτρο του Χάνδακα. Στη διαθήκη της ορίζει ως εκτελέστρια και αποδέκτη των υπάρχοντων της την ξαδέλφη της Ελένη Νταμπουντζοπούλα, με την προϋπόθεση να γίνει μοναχή. Αν η ξαδέλφη της δε γίνει μοναχή επιθυμεί τα περιουσιακά της στοιχεία να περιέλθουν στο μοναστήρι. Η επιλογή του μοναστηριού έρχεται

¹⁸¹ Μανουήλ Γρηγορόπουλος σ. 131 αρ. πράξης 71 (1523) στίχος 4

¹⁸² Μανουήλ Γρηγορόπουλος σ. 164 αρ. πράξης 87 (1524) στίχος 3

ως δεύτερη, όπως συμβαίνει σε πολλές περιπτώσεις. Προτιμά δηλαδή η περιουσία της να περάσει σε συγγενικό πρόσωπο, το οποίο όμως θα ζει σε μοναστήρι, ενδεχομένως για να διασφαλίσει ότι η περιουσία της θα μείνει στην οικογένεια. Επιθυμεί επίσης να ταφεί στο μοναστήρι που ήταν ηγουμένη.

3.3. Γυναίκες μοναχές που δε γνωρίζουμε το μοναστήρι τους.

1. **Maria Anglici:**¹⁸³ Η μοναχή Maria προσδιορίζεται ως κόρη του γιατρού Petri Anglici. Οι εκτελεστές της διαθήκης του πατέρα της, Nicolaus και Georgius Venetando, της δίνουν εννέα grossi και πενήντα υπέρπυρα. Την υπόλοιπη περιουσία την επένδυσαν σε μετάξι και θα της παραχωρήσουν μερίδιο από τα μελλοντικά έσοδα. Το όνομα της Maria εμφανίζεται και σε έγγραφο του 1306¹⁸⁴ με το οποίο η Iohanna, χήρα του Thome Berengo και η κόρη της, Maria Berengo, βεβαιώνουν ότι έλαβαν πέντε λίμπρες, δύο unicias και ένα υπέρπυρο από το μετάξι το οποίο αγόρασε ο Nicolaus Venetando για χάρη της Maria Monaca κόρης του γιατρού Petrus Anglici. Για τη μοναχή αυτή δε γνωρίζουμε τον τόπο διαμονής της, ωστόσο μέσα από τα παραπάνω έγγραφα γίνεται φανερό ότι είχε εξωμοναστηριακές οικονομικές δραστηριότητες και έσοδα. Δεν είναι βέβαια η μοναδική μοναχή με τέτοιες δραστηριότητες. Η ίδια η μοναχή Μαρία θα πρέπει να καταγόταν από πλούσια οικογένεια, καθώς ο πατέρας της ήταν γιατρός. Όλα τα παραπάνω μπορούν να μας οδηγήσουν στην υπόθεση ότι θα μπορούσε να μόναζε σε κάποιο πλούσιο καθολικό μοναστήρι, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να το αποδείξουμε.
2. **Stephane Romano:**¹⁸⁵ Η μοναχή Stephane Romano, με το λατινικό όνομα, εμφανίζεται μία και μοναδική φορά στη διαθήκη του Raphael

¹⁸³ Angelo de Cartura, σ. 135 αρ. πράξης 357 (1306)

¹⁸⁴ Angelo de Cartura, σ. 135 αρ. πράξης 356 (1306)

¹⁸⁵ Benedetto de Milano, σ. 324 π. 250 (1328)

Romano στα 1328, επισκευαστή στο επάγγελμα. Σε αυτήν ο Raphael Romano αφήνει στη μοναχή πέντε υπέρπυρα.

3. **Rodhiani (Ροδιανή):**¹⁸⁶ Η Αγνή Καλλέργη¹⁸⁷ κόρη του ευγενικού άρχοντα Αλεξίου Καλλέργη και σύζυγος του Chornarachus Cornario (Κορνάρου Κορνάρακη) αφήνει στην καλόγρια Rodhiani δέκα υπέρπυρα.
4. **Taneligena:**¹⁸⁸ Η παραπάνω διαθέτρια, Αγνή Καλλέργη, με τη διαθήκη της αφήνει στην αδελφή της Taneligena, που είναι καλόγρια, δέκα υπέρπυρα. Το όνομα της μοναχής μοιάζει με λατινικό. Ωστόσο το επίθετος της, Καλλέργη, είναι ελληνικό.
5. **Catafigi (Καταφυγή):**¹⁸⁹ Τις πληροφορίες για τη μοναχή αυτή τις αντλούμε από τη δική της διαθήκη που συντάχθηκε στα 1333 από το νοτάριο Γιοαννί Gerardo. Το κοσμικό της όνομα ήταν Cali de ca' Quirino,¹⁹⁰ πρόκειται δηλαδή για βενετή, ωστόσο το όνομα της μέσα στο μοναστήρι, Καταφυγή, είναι ελληνικό. Αφήνει τρεις εκτελεστές για τη διαθήκη της, ένας από αυτούς είναι η κόρη της Helena Βοζία κάτοικος του Χάνδακα. Στον γιο της Helena και εγγονό της, Nichita, αφήνει δύο υπέρπυρα, τα οποία πρέπει να λάβει από τα σπίτια της που βρίσκονται στο Χάνδακα. Επιθυμεί επίσης η ψυχοκόρη της, Μαρία, την

¹⁸⁶ Albertinus Μασα, σ. 542 π. 417 (1330/31)

¹⁸⁷ Η διαθέτρια «Αγνή Κορνάρου ήταν η μόνη νόμιμη κόρη του Αλεξίου Καλλέργη, όπως μαρτυρείται στα πολυάριθμα γενεαλογικά δέντρα της οικογένειας που έχουν διασωθεί». Ο Αλέξιος Καλλέργης ήταν ένας από τους ισχυρούς τοπικούς άρχοντες που στα 1299 υπέγραψε συνθήκη με τη Βενετία και ένας από τους όρους ήταν η εγκατάσταση ορθόδοξου επισκόπου στην Κρήτη. Ρένας Βλαχάκη, Η διαθήκη της Αγνής κόρης του Αλεξίου Καλλέργη (1331) και ο ορθόδοξος επίσκοπος Μακάριος, *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Τ. 2 (1985) τόπος σ. 56. Ωστόσο ο Αλέξιος Καλλέργης δεν κατείχε τον τίτλο της Κρητικής ευγένειας. Λαμπρινός Ε. Κ., Η εξέλιξη της Κρητικής ευγένειας στους πρώτους αιώνες της βενετοκρατίας, *Θησαυρίσματα* 26 (1996) σελ. 208

¹⁸⁸ Albertinus Μασα, σ. 542 π. 417 (1333)

¹⁸⁹ Γιοαννί Gerardo, σ. 140 αρ. πράξης 106 (1333)

¹⁹⁰ Το επίθετο Querini συγκαταλέγεται μεταξύ των Nobili Veneti. Trivan σ. 45

οποία ανέθρεψε, να περάσει στα χέρια του Iohannis Zancarolo, έναν από τους εκτελεστές της διαθήκης, και να της δοθούν τα ρούχα της προκειμένου να παντρευτεί και όταν παντρευτεί να της δοθούν δέκα υπέρπυρα ως ενίσχυση για την ψυχή της. Τα χρήματα αυτά της τα έχει υποσχεθεί. Επίσης στην ψυχοκόρη της Μαρία αφήνει το κρεβάτι της, μια κασέλα και ένα τραπέζι. Την υπόλοιπη κινητή και ακίνητη περιουσία την αφήνει στον Iohanni Zancarolo¹⁹¹ (Ιωάννη Τζαγκαρόλο) προκειμένου να τη διαχειριστεί όπως θέλει.

Η μοναχή αυτή, όπως φαίνεται από τη διαθήκη της, ήταν χήρα και είχε μια κόρη. Παρουσιάζεται να διαθέτει κάποια σπίτια στο Χάνδακα από τα οποία έχει κάποια έσοδα. Τα σπίτια αυτά δεν τα αφήνει ούτε στην κόρη της, ούτε στον εγγονό της, αλλά καθιστά τον εκτελεστή της διαθήκης Ιωάννη Τζαγκαρόλο υπεύθυνο για τη διαχείριση της κινητής και ακίνητης περιουσίας της. Τα περιουσιακά της στοιχεία δεν απαριθμούνται αναλυτικά και δεν αφήνει κάτι στην κόρη της. Στην ψυχοκόρη της αφήνει χρηστικά αντικείμενα, προκειμένου να την προικίσει και να την παντρέψει, δεν της παραχωρεί ωστόσο την ελευθερία της, αλλά ζητά να περάσει στα χέρια του Ιωάννη Τζαγκαρόλου.

6. **Calinichi Samea (Καλλινίκη Σαμέα):**¹⁹² Η μοναχή Calinichi Samea (Καλλινίκη Σαμέα) ήταν κάτοικος του Χάνδακα, όπως αναφέρεται στη διαθήκη της στα 1341, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται το μοναστήρι της. Το όνομα της είναι ελληνικό. Η διαθήκη της περιστρέφεται αποκλειστικά γύρω από το θέμα του δανεισμού χρημάτων από την ίδια σε άλλους. Πρόκειται για μια καλόγρια η οποία εμπλέκεται σε

¹⁹¹ Το επίθετο Zangaropulo συγκαταλέγεται μεταξύ των Cittadini. Trivan σ. 51

¹⁹² Giovanni Gerardo, σ. 181 αρ. πράξης. 143 (1341)

οικονομικές δοσοληψίες - δανεισμό χρημάτων, για τα οποία άλλοτε έπαιρνε ενέχυρο και άλλοτε όχι. Κάποιοι από εκείνους που έχουν δανειστεί χρήματα από τη μοναχή κατοικούσαν στο Χάνδακα και άλλοι σε χωριά, στην περιοχή της Ραγασανδία. Σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρεται και ο λόγος του δανεισμού. Οι περισσότεροι δανειζόμενοι ήταν γυναίκες. Στην περίπτωση της *Moscana*, κατοίκου του χωριού Χίδα (Ξυδάς), αναφέρεται ότι αυτό έγινε με τη συγκατάθεση του συζύγου της *ζανελί*. Και αυτή η καλόγρια είναι παντρεμένη με παιδί. Μετά το θάνατο της ορίζει η διαχείριση της περιουσίας της να περάσει στα χέρια της αδελφής και του εγγονού της.

7. **Soticli:**¹⁹³ Η *Hergina*, χήρα του Γεωργίου Σκλάβου, στη διαθήκη της στα 1343 παραχωρεί στην καλόγρια *Soticli* τέσσερα υπέρπυρα για την ψυχή της.
8. **Bosolina:**¹⁹⁴ Η Ευδοκία, κόρη του Ιωάννη Καμπαλούρη, με τη διαθήκη της στα 1343 παραχωρεί στη μοναχή *Bosolina* δύο υπέρπυρα.
9. **Martha (Μάρθα):**¹⁹⁵ Η Ειρήνη, κόρη του *Georgius Vestarchi* και χήρα του *Nicolaus Triandafilo*, επιθυμεί, μετά το θάνατο της, η μοναχή *Μάρθα* να έχει και να κατοικήσει το σπίτι που διαθέτει στο βούργο του Χάνδακα.
10. **Marchesina Syssini:**¹⁹⁶ Η παραπάνω διαθέτρια Ειρήνη αφήνει στη μοναχή *Marchesina Syssini* δύο υπέρπυρα.

¹⁹³ *Andrea de Vodoaciis*, σ. 849 αρ. πράξης 640 (1343)

¹⁹⁴ *Alberto Palamonte*, σ. 633 αρ. πράξης 494 (1343)

¹⁹⁵ *Giovanni Gerardo*, σ. 253 αρ. πράξης 196 (1347)

¹⁹⁶ *Giovanni Gerardo*, σ. 253 αρ. πράξης 196 (1347)

11. **Martha (Μάρθα):**¹⁹⁷ Οι πληροφορίες για τη μοναχή αυτή προέρχονται από τη δική της διαθήκη, που συντάχθηκε στα 1347. Από τη διαθήκη της πληροφορούμαστε το λαϊκό της όνομα, Μαρία Κυριακοπούλινα (Maria Chyriacopulina), όπως και τον πρώην τόπο διαμονής της, το χωριό Φουρφουράς. Την εποχή της σύνταξης της διαθήκης ήταν κάτοικος Χάνδακα. Από το έγγραφο πληροφορούμαστε ότι ήταν παντρεμένη και είχε μια κόρη, την Ευδικία Κυριακοπούλινα, στην οποία αφήνει όλη την κινητή και ακίνητη περιουσία της.
12. **Anica Cristina:**¹⁹⁸ Η Herigina, σύζυγος του Nicolaus Ριζαμάνο της Βενετίας, αφήνει στη νονά της και μοναχή Anica Cristina δύο υπέρπυρα για την ψυχή της.
13. **Chrussi (Χρυσή):**¹⁹⁹ Η μοναχή Magdalena (Μαγδαλινή), χήρα του Iohannes Afrato (Ιωάννη Αφράτου) αφήνει στη μοναχή Χρυσή δύο υπέρπυρα. Στη διαθήκη της Μαγδαλινής αναφέρεται ότι η Χρυσή υπήρξε σκλάβα της στο παρελθόν και τώρα είναι ελεύθερη²⁰⁰.
14. **Baxiliena:**²⁰¹ Ο Georgius Langadhioiti (Γεώργιος Λαγκαδιώτης) με τη διαθήκη του στα 1350 παραχωρεί δύο υπέρπυρα στη μοναχή Baxiliena.
15. **Bossulina:**²⁰² Η Benedicta, χήρα του Dominicus Gradonico,²⁰³ κληροδοτεί με τη διαθήκη της στη μοναχή Bossulina πέντε υπέρπυρα.

¹⁹⁷ Giovanni Gerardo, σ. 192 αρ. πράξης 151 (1347)

¹⁹⁸ Angelo Bocontolo, σ. 54 αρ. πράξης 42 (1348)

¹⁹⁹ Giovanni Gerardo, σ. 279 αρ. πράξης 214 (1349)

²⁰⁰ Για τις σκλάβες που αποφάσιζαν να γίνουν μοναχές βλ. στα συμπεράσματα στο τέλος του κεφαλαίου

²⁰¹ Giovanni Gerardo, σ. 281 αρ. πράξης 216 (1350)

²⁰² Giovanni Gerardo, σ. 233 αρ. πράξης 182 (1351)

16. **Ialitena:**²⁰⁴ Η Σοφία, χήρα του παπά - Γεωργίου Πενταμάτη (*Georgius Pendamati*), με τη διαθήκη της παραχωρεί στον παπά - Ιωάννη Παριάνο (*Iohanni Pariano*) ένα υπέρπυρο, το οποίο είχε δώσει στη μοναχή Ialitena και τώρα πρέπει να το πάρει πίσω από αυτήν. Με το υπέρπυρο αυτό ζητά από τον παπά - Ιωάννη να τη μνημονεύει.
17. **Angelota:**²⁰⁵ Η Nicolota, σύζυγος του Petrus de Vigoncia, με τη διαθήκη της, που συνέταξε ο νοτάριος Giovanni Gerardo στα 1357, ζητά από την κόρη της να κάνει ετήσιο μνημόσυνο υπέρ της ψυχής της αδελφής της και μοναχής Angelota.
18. **Agneti Sesenoluno:**²⁰⁶ Η παραπάνω διαθέτρια Nicolota, ζητά επίσης από την κόρη της να κάνει ετήσιο μνημόσυνο υπέρ της ψυχής και της άλλης αδελφής της και μοναχής Agneti Sesenoluno.
19. **Cali (Καλή):**²⁰⁷ Η μοναχή Cali (Καλή), βρισκόταν στο χωριό Stamius, χωρίς όμως να προσδιορίζει μέσα από τη διαθήκη της σε ποιο μοναστήρι. Το κοσμικό της όνομα ήταν Κασσιανή και ήταν πρώην σύζυγος του Γεωργίου Περδικάρη (*Georgii Perdicari*). Στο έγγραφο εμφανίζεται να έχει στην κατοχή της ένα αμπέλι το οποίο αφήνει στον παπά Γεώργιο Μανολίτη, εκτελεστή της διαθήκης της, το οποίο κατείχαν εξίσου οι δύο γιοι της, Νικόλαος και Ιωάννης Περδικάρης. Η μοναχή αυτή ήταν χωρισμένη με παιδιά. Εκτός από το αμπέλι στην κατοχή της είχε είδη προικός όπως ένα καινούριο πάπλωμα και

²⁰³ Το επίθετο *Grodonico* συγκαταλέγεται μεταξύ των *Nobili Veneti* του Χάνδακα. Trivan σ. 45

²⁰⁴ *Giovanni Gerardo*, σ. 243 αρ. πράξης 189 (1351)

²⁰⁵ *Giovanni Gerardo*, σ. 210 αρ. πράξης 165 (1357)

²⁰⁶ *Giovanni Gerardo*, σ. 210 αρ. πράξης 165 (1357)

²⁰⁷ *Giovanni Gerardo*, σ. 214 αρ. πράξης 168 (1358)

σεντόνια αλλά και πέντε βόδια, δύο μεγάλα και τρία μικρά. Η κατοχή των βοδιών ίσως δικαιολογείται από τον τόπο διαμονής της, ένα χωριό στο οποίο σίγουρα θα γίνονταν αγροτικές εργασίες στις οποίες θα ήταν απαραίτητα τα βόδια. Τα βόδια αλλά γενικότερα όλα τα οικόσιτα ζώα αποτελούσαν μέρος της προίκας μια κοπέλας που προοριζόταν για σύζυγος αγρότη.

20. **Veraci:**²⁰⁸ Η Έλενα, σύζυγος του Petrus Mudacio, αφήνει στη μοναχή Veraci τρία υπέρπυρα το έτος 1359.

21. **Elena Langovardo (Έλενα Λαγκουβάρδου):**²⁰⁹ Η παραπάνω διαθέτρια Έλενα παραχωρεί στη μοναχή Έλενα Λαγκουβάρδου τρία υπέρπυρα.

22. **Bonna:**²¹⁰ Ο Marcus Brogogno, γιος του dominus Petrus, αφήνει τρία υπέρπυρα στην μοναχή Bonna.

23. **Maria de Bonfilio:**²¹¹ Ο παραπάνω διαθέτης Marcus Brogogno αφήνει στη μοναχή Maria de Bonfilio τρία υπέρπυρα.

24. **Cecilia Parenta:**²¹² Ο παραπάνω διαθέτης Marcus Brogogno αφήνει στη μοναχή Cecilia Parenta τρία υπέρπυρα.

25. **Cheffanu:**²¹³ Η Soy, σύζυγος του Michaletus Rosso, αφήνει ως εκτελέστρια της διαθήκης της τη μοναχή Cheffanu, η οποία κατοικεί

²⁰⁸ Giovanni Gerardo, σ. 223 αρ. πράξης 175 (1359)

²⁰⁹ Giovanni Gerardo, σ. 223 αρ. πράξης 175 (1359)

²¹⁰ Giorgio de Milano, σ. 342 αρ. πράξης 163 (1360)

²¹¹ Giorgio de Milano, σ. 342 αρ. πράξης 163 (1360)

²¹² Giorgio de Milano, σ. 342 αρ. πράξης 163 (1360)

στο βούργο του Χάνδακα, χωρίς όμως να προσδιορίζεται σε ποιο μοναστήρι.

26. **Cataffigi (Καταφυγή):**²¹⁴ Η μοναχή Μαρία, χήρα του Iohannes Modhino, ορίζει στη διαθήκη της ως εκτελέστρια τη μοναχή Cataffigim, η οποία ήταν συγγενής της. Στη διαθήκη αναφέρεται ότι είναι κάτοικος του βούργου του Χάνδακα, χωρίς ωστόσο να δίδεται κάποιο άλλο στοιχείο για το μοναστήρι στο οποίο διέμενε.

27. **Maria (Μαρία):**²¹⁵ Η διαθήκη της μοναχής Μαρίας, χήρας του Iohannes Modhino, κατοίκου του Χάνδακα, είναι πλούσια σε στοιχεία που αφορούν τη μοναχή. Η Μαρία είχε πλούσια οικονομική δραστηριότητα, καθώς στη διαθήκη της εμφανίζεται τόσο να έχει δανειστεί η ίδια χρήματα, όσο και να έχει δανείσει άλλους. Ζητά λοιπόν αφενός να επιστραφούν τα χρήματα που δανείστηκε η ίδια, αλλά και να της δοθούν πίσω αυτά που δάνεισε. Πέρα από αυτήν την οικονομική δραστηριότητα, στο έγγραφο αναφέρεται ότι είχε σχέση και με την αγοραπωλησία κρασιού, καθώς σε κάποιο σημείο αναφέρει ότι ξόδεψε εννέα υπέρπυρα και εννέα γρόσια για την ετοιμασία κρασιού που θα έκανε με τον Lio Aharlioti, ενώ σε άλλο σημείο αναφέρει ότι έδωσε στον Zanius Quirino, κάτοικο του χωριού Βούτες, δεκατέσσερα υπέρπυρα για να της παραχωρήσει κρασί. Επιπλέον διέθετε ακίνητη περιουσία, σπίτια, τα οποία παραχωρεί στη μαγείρισσα της Maria Castanu.

---

²¹³ Giovanni Dario, σ. 804 αρ. πράξης 634 (1360)

²¹⁴ Giovanni Dario, σ. 797 αρ. πράξης 629 (1361)

²¹⁵ Giovanni Dario, σ. 797 αρ. πράξης 629 (1361)

28. **Theoduli (Θεοδούλη):**²¹⁶ Ο Antonius Greco στη διαθήκη του αφήνει τρία υπέρπυρα στην καλόγρια Θεοδούλη.

29. **Cecilia:**²¹⁷ Η Mariçoli, σύζυγος του Angelus Secreto, αφήνει τρία υπέρπυρα στην μοναχή Cecilia.

30. **Sifiossini:**²¹⁸ Η καλόγρια Sifiossini μέσα από τη διαθήκη της δίνει κάποιες πληροφορίες τόσο για την οικογενειακή, όσο και για την οικονομική της κατάσταση. Ήταν παντρεμένη με τον Νικόλαο Σκλάβο. Με τη διαθήκη της παραχωρούνται κάποια χρηματικά ποσά, τα περισσότερα από τα οποία δίδονται σε εκκλησίες του Χάνδακα. Διέθετε στο Χάνδακα, σε χώρο του Κοινού, κάποια σπίτια, τα οποία ήταν καλύβες. Αυτά τα παραχώρησε στους καθολικούς καλογέρους Georgius και Nicolaus, εγγόνια της.

31. **Sclavena:**²¹⁹ Η Marchesina de Canale, χήρα του Marinus de Canale, αφήνει στην καλόγρια Sclavena δύο υπέρπυρα το έτος 1362.

32. **Turcha:**²²⁰ Η παραπάνω διαθέτρια, Marchesina de Canale, την ίδια χρονιά αφήνει δύο υπέρπυρα στην καλόγρια Turcha. Το προσδιοριστικό Turcha (Τούρκα) θα μπορούσε να είναι εθνικό. Το προσδιοριστικό αυτό το είχαν κατά κανόνα σκλάβοι, οι οποίοι έρχονταν στην Κρήτη από διάφορα μέρη.²²¹ Ενδεχομένως η μοναχή Turcha να υπήρξε πρώην σκλάβα και μετά την απελευθέρωση της να έγινε

²¹⁶ Giovanni Dario, σ. 806 αρ. πράξης 636 (1362)

²¹⁷ Giorgio de Firmo, σ. 776 αρ. πράξης 610 (1362)

²¹⁸ Avancius de Pesellis, σ. 768 αρ. πράξης 603 (1362)

²¹⁹ Giorgio de Milano, σ. 347 αρ. πράξης 266 (1362)

²²⁰ Giorgio de Milano, σ. 347 αρ. πράξης 266 (1362)

²²¹ McKee 1995, σ. 58

μοναχή. Αυτό δεν είναι παρά μια υπόθεση η οποία δεν μπορεί να επαληθευτεί από το έγγραφο.

33.**Philippa Avonala:**²²² Η Mariçoli, σύζυγος του Angelus Secreto, αφήνει τρία υπέρπυρα στην μοναχή Philippa Avonala.²²³

34.**Praxia:**²²⁴ Η μοναχή Praxia, χήρα του Georgius Prassino, είχε αναπτύξει πλούσια οικονομική δραστηριότητα. Μέσα από τη διαθήκη της φαίνεται ότι δάνειζε συστηματικά χρήματα, κυρίως σε γυναίκες, αλλά και σε παπάδες. Αρκετοί δανειζόμενοι κατοικούσαν στην περιοχή της Paracandia. Για τα χρήματα που δάνειζε έπαιρνε ενέχυρο. Σε κάποιους οφειλέτες της χαρίζει το χρηματικό ποσό που έπρεπε να της επιστραφεί. Δεν αναφέρει όμως τίποτα για το μοναστήρι στο οποίο δέμενε και κάτω από ποιες προϋποθέσεις της επιτρεπόταν να αναπτύσσει αυτήν την οικονομική δραστηριότητα.

35.**Martha (Μάρθα):**²²⁵ Η Cali Pronicadhena ορίζει τη μοναχή Μάρθα ως εκτελέστρια της διαθήκης της.

36.**Sauradena:**²²⁶ Η παραπάνω διαθέτρια Cali Pronicadhena ορίζει τη μοναχή και μητέρα της, Sauradena, ως εκτελέστρια της διαθήκης της.

37.**Luludhia Chastarena:**²²⁷ Οι πληροφορίες για τη μοναχή αυτή προέρχονται από τη δική της διαθήκη που συντάχθηκε στα 1362. Η

²²² Georgio de Firmo, σ. 776 αρ. πράξης 610 (1362)

²²³ Το επίθετο Avonal συγκαταλέγεται μεταξύ των Nobili Veneti του Χάνδακα. Trivan σελ. 45

²²⁴ Giovanni Dario, σ. 801 αρ. πράξης 632 (1362)

²²⁵ Georgio de Firmo, σ. 784 αρ. πράξης 618 (1362)

²²⁶ Georgio de Firmo, σ. 784 αρ. πράξης 618 (1362)

²²⁷ Georgio de Firmo, σ. 772 αρ. πράξης 607 (1362)

Luludhia Chastarena εμφανίζεται στο έγγραφο να διαθέτει κινητή και ακίνητη περιουσία. Αξίζει να σημειωθεί ότι διέθετε δύο σπίτια. Το ένα παραχωρείται στον εκτελεστή της διαθήκης της, Leo Rosso. Πρόκειται για σπίτι που βρισκόταν στο βούργο του Χάνδακα και για το οποίο πλήρωνε τρία γρόσια στο Κοινό ως ενοίκιο της γης. Το άλλο σπίτι, το οποίο βρισκόταν δίπλα στο παραπάνω, το παραχωρεί στον εγγονό της Georgio Vulgari. Ενδεικτικά από την κινητή περιουσίας της αναφέρουμε ένα πουπουλένιο κρεβάτι, μια κασέλα και ένα ασημένιο σταυρό.

38. **Catarina Movathi:**²²⁸ Η Benedicta, σύζυγος του Iohannes de Vlero, αφήνει ως εκτελέστρια της διαθήκης της τη μοναχή Catarina Movathi.

39. **Catafigi Cufoplectu (Καταφυγή Κουφοπλέκτου):**²²⁹ Η Cali, σύζυγος του Nicolaus Vido barbitonsor, αφήνει ως εκτελέστρια της διαθήκης της τη μοναχή Catafigi Cufoplectu.

40. **Herini (Ειρήνη):**²³⁰ Η Ειρήνη στη διαθήκη της παρουσιάζεται ως δόκιμη μοναχή, χωρίς να προσδιορίζεται το μοναστήρι στο οποίο διέμενε. Από τη διαθήκη της δε φαίνεται να ήταν παντρεμένη και να είχε παιδιά. Η εκτελέστρια της διαθήκης της παίρνει το σπίτι της που βρίσκεται στο βούργο του Χάνδακα.

41. **Calinichi Paradiso:**²³¹ Η Ergina, σύζυγος του Iohannes de Carturio, ορίζει στη διαθήκη της ως εκτελέστρια τη μοναχή Calinichi Paradiso, η

²²⁸ Georgio de Firmo, σ. 777 αρ. πράξης 611 (1362)

²²⁹ Georgio de Firmo, σ. 776 αρ. πράξης 600 (1362)

²³⁰ Georgio de Milano, σ. 351 αρ. πράξης 269 (1362)

²³¹ Giorgio de Firmo, σ. 771 αρ. πράξης 605 (1362)

οποία είναι κάτοικος στο βούργο του Χάνδακα, χωρίς ωστόσο να κατονομάζεται το μοναστήρι στο οποίο μόναζε.

42. **Eugenia (Εύγενία):**²³² Στη διαθήκη της η Marchesina, σύζυγος του Stamatus de Pontu, αφήνει δύο υπέρπυρα στην καλόγρια Ευγενία.

43. **Margarita Geno:**²³³ Η Frosenda, σύζυγος του Marcus Gradonico, αφήνει στη μοναχή Margarita Geno, εννέα υπέρπυρα.

44. **Caterucia Bianqua:**²³⁴ Η Agnes (Αγνή), σύζυγος του Thomas Paulo, αφήνει στην μοναχή Caterucia Bianqua δύο υπέρπυρα. Δεν προσδιορίζεται το μοναστήρι στο οποίο μόναζε. Το όνομα της ωστόσο βρίσκεται ανάμεσα στην αναφορά στο καθολικό μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης και στο καθολικό μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του βούργου. Ενδέχεται η μοναχή να διέμενα σε κάποιο από τα δύο. Ωστόσο τα στοιχεία της διαθήκης δεν μπορούν να επιβεβαιώσουν κάτι τέτοιο.

45. **Maricoli Pitharullena:**²³⁵ Η Anniza de Mulino, σύζυγος του Frangulius de Mulino, αφήνει στην καλόγρια Maricoli δέκα υπέρπυρα.

46. **Maria Triantafilopulo (Μαρία Τριανταφυλλοπούλου):**²³⁶ Ο Iohannes Dandulo, γιος του dominus Marcus αφήνει στην καλόγρια Μαρία Τριανταφυλλοπούλου εννέα υπέρπυρα.

²³² Marco Donzorzi, σ. 692 αρ. πράξης 547 (1365)

²³³ Michele Zusto, σ. 920 αρ. πράξης 729 (1366)

²³⁴ Marco Donzorzi, σ. 675 αρ. πράξης 532 (1367)

²³⁵ Giovanni de Hugolins, σ. 746 αρ. πράξης 588 (1375)

²³⁶ Marco Donzorzi, σ. 689 αρ. πράξης 544 (1367)

47. **Christina (Χριστίνα):**²³⁷ Η Μαργαρίτα, σύζυγος του Christoforos de Borgno, με τη διαθήκη της αφήνει δέκα υπέρπυρα στη μοναχή Χριστίνα, η οποία ήταν πρώην σκλάβα του πατέρα της.
48. **Cherane:**²³⁸ Ο παπά - Nicolaus Netura αφήνει στην καλόγρια Cherane τρία υπέρπυρα
49. **Calo Marinus:**²³⁹ Η Μαρία, σύζυγος του Mauro, χρυσοχόου, αφήνει στην καλόγρια Calo Marinus ένα υπέρπυρο.
50. **Marula Geno:**²⁴⁰ Ο Andreas deli Cavalieri στη διαθήκη του αφήνει στη μοναχή Marula Geno δέκα υπέρπυρα.
51. **Çaneta:**²⁴¹ Η Marina (Μαρίνα) σύζυγος του dominus Nicolaus Çane, αφήνει στην κόρη του συζύγου της και μοναχή Çaneta είκοσι υπέρπυρα.
52. **Bona:**²⁴² Η Maria Cornario, χήρα του dominus Andreas Cornario, αφήνει με τη διαθήκη της στη μοναχή Bona τρία υπέρπυρα.
53. **Cherana:**²⁴³ Η Maria Paradia, χήρα του παπά - Metura, αφήνει στην καλόγρια Cherana και πρώην σκλάβα της missas τέσσερεις.

---

²³⁷ Hemanuel Focha, σ. 868 αρ. πράξης 687 (1376)

²³⁸ Giovanni Morgano, σ. 970 αρ. πράξης 773 (1376)

²³⁹ Hemanuel Focha, σ. 884 αρ. πράξης 698 (1377)

²⁴⁰ Giovanni Morgano, σ. 982 αρ. πράξης 781 (1380)

²⁴¹ Giovanni Morgano, σ. 993 αρ. πράξης 789 (1382)

²⁴² Hemanuel Focha, σ. 909 αρ. πράξης 721(1382)

²⁴³ Giovanni Morgano, σ. 984 αρ. πράξης 782 (1382)

54.**Theostireti:**²⁴⁴ Η μοναχή Marula Chafatena, που βρισκόταν στο μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων, όρισε ως εκτελέστρια της διαθήκης της την επίσης μοναχή Theostireti. Δεν ξεκαθαρίζεται όμως στη διαθήκη αν η εκτελέστρια μόναζε στο ίδιο μοναστήρι.

55.**Paramadena:**²⁴⁵ Η καλόγρια Paramadena δίνει με τη διαθήκη της στην κόρη της Xeni, σύζυγο του Nichite Sarmea, ένα αμπέλι στο χωριό Casamba (Κασταμπά). Της αφήνει επίσης και όλη την κινητή και ακίνητη περιουσία της, προκειμένου να τη διαχειριστεί όπως νομίζει. Πρόκειται επομένως για μοναχή που ήταν παντρεμένη και διέθετε κάποια περιουσιακά στοιχεία, τα οποία περνάνε όλα στην κόρη της.

56.**Agneta Gradonico:**²⁴⁶ Η Thomasina, χήρα του Michael de Ragusia, αφήνει στη μοναχή και πρώην ηγουμένη Agneta Grodonico²⁴⁷ εικοσιεννέα υπέρπυρα. Το όνομα της διαθέτριας και της μοναχής είναι πιθανόν λατινικά. Ενδεχομένως χρημάτισε ηγουμένη σε κάποιο λατινικό μοναστήρι το οποίο όμως μέσα από τη διαθήκη δεν προσδιορίζεται.

57.**Lignadena:**²⁴⁸ Η Marula, σύζυγος του ser Dominicus Castروفilacha, αφήνει στην καλόγρια Lignadena, δέκα υπέρπυρα.

58.**Aniça Cornaroli:**²⁴⁹ Η Chaterucia Quirino,²⁵⁰ χήρα του Frangius Quirino, αφήνει στην κόρη της και μοναχή Aniça Cornaroli τρία

²⁴⁴ Giovanni Morgano, σ. 946 αρ. πράξης 753 (1383)

²⁴⁵ Petro Facio, σ. 950 αρ. πράξης 758 (1387)

²⁴⁶ Michele Zusto, σ. 939 αρ. πράξης 746 (1387)

²⁴⁷ Το επίθετο Gradonico συγκαταλέγεται μεταξύ των Nobili Veneti του Χάνδακα. Trivan σελ. 45

²⁴⁸ Andrea de Vedaciis σελ. 851 αρ. πράξης 673 (1415)

²⁴⁹ Antonio Maci, σ. 838 αρ. πράξης 660 (1418)

υπέρπυρα. Όπως φαίνεται από το έγγραφο, η κόρη της είχε άλλο επίθετο. Ενδεχομένως να ήταν παντρεμένη.

59. **Magdalena (Μαγδαληνή):**²⁵¹ Ο πρεσβύτερος Georgius Caicho, venetus, ψάλτης της εκκλησίας, αφήνει στην καλόγρια Μαγδαληνή δύο υπέρπυρα.

60. **Ανώνυμη:**²⁵² Ο παραπάνω διαθέτης, Georgius Caicho, αφήνει σε κάποια καλόγρια στο Ρέθυμνο δύο υπέρπυρα. Δεν προσδιορίζεται το μοναστήρι στο οποίο βρίσκεται αλλά στο έγγραφο προσδιορίζεται ότι το μοναστήρι βρισκόταν απέναντι από τον Stefani de Vigla.

61. **Μακαρία:**²⁵³ Η μοναχή Μακαρία, της οποίας το κοσμικό όνομα ήταν Μαρία Γαλόπενα, στη διαθήκη της αναφέρεται ως μικρόσχημη μοναχή, ανήκε δηλαδή στην πρώτη μοναχική βαθμίδα. Προσδιορίζει ως τόπο κατοικίας της το Εξώπορτο του Χάνδακα, χωρίς περαιτέρω αναφορά για το μοναστήρι της. Ωστόσο μέσα από το έγγραφο φαίνεται ότι ήταν ορθόδοξη, καθώς ζητά να ταφεί σύμφωνα με τα ορθόδοξα έθιμα. Ήταν χήρα και ο σύζυγος της Δομένικος Γαλόπου καταγόταν από τη Μεθώνη. Στη διαθήκη της δε γίνεται καμία αναφορά σε δικά της παιδιά, παρά μονάχα στην ψυχοκόρη της Μένεγα Σκορδήλενα, την οποία καθιστά εκτελέστρια της διαθήκης της και κληρονόμο όλων των περιουσιακών της στοιχείων. Τα αντικείμενα που της κληροδοτεί είναι καθημερινής χρήσης, όπως ρούχα, ένα σεντούκι, στρώμα και άλλα

²⁵⁰ Το επίθετο Querini συγκαταλέγεται μεταξύ των Nobili Veneti του Χάνδακα. Trivan σελ. 45

²⁵¹ Andrea de Vedoaciis, σ. 859 αρ. πράξης 678 (1418)

²⁵² Andrea de Vedoaciis, σ. 859 αρ. πράξης 678 (1418)

²⁵³ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 50 αρ. πράξης 27 (1511)

παρόμοια. Δεν εμφανίζεται να έχει ακίνητη περιουσία, όπως κάποιο σπίτι.

62. **Ευφρανθία:**²⁵⁴ Η μοναχή Ευφρανθία εμφανίζεται στη διαθήκη του αδελφού της και μοναχού Νεόφυτου ως αποδέκτης κληροδοτήματος. Κανένα άλλο στοιχείο δεν αναφέρεται γι' αυτήν. Αξιοσημείωτο είναι ότι όλα τα μέλη της οικογένειας που αναφέρονται στο έγγραφο ανήκουν στο μοναχικό τάγμα, και ο γιος της Κωνσταντίνος και ο αδελφός της Νεόφυτος. Στα 1518 υπάρχει η διαθήκη της Ευφρανθίας μοναχής του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου του Μεσαμπέλου. Θα μπορούσε να πρόκειται για την ίδια μοναχή, ωστόσο δεν υπάρχει κάποιο στοιχείο στις δυο διαθήκες που να μας βοηθά να ταυτίσουμε τα δύο αυτά πρόσωπα.

63. **Πελαγία:**²⁵⁵ Η μοναχή Ευφρανθία του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου του Μεσαμπέλου, με τη διαθήκη της αφήνει στη μοναχή του ίδιου μοναστηριού Ευγενία ένα σπίτι. Το σπίτι αυτό το είχε κληρονομήσει από τη θεία της και επίσης μοναχή Πελαγία, της οποίας το κοσμικό όνομα ήταν Ιακουμίνα Στάθυνα. Ο τόπος διαμονής της Πελαγίας δεν προσδιορίζεται. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι και η Πελαγία βρισκόταν στο ίδιο μοναστήρι, καθώς όπως φαίνεται το σπίτι περνά από μοναχή σε μοναχή του συγκεκριμένου μοναστηριού. Αυτό όμως είναι υπόθεση χωρίς επιπλέον στοιχεία που να μπορούν να την αποδείξουν.

²⁵⁴ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 59 αρ. πράξης 34 (1512) στίχος 18

²⁵⁵ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 102 αρ. πράξης 54 (1518) στίχος 18

64. **Μακαρία:**²⁵⁶ Η μοναχή Μακαρία στη διαθήκη της αναφέρεται ως μικρόσχημη καλόγρια που κατοικεί στο Εξώπορτο του Χάνδακα και ως δεύτερη σύζυγος του Τομάδω Νταλμεδέγω. Δεν έχει δικά της παιδιά. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για την ίδια μοναχή με το όνομα Μακαρία που συναντήσαμε σε έγγραφο του 1511²⁵⁶ και οι δύο ανήκουν στην πρώτη μοναχική βαθμίδα και οι δύο κατοικούν στο Εξώπορτο του Χάνδακα και οι δύο είναι άρρωστες και καμία από τις δύο δεν έχει δικό της παιδί. Αυτό που τις διαφοροποιεί είναι το όνομα του συζύγου. Στο έγγραφο του 1511 αναφέρεται ως χήρα του Δομένικου Γαλόπου από τη Μεθώνη και στο έγγραφο του 1531 αναφέρεται ως δεύτερη σύζυγος του Τομάδω Νταλμεδέγω. Θα μπορούσαμε όμως να υποθέσουμε ότι παντρεύτηκε ξανά. Ένα άλλο στοιχείο που διαφοροποιείται στα δύο έγγραφα είναι ο απαδέκτης της περιουσίας²⁵⁷ στην πρώτη περίπτωση ήταν η ψυχοκόρη της, Μένεγα Σκορδήλενα, ενώ στη δεύτερη η επίσης μοναχή Καταφυγή Λυμναία, στην οποία αφήνει ό, τι έχει, καθώς της είναι υποχρεωμένη, όπως αναφέρει.

65. **Καταφυγή Λυμναία:**²⁵⁷ Η παραπάνω μοναχή Μακαρία, ορίζει την επίσης μοναχή και συγκάτοικο της στο μοναστήρι Καταφυγή Λυμναία ως εκτελέστρια της διαθήκης της και αποδέκτη όλης της της περιουσίας. Η μοναχή Μακαρία εμφανίζεται ως γριά και άρρωστη. Η Καταφυγή Λυμναία πιθανότατα τη φρόντιζε μέσα στο μοναστήρι και ως αντάλλαγμα παίρνει την περιουσία της Μακαρίας.

²⁵⁶ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 106 αρ. πράξης 146 (1530)

²⁵⁷ Μανουήλ Γρηγορόπουλος, σ. 106 αρ. πράξης 146 (1530)

3.4 Πρώτα συμπεράσματα για τις γυναίκες μοναχές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη (13^{ος} - μέσα 16^{ου} αιώνα).

Οι πληροφορίες από τις πηγές που αφορούν τις γυναίκες μοναχές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη προέρχονται κυρίως από τις διαθήκες των ίδιων των μοναχών. Αυτό σημαίνει ότι από τις συνολικά 91 μοναχές που καταγράψαμε μόνο για τις 20 σώζεται η δική τους διαθήκη. Αυτονόητο είναι λοιπόν ότι, αν διαθέταμε τις διαθήκες και των 91 γυναικών μοναχών, ενδεχομένως να οδηγούμασταν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Για το λόγο αυτό το τέταρτο και τελευταίο τμήμα αυτού του κεφαλαίου τιτλοφορείται *Πρώτα συμπεράσματα για τις γυναίκες μοναχές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη (13^{ος} - μέσα 16^{ου} αιώνα)*.

Ξεκινώντας μπορούμε να αναφέρουμε συνοπτικά κάποια στοιχεία για τις γυναίκες γενικότερα της εποχής εκείνης και ποιες ήταν εκείνες που επέλεξαν ή αναγκάζονταν να γίνουν μοναχές. Η γυναίκα, τόσο στο Βυζάντιο²⁵⁸, όσο και στην Ευρώπη²⁵⁹ του μεσαίωνα δεν αποτελούσε παρά ένα άβουλο ον και πολλές φορές μέρος του παιχνιδιού και της στρατηγικής της οικογένειας της. Αυτό είχε άμεση σχέση με το φύλο της. Η οικογένεια που είχε κόρες προκειμένου να τις παντρέψει έπρεπε να προσφέρει προίκα στον

²⁵⁸ Για τη θέση και το ρόλο της γυναίκας στο Βυζάντιο βλ. Angeliki E. Laiou, *The role of women in Byzantine society*, *JÖB* 31 (1981): 233 - 260

²⁵⁹ Για τη θέση της γυναίκας στη μεσαιωνική Ευρώπη βλ. Duby Georges - Michelle Perrot, *A History of Women in the West*, V. II *Silences of the Middle Ages*, Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 1992-1994 και Όλουεν Χάφτον, *Ιστορία των Γυναικών στην Ευρώπη (1500 - 1800)*, Νεφέλη 3003.

υποψήφιο γαμπρό. Η ύπαρξη επομένως πολλών κοριτσιών σε μια οικογένεια όχι μόνο δεν ήταν επιθυμητή, αλλά αποτελούσε βάρος. Μια οικογένεια μπορούσε να προικίσει κάποια από τα κορίτσια της και όχι όλα. Αποτέλεσμα τούτου ήταν να υπάρχει ένα στρατηγικό σχέδιο από μικρή κιόλας ηλικία επέλεγαν οι γονείς ποιο ή ποια κορίτσια θα παντρεύονταν και σ' αυτά στρεφόταν όλη η προσοχή, τόσο στην εμφάνιση, όσο και στην εξασφάλιση προίκας. Η εμφάνιση κατά κανόνα δεν αποτελούσε κριτήριο για την επιλογή νύφης, όσο η προίκα. Ως εκ τούτου τα υπόλοιπα κορίτσια έπρεπε να τα στρέψουν κάπου αλλού. Έτσι η μόνη λύση ήταν τα μοναστήρια. Πολλές φορές από μικρή κιόλας ηλικία τα έκλειναν στο μοναστήρι, στο οποίο έδιναν ένα είδος προίκας με την είσοδο τους, είτε σε είδη ρουχισμού είτε σε χρήματα, πάντως πολύ λιγότερα από εκείνα που απαιτούνταν για να δοθούν ως προίκα σε περίπτωση γάμου. Για το λόγο αυτό κατά τη διάρκεια του 12 αι. στην Ευρώπη είναι κατακόρυφη η αύξηση των γυναικείων μοναστηριών. Πέρα από τις παραπάνω γυναίκες υπήρχε και μια άλλη κατηγορία γυναικών που επέλεγε ή αναγκαζόταν να επιλέξει το μοναστήρι. Αυτές ήταν εκείνες που κατάγονταν από πλούσιες και αριστοκρατικές οικογένειες. Η βασική διαφορά βέβαια από την πρώτη κατηγορία γυναικών ήταν τόσο το μοναστήρι στο οποίο πήγαιναν, το οποίο ήταν κάποιο πλούσιο με δύναμη και επιρροή, όσο και ο ρόλος που διαδραμάτιζαν μέσα σε αυτό και τα αξιώματα που μπορούσαν να καταλάβουν, αλλά και οι δυνατότητες συναναστροφής με τον έξω κόσμο. Μια τελευταία κατηγορία γυναικών, ίσως οι πιο συνειδητοποιημένες ως προς την επιλογή του μοναστηριού, ήταν οι χήρες.

Οι γυναίκες μοναχές που συναντάμε στις πηγές μας ακολουθούν την εποχή και την ιστορία της εποχής τους, όπως διαγράφηκε λίγα χρόνια πριν στο Βυζάντιο και όπως διαγραφόταν στα χρόνια τους στη Δύση του μεσαίωνα. Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεση μας για τις 91 μοναχές δεν επαρκούν για να

ταυτίσουμε απόλυτα τη μοίρα των γυναικών μοναχών στη βενετοκρατούμενη Κρήτη με τις αντίστοιχες γυναίκες της Δύσης. Μπορούμε όμως να κάνουμε κάποιους παραλληλισμούς, έστω και με κάποιες επιφυλάξεις.

Ως προς την είσοδο των γυναικών μοναχών στο μοναστήρι έχουμε ελάχιστα στοιχεία. Όλες οι μοναχές - για τις οποίες σώζεται η δική τους διαθήκη - είναι μεγάλες σε ηλικία και δεν προσδιορίζεται πότε μπήκαν για πρώτη φορά στο μοναστήρι. Κάποιες που αναφέρονται ως χήρες σίγουρα θα μπήκαν σε μεγαλύτερη ηλικία από κάποιες άλλες που ήταν άγαμες. Δύο είναι τα ουσιαστικά στοιχεία που γνωρίζουμε: πρώτον ότι με την είσοδο τους έδιναν κάποιο χρηματικό ποσό, την αποταγή, όπως στην περίπτωση της μοναχής Bertolotae και όπως είδαμε παραπάνω να συμβαίνει και στα μοναστήρια της Δύσης. Δεύτερον ότι προκειμένου να γίνει κάποια καλόγρια χρειαζόταν ανάδοχος, που στις πηγές μας αναφέρεται ως διδασκάλισσα. Παρόλο που με την είσοδο τους στο μοναστήρι έπρεπε να απαρνηθούν τα περιουσιακά τους στοιχεία και να μην έρχονται σε επαφή με τον έξω κόσμο, εκείνες στις διαθήκες τους εμφανίζονται όχι μόνο να κατέχουν σπίτια, χωράφια, χρήματα, ζώα, αλλά να έχουν οικονομικές δοσοληψίες με άτομα έξω από το μοναστήρι και να δανείζουν χρήματα συστηματικά και να κρατούν ενέχυρο για τα χρήματα που δάνειζαν, ή ακόμα να έχουν πάγκο στη δημόσια αγορά.

Στην προσπάθεια μας να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα για τις γυναίκες μοναχές στη βενετοκρατούμενη Κρήτη δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι αναφερόμαστε σε μια περιοχή όπου συνυπήρχαν, ή τουλάχιστον προσπαθούσαν να συνυπάρξουν, δυο διαφορετικές εθνότητες, Έλληνες και Βενετοί, και δύο διαφορετικά δόγματα, ορθόδοξοι και καθολικοί. Αυτό αποτυπώνεται στον 1^ο πίνακα που παρατίθεται παρακάτω. Βλέπουμε ότι οι Ελληνίδες μοναχές επέλεγαν ορθόδοξα μοναστήρια, ενώ αντίστοιχα οι Βενετές καθολικά. Αυτό όμως δεν αποτελεί διαχωριστικό στοιχείο μεταξύ

τους καθώς στις διαθήκες τους βλέπουμε σχεδόν ίδιες νοοτροπίες και απόψεις. Τόσο οι Ελληνίδες όσο και οι Βενετές μοναχές εμφανίζονται να είναι παντρεμένες, χήρες ή χωρισμένες, με ή χωρίς παιδιά. Η διαφορά μεταξύ των μοναχών που ανήκαν σε διαφορετικό δόγμα ήταν τα περιουσιακά τους στοιχεία. Οι καθολικές εμφανίζονται να διαθέτουν περισσότερα χρήματα, σπίτια, αλλά και διάφορα άλλα χρηστικά αντικείμενα με μεγάλη ή μικρή αξία, όπως κοσμήματα, κρεβάτια, είδη οικιακής χρήσης. Το κοινό χαρακτηριστικό, μεταξύ ορθόδοξων και καθολικών, είναι ότι προσπαθούν με κάθε τρόπο να διασφαλίσουν ότι η περιουσία τους θα περιέλθει στα χέρια κάποιου συγγενικού προσώπου, κατά κανόνα των παιδιών ή των εγγονιών τους.

Τελικά, με τα στοιχεία που διαθέτουμε, μπορούμε να απαντήσουμε στο ερώτημα ποιες γυναίκες επέλεξαν να γίνουν μοναχές; Είναι εξαιρετικά δύσκολο να δοθεί μια αξιόπιστη απάντηση για του λόγους που οδηγούσαν μια γυναίκα στο μοναστήρι, λόγω έλλειψης στοιχείων. Αυτό που μπορούμε όμως με σιγουριά να πούμε είναι ότι οι γυναίκες αυτές συνθέτουν ένα πολύχρωμο παζλ και αποτυπώνουν την Κρητική κοινωνία της εποχής. Μέσα στο μοναστήρι υπάρχει η γυναίκα με οικονομική επιφάνεια, η γυναίκα με αριστοκρατική καταγωγή, η γυναίκα η άγαμη, η παντρεμένη, η χήρα, η χωρισμένη, η γυναίκα χωρίς κάποιο διακριτικό στοιχείο κοινωνικής και οικονομικής επιφάνειας. Μέσα στα γυναικεία μοναστήρια της εποχής αποτυπώνονται δηλαδή όλοι οι τύποι ανθρώπων που ζούσαν και έξω από το μοναστήρι, κάτι λογικό και αναμενόμενο, καθώς με την είσοδο τους στο μοναστήρι κουβαλούσαν και ένα κομμάτι της ζωής τους έξω από αυτό.

Πίνακες 3^{ου} κεφαλαίου1^{ος} πίνακας

Όνομα	Εθνικότητα	Μοναστήρι	Δόγμα
Maria Albo	Βενετή	Αγία Αικατερίνη	Καθολικό
Thomasina Tonisto	Βενετή	Αγία Κλάρα	Καθολικό
Ninde Dandolo	Βενετή	Άγ. Γεώργιος του βούργου	Καθολικό
Sourana	Βενετή	Αγία Αικατερίνη	Καθολικό
Ευγενία Κορνάρου	Βενετή	Άγιος Αντώνιος	Πιθανά καθολικό
Eninde	Βενετή	Άγ. Γεώργιος του βούργου	Καθολικό
Helena Cariola	Βενετή	Αγία Αικατερίνη	Καθολικό
Philippa Abramo	Βενετή	Αγία Αικατερίνη	Καθολικό
Bertolota	Βενετή	Άγ. Γεώργιος του βούργου	Καθολικό
Helena de Firmo	Βενετή	Άγ. Γεώργιος του βούργου	Καθολικό
Agneta	Αμφίβολο	Άγ. Γεώργιος του βούργου	Καθολικό
Contessa	Αμφίβολο	Αγία Αικατερίνη	Καθολικό
Marula Chafatena	Αμφίβολο	Άγιοι Απόστολοι	Ορθόδοξο
Magdalena	Αμφίβολο	Dominus et Salvator Noster Ihesus Christi de Pando	Πιθανά καθολικό
Cecilia Passamonte	Βενετή	Αγία Αικατερίνη	Καθολικό
Φραγγούλη	Ελληνίδα	Άγιος Ιάκωβος	Ορθόδοξο ***
Ευφημία	Ελληνίδα	Κερά - Πισιωτισσα	Ορθόδοξο
Μαγδαληνή	Ελληνίδα	Άγιοι Απόστολοι	Ορθόδοξο
Miradhia		Άγιος Νικόλαος Calocorio	Πιθανά ορθόδοξο ***
Καλλινίκη Μισινένα	Ελληνίδα	Άγιοι Απόστολοι	Ορθόδοξο
Ευφρανθία	Ελληνίδα	Άγ. Ιωάννη ο Μεσαμπελίτης	Ορθόδοξο

Ευγενία Μαμουνοπούλα	Ελληνίδα	Άγ. Ιωάννη ο Μεσαμπελίτης	Ορθόδοξο
Ανύσια	Ελληνίδα	Κυρία η Καρδιώτισσα	Ορθόδοξο
Τζάνα Τζενοπούλα	Βενετή	Αγία Αικατερίνη	Καθολικό
Αγνή Κακοπούλα	Ελληνίδα	Αρχιστράτηγος Μιχαήλ	Ορθόδοξο

Παράρτημα

A. Κείμενα

43. Calinichi Samea, *monacha*, 6 August 1341. From Busta 295, foI. 13v.

In nomine Dei eterni, amen. Anno ab incarnatione domini nostri Ihesu Christi millesimo trecentesimo quadragesimoprimo, mense augusti, die sexto intrante, indicione nona, Candide, insule Crete. Cum nemini pateat terminus vite sue et nil cercius habeamus quam quod mortis iudicium evitare non possumus, merito convenit unicuique sibi previa discretione cavere, ne casus mortis eum agrediatur incautum et sua bona inordinata et indisposita derelinquat. Idcirco ego Calinichi Samea, monacha, habitatrix Candide, infirma corpore, mente autem sana, volens ordinata decederem, vocari feci ad me Iohannem Gerardo, notarium, quem rogavi hoc meum scribere testamentum. In quo esse constituo meos fidei commmissarios papatem Vaxilium Chrusalura, habitatorem in burgo Candide, et Nichitam Rodio ac Michaelem Rodio, filium eius, habitatores Candide, ut secundum quod hic ordinavero darique iussero sic ipsi post meum perficiant obitum. Debeo recipere ab Helena, relicta Nascii de Militibus, yperpera duodecim, que ei mutuavi et teneo ab ipsa pro pignore et signo botonos auri quinque, valoris circa yperperorum quatuor et supraperticum unum, duoque maxelaria chrusoglavarica. Item dedi mutuo Agneti, uxori Marci Bicontulo, de velle eiusdem Marci, yperpera duo et habeo ab ipsa pro pignore et signo telam de[...]. Dimitto etiam pelem unam, quas dedi Marie Armene, vicine mee, in salvo.

Item debeo recipere a Bartholomeo Artimoniati yperpera vigintiquinque per cartam. Item debeo recipere a Nicolota de casali Caronisi, sorore Musurachene, yperpera quatuor sine pignore, que ipsi mutuavi. Item debeo recipere a Cosiropula yperperum unum et soldos parvorum vigintiunum simili modo. Item debeo recipere a Iohanne Blacho, bordonario, grossos sex similiter. Item mutuavi Moscane, uxori Çaneli, de consensu eius, hababitrici in casali Xida, yperpera quatuor, pro quibus dederat michi in pignore et signo par unum sorcellorum auri quod postmodum petiit a me et dedi sibi, sed denarios adhuc michi non dedit. Item debeo recipere a Gregorio Anafioti et Cali, uxore eius, yperpera novem et dimidium, que diversis vicibys eis mutuavi et si confitebuntur veritatem qualiter dicta yperpera debeat michi dare dimitto eis iperpera quatuor de ipsis. Si autem negabit, volo quod integre ab eis exigantur. Item debeo recepere a Michaele Sandala, nepote meo, yperpera duo, que ipse meo nomine recepit a Tomasina, filia piçuli, Et similiter debeo recipere ab eo grossos tres pro

completo grossorum novem quos ei prestitueram, sed volo quod de dicta pecunia solvantur eidem Michaeli expensse quas ipse Michael ostendet se fecisse ad ponendum in debito ipsam Tomasinam, excussis namque et receptis predictis denariis sive aliquo modo concordia pro eis facta. Volo quod dentur suprascripto papati Vaxilio yperpera sex et mensuras frumenti quatuor ut Deum exoret pro anima mea. Residuum vero ornium meorum bonorum quocumque modo et iure michi pertinencium dimitto Theodore, uxori suprascripti Nichite, sorori mee, et Michaeli, predicto filio eius, nepoti meo, pro anima mea. Et ipsi de dicto residuo facere debeant pro anima mea sicut melius eis videbitur. Preterea plenam virtutem et potestatem do, tribuo et conferro suprascriptis commissariis meis post obitum meum inquirendi, interpellandi, advocatum, precepta et interdicta tollendi, placitandi, respondendi, legem et sentenciam petendi, audiendi et prosequendi, intromittendi, interdicendi, accipiendi, recipiendi et excuciendi omnia mea bona et havere a cunctis meis debitoribus presentibus et futuris ubicumque et apud quemcumque seu quoscumque ea vel ex eis inveniri poterunt, cum cartis et sine cartis, per curiam et extra curiam, et omnia per me superius ordinata complendi et peragendi, cartas quoque securitatis et commissionis et quicquid aliud opus fuerit faciendi et, si expedierit, in anima mea iurandi, sicut egomet vivens facere possem et deberem. Et hoc meum testamentum firmum et stabile esse iudico inperpetuum. Si quis igitur huic mei testamenti carte obviare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei incurrat et insuper componat cum suis heredibus et successoribus suprascriptis commissariis meis ac eorum successoribus auri Iibras quinque. Et hec mei testamenti carta in sua permaneat firmitate. Signum suprascripte Calinichi que hec rogavit fieri.

+ Ego Iohannes ScIavo testis subscripsi.

+ Ego Petrus Maçamundi testis subscripsi.

(S.N.) Ego Iohannes Gerardo, notarius, compIevi et roboravi.

Testis Iohannes Sclavonius, Theodorus Emforus, Petrus Maçamundi.

152. Eugenia Cornario, *monacha*, 3 April 1342. From Busta 295, fol. 19v.

In nomine Dei eterni, amen. Anno ab incarnatione domini nostri Ihesu Christi millesimo trecentesimo quadragesimosecundo, mense aprilis, die tercio intrante, inditione decima, in loco Sancti Antonii apud Iucutam, insule Crete. Cum nemini pateat terminus vite sue et nil cercius habeamus quam quod mortis iudicium evitare non possumus, merito convenit unicuique sibi previa discretione cavere, ne casus mortis eum agrediatur incautum et sua bona inordinata et indisposita derelinquat. Idcirco ego Eugenia Cornario, monacha, habitatrix in monasterio Sancti Antonii suprascripti, sana mente et corpore, cogitans de morte et timens ne ab intestato decederem, accessi ad Iohannem Gerardo, notarium, quem rogavi hoc meum scribere testamentum. In quo esse constituo meos fidei commissarios papatem Nicolaum Venetando et Aniçam, uxorem eius, habitatores monasterii suprascripti, ut secundum quod hic ordinavero darique iussero sic ipsi post meum perficiant obitum. Primo quidem omnium volo et ordino quod dicti commissarii mei faciant fieri pro anima mea eptapapadha septem ad voluntatem donec Areti Fontanela. Item volo quod a die obitus mei usque ad annos octo dicti commissarii mei quolibet anno in una quadragesima faciant fieri panem mensuratarum sex et medietatem eius cum tribus mistatis vini prebeant infirmis Sancti Laçari, aliam vero medietatem similiter cum tribus mistatis vini prebeant carceratis pro anima mea. Item volo quod omnes pani dorsus mei dentur pro anima mea. Item dimitto Marco de Alexandro, filio Iohannis de Alexandro, mensuratam unam vinee de illa quam suprascripti commissarii mei plantabunt super locum predictum Sancti Antonii. Item dimitto Antonio Bocasso, nepoti meo, par unum mutandarum et telam de velessio sibi sufficientem pro una diploide. Item volo et ordino quod Antonius, filius meus adhoptivus, maneat cum suprascriptis commissariis meis in domu et vivat de meis bonis simul cum eis donec veniat in etatem legittimam. Et si non poterit converssare cum eis, debeant ipsi commissarii mei dare ei de meis bonis yperpera decem quam cito poterint et recedat ab eis. Preterea commando suprascriptos Antonium, nepotem meum, et Antonium, filium meum adhoptivum, predictio papati Nicolao, commissario meo, super animam suam ut de eis provideat. Item dimitto suprascriptis papati Nicolao et Aniçe, uxori eius, meum monasterium suprascriptum Sancti Antonii cum domibus et aliis iuribus eius sicut iIlud habere debeo. Et similiter eis dimitto omnia alia mea bona mobilia et immobilia quocumque modo iure et forma michi pertinencia et spectancia. Preterea plenam virtutem et potestatem do, tribuo et conferro suprascriptis commissariis meis post obitum meum inquirendi, interpellandi, advocatum, precepta et

interdicta tollendi, placitandi, respondendi, legem et sententiam pettendi, audiendi et prosequendi, intromittendi, interdicendi, accipiendi, recipiendi et excuciendi omnia mea bona et havere a cunctis meis debitoribus presentibus et futuris ubicumque et apud quemcumque seu quoscumque ea vel ex eis inveniri poterunt, cum cartis et sine cartis, per curiam et extra curiam, cartas securitatis et commissionis, et omnes alias cartas opportunas faciendi et fieri rogandi et, si expedierit, in anima mea iurandi, sicut egomet vivens facere possem et deberem. Et hoc meum testamentum firmum et stabile iudico esse inperpetuum. Si quis igitur huic mei testamenti carte obviare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei incurrat et insuper componat cum heredibus et successoribus suis suprascriptis commissariis meis et eorum successoribus auri libras quinque. Et hec mei testamenti carta in sua permaneat firmitate. Signum suprascripte Eugenie que hec rogavit fieri.

+ Ego Georgius de Milano testis subscripsi.

+ Ego Iohannes Marino testis subscripsi.

(S.N.) Ego Iohannes Gerardo, notarius, compievi et roboravi.

Dedi.

Testes presbyter Iacobus de Firmo, Georgius Siligardo, Georgius de Milano, Iohannes Marino.

632. Praxia, *monacha*, widow of Georgious Prassino, 22 May 1362. Fol. 6r-v.

In nomine Dei eterni, amen. Anno ab incarnatione domini nostri Yhesu Christi millesimo trecentesimo sexagesimosecundo, mense maii, die vigesimosecundo, indicione quintadecima, Candide, insule Crete. Cum nemini pateat terminus vite sue et nil cercius habeamus quam quod mortis non possumus evitare iudicium, merito convenit unicuique sibi previa discretione cavere, ne casus mortis eum aggrediatur incautum et sua bona inordinate et indisposita darelinquat. Idcirco ego Praxia, monacha, relicta Georgii Prassino, habitatrix burgi Candide, infirma corpore, mente autem san, timens ne ab intestato decederem, vocari feci ad me Iohannem Musselle, eius filium, habitatores Candide, ut secundum quod hic ordinavero darique iussero sic ipsi post meum adimpleant obitum. Imprimis dico quod Marchesina Raguseo debet michi dare yperpera quinque et habeo ab ea pro pignore cultram unam parvam vetus, cui remitto grossos tres pro anima mea. Item tenetur dare michi quedam mulier de casali

Vutes, cuius nomen ignoro, yperpera quinque et habeo ab ea pro pignore sorcellos duos auri monolignos et remitto ei grossos tres pro anima mea. Item tenetur michi dare quidam papas de casali Vridha, cuius nomen ignoro, yperpera tria minus soldinos tribus parvorum et habeo pro pignone ab eo librum unum et manipollos et remitto ei grossos sex pro anima mea ut scribat me in eius codice. Item papas Georgius de casali Marathia dare tenetur michi yperpera decem et habeo ab eo pro pignone annullos duos auri et remitto ei grossos sex ut scribat me in eius codice. Item Iani Chissamiti quondam Marini de casali Marathia tenetur michi dare yperpera quator et soldinos tres parvorum inter tellam et denarius que sibi dedi et habeo pro pignone ab eo anulum unum auri. Item tenetur michi dare Moscana, socrus predicti Iani, pro caniparia quam sibi vendidi grossos vigintiunum et remitto ei grossos tres pro anima mea. Item Sophya Forena debet michi dare yperpera quinque et habeo ab ea pro pignone sorcellum unum auri de lingum magnum, cui remitto grossos tres pro anima mea. Item tenerum michi dare Maria Schinoplocho yperpera tria et soldinos undecim parvorum a qua quidem habeo pro pignore tellam unius cote a femina et remitto sibi soldinos undecim predictos pro anima mea. Item dimitto Marulle, filie quondam suprascripti Georgii Musselle, illa yperpera quadragintaquatuor, que michi dare tenetur suprascriptus Iohannes Mussele, eius frater, necnon dimitto ei alia yperpera sex pro anima mea. Item dimitto papari Cheriano qui officiat in ecclesia de Nea Moni yperpera quatuor pro sepeliendo me intus ipsam ecclesiam. Item papati Stamati qui officiat in ecclesia Sancti Helie de burgo Candide grossos sex pro anima mea. Item dimitto Callo et Georgio Mussele, fratribus, filiis quondam suprascripti Georgii, quatuor pro sepeliendo me intus ipsam ecclesiam. Item papati Stamati qui officiat in ecclesia Sancti Helie de burgo Candide grossos sex pro anima mea. Item dimitto Callo et Georgio Mussele, fratribus, filiis quondam suprascripti Georgii, yperpera quinque pro quolibet eorum pro anima mea. Item dimitto Herini, nepti mee, uxori Angeli Beraldo, yperpera decem et unum coffanum. Necnon sibi dimitto yperperum unum et dimidium quod dictus Angelus, vir eius, michi dare tenetur ac etiam dimitto sibi yperperum unum quod Calli Dono debet michi dare. Item sciendum est quod vendidi Georgio Prassino unam meam çincturam argenti ad rationem grossos viginti pro qualibet unçia et debit mihi pro hara yperpera octo. Et vollo et ordino quod detur ei dicta çintura, si voluerit accipere illam, solvente ipso dictis commissariis meis residuum precii eius. Item dimitto Paraschi, uxori Custemona, domumculam mean quam habeo a Georgio Diminitis. Quam quidem domum dimitto sibi in vita sua et post obitum eius devenire debeat in Aniçam, eius filiam. Item Herini Santi dare tenetur michi yperpera tria et grossos octo a qua habeo

pro pignore gabanum unum et remitto ei grossos octo pro anima mea. Item tenetur michi dare Soy, uxor Nicolai Familiti, yperpera octo et habeo ab eo pro prignore iuppam unam et mantille unum a mensa. Item Herini Flabani tenetur michi dare grossos octo et habeo pro pignore iuppam unam ab homine et remitto ei grossos duos pro anima mea. Item dimitto Aniçe, filie Paraschi suprascripte, meum tabullatum pro anima mea. Item dimitto Marulle Mussele, Herini Beraldo et Paraschi Custimona predictis fillum meum de lino inter eas equaliter dividendum pro anima mea. Item dimitto predictae Marulle Musele paliaçiam meam orditam. Item dimitto notario infrascripto yperpera duo pro scriptura huius mei testamenti, in presentia infrascriptorum [Fol. 6v] omnium testium adhec spesialiter rogatorum. Residuum vero omnium meorum bonorum mobilium et immobilium quocumque modo et forma michi pertinencium et spectancium dimitto suprascriptis comissariis meis ut faciant illud pro anima mea prout eis videbitur. Preterea post mortem meam plenissimam virtutem et potestatem do, tribuo atque confero suprascriptis meis fidei commissariis inquirendi, interpellandi avocatos, precepta et interdicta tollendi, placitandi, respondendi, legem petendi, sentencias audiendi et prosequendi, intromitendi, interdicendi, accipiendi, recipiendi, exigendi et excuciendi omnia mea bona et habere a cunctis meis debitoribus presentibus et futuris ubicumque et apud quemcumque seu quoscumque ea vel ex eis inveniri poterunt, cum cartis et sine cartis, per curiam et extra curiam, et omnes meas dimissorias ac omnia alia que per me superius ordinata sunt faciendi, complendi et persolvendi, ut dictum est, cartas quoque securitatis et commissionis et omnes alias cartas inde opportunas et neccessarias seu quicquid aliud opus fuerit faciendi et fieri rogandi et, si expedierit, in anima mea iurandi, quemadmodum egomet vivens in premissis omnibus premissorum facere possem et deberem. Et hoc meum testamentum firmum et stabile esse iudico in perpetuum. Siquis igitur huic mei testamenti carte obviare presumpserit, indignationem Dei omnipotentis incurat et insuper componat cum suis heredibus et successoribus suprascriptis meis fidei commissariis et eorum successoribus auri libras quinque. Et hec mei testamenti carta in sua permaneat firmitate. Signum Praxie que hec rogavit fieri.

+Ego Marcus Iusto testis subscripsi.

+Ego Alexius Gisi testis subscripsi.

(S.N.) Ego Iohannes Dario, notarius, complevi et roboravi.

Testes Alexius Gisi, Marcus Iusto et Angelus Beraldo.

Dedi.

527. Soror Bertolota, *monacha monasterii Sancti Georgii*, 6 Aprilii 1344. Fol. 3r-v.

In nomine Dei eterni, amen. Anno ab incarnatione domini nostri Yhesu Christi millesimo trecentesimo quadragesimoquarto, mense aprilis, die sexto, indictione duodecima, in burgo Candide, insule Crete. Cum nemini pateat terminus vite sue et nichil cercius habeamus quam quod mortis iudicium non possimus evitare, merito convenit unicuique sibi previa discreatione cavere, ne casus mortis eum adgrediatur incautum et sua bona inordinata et indissposita derelinquat. Idcirco ego soror Bertolota, monacha monasterii Sancti Georgii de burgo Candide, licet infirma corpore, per Christi gratiam tamen sanam habens mentem, timens ne ab intestato decederem volensque mea bona relinquere ordinata, de voluntate et consensu sororis Diamantis, priorisse monasterii prelibati, vocari feci ad me Avancium de Pesellis, notarium, ipsumque rogavi ut hoc meum scriberet testamentum. In quo quidem esse constituo meam solam fidei commissariam Agnetem de Basino, relictam Francisci de Basino, ut secundum quod hic ordinavero darique iussero sic ipsa post meum adimpleat obitum. Inprimis dimitto dicto monasterio illa yperpera sexagintanovem que presentavi et dedi priorisse eiusdem monasterii quando intravi monacha. Item dimitto Soy, nepti dompne Soy, filie quondam Iohannis Talasino, habitatrici Cane, cohoptorium unum et unum par lintheaminum quod ad presens a me habet et tenet dompna Maria, socrus Georgii Xida, habitatrix Candide. Item volo et ordino quod ille sex mee domunculle posite in burgo Candide in contrata Eneleuse affictentur per dictam meam commissariam, ita quod de affictu ipsarum ipsa faciat elemosinas pro anima mea et pro anima dompne Soy cuius fuerunt dicte domunculle secundum quod sibi videbitur. Item volo et ordino quod si a die obitus mei ex tunc in antea usque ad annum unum Iacobellus, filius meus, rediverit ad insullam Crete, quod ipse habeat lectum meum in quo ad presens iaceo. Alioquin transacto anno predicto, volo quod dictum lectum habeat Maria, filia magistris Gaytani. Item dimitto dicte Marie, filie magistris Gaytani, duos anillos auri quos ad presens habet et tenet dicta mea commissaria. Item dimitto dompne Viani da cha Cornario sex botonos auri quos eciam ad presens habet et tenet dicta mea commissaria, ita quod vendantur et denarios quos ex illis habuerit det pro anima illius cuius fuerunt dicti botoni. Item dimitto Thodore, que ad presens habitat in dictis meis domunculis, illos decem octo grossos quos mihi dare tenetur Keranna Vennetando olim commorans cum Dominico Vennetando, pro resto yperperorum trium cum dimidio pro vegetibus quas sibi vendidi. Item dimitto dicte Thodore omne

id quod ipsa mihi dare tenetur de afflictu mearum domorum in quibus ad presens habitat ab inicio usque per totum mensem iunii proxime venturum. Item volo et ordino quod omnes id quod invenietur in banco meo, quod est in monasterio sepedicto, vendatur per meam commissariam et de illis denariis faciat missas celebrari pro anima mea. Dictum vero banchum volo quod remaneat dicto monasterio. Item volo quod dicta mea commissaria fieri faciat unum fustagnum Keranne, sclave dompne Soy Ruselene. Item volo quod per meam commissariam ematur [Fol. 4v] dompne Kali, que mihi servivit in infirmitate mea, octo brachia panni linei pro aptando suam cotam. Item dimitto suprascripte dompne Thodore illos sex grossos quos mihi dare tenetur ser Nichiforus qui ad presens habitat in dictis meis domuncullis. Item dimitto notario infrascripto pro labore huius mei testamenti yperpera duo, in presencia testium infrascriptorum. Preterea plenissimam virtutem et potestatem do, tribuo atque confero suprascripte mee commissarie post mortem meam inquirendi, interpellandi, advocatos, precepta et interdicta tollendi, placitandi, ressondendi, legem petendi, sentenciam audiendi et prosequendi, intromittendi, interdicendi, recipiendi et excuciendi omnia mea bona et habere mobilia et immobilia a cunctis meis debitoribus presentibus et futuris ubicumque et apud quemcumque seu quoscumque ea vel ex eis inveniri poterunt, cum cartis et sine cartis, per curiam et extra curiam, et omnes meas dimissorias atque alia que per me superius ordinata sunt, ut premissum est, faciendi, persolvendi et complendi, cartas quoque securitatis et commissionis, unam et plures, et omnes alias cartas oportunas seu quicquid aliud opus fuerit faciendi et, si expedierit, in animam meam iurandi, sicut egomet vivens in predictis omnibus et singulis predictorum facere possem et deberem. Et hoc meum testamentum firmum et stabile esse iudico in perpetuum. Siquis igitur huic mei testamenti carte obviare presumpserit, indignacionem Dei omnipotentis incurrat et insuper componat cum suis heredibus et successoribus suprascripte mee commissarie et eius successoribus auri libras quinque. Et hec mei testamenti carta in sua permaneat firmitate. Signum suprascripte Bertolote que hec rogavit fieri.

+ Ego Georgius Çorçani testis subscripsi.

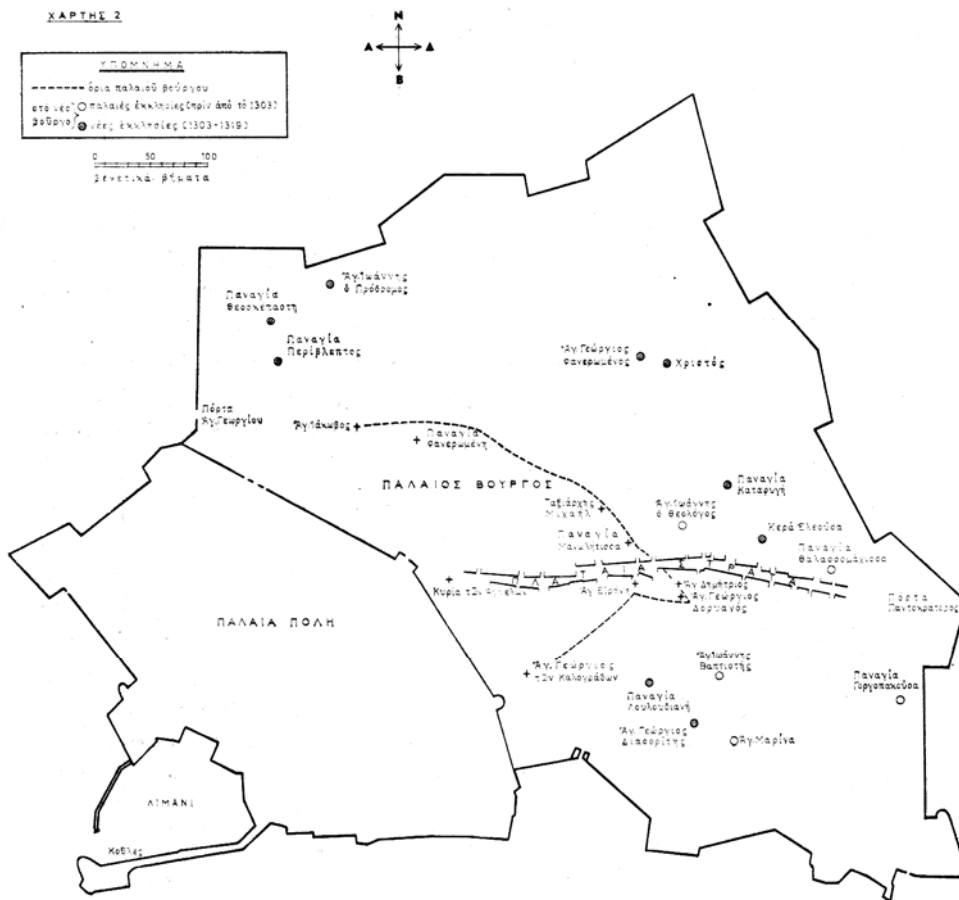
+ Ego Iohannes de Misina testis subscripsi.

(S.N.) Ego Avancius de Pesellis, notarius, compIevi et roboravi.

Testes Georgius Çorçani, Hemanuel de la Porta, Iohannes de Misina.

Β. Χάρτες - Σχεδιαγράμματα

Χάρτης 1

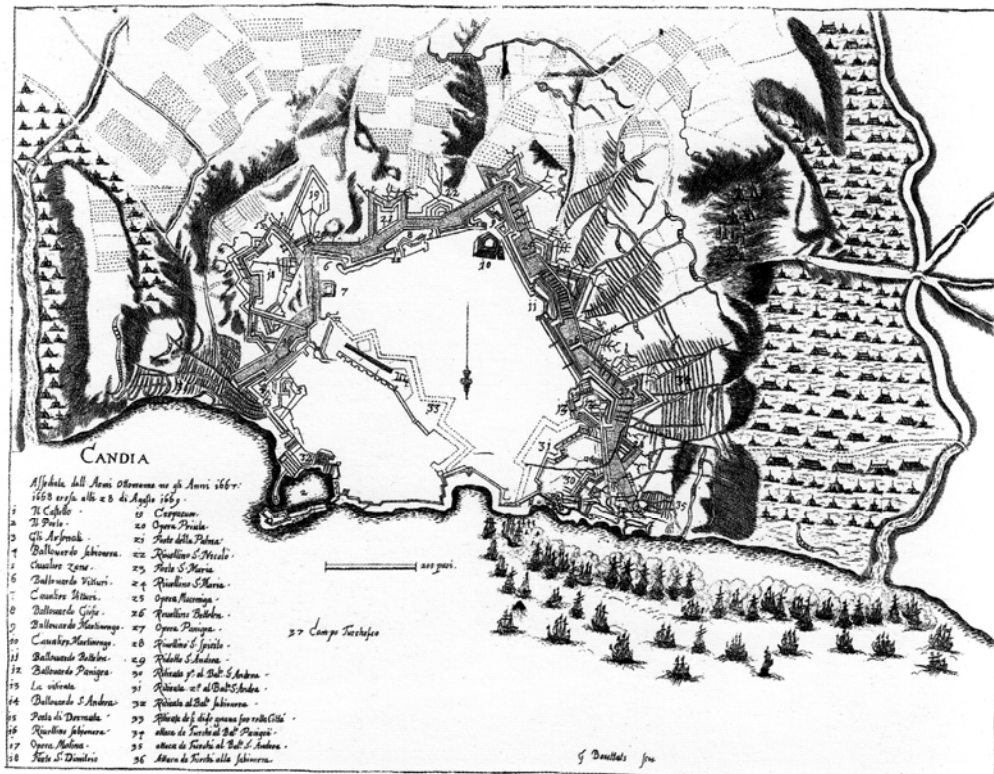
*Ο παλιός και ο νέος βούργος του Χάνδακα
(με βάση το σχεδιάγραμμα του Werdmüller)*

Χάρτης 2

Ἡ περιοχή τοῦ Χάνδακα καί τῆς Παρακάνδιας (13ος-14ος αἰ.)

Χάρτης 3

Χάρτης 5

